

Utjecaj turizma na preobrazbu grada Hvara

Kovačević, Marin

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:662662>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Marin Kovačević

Utjecaj turizma na preobrazbu grada Hvara

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja
magistra geografije

Zagreb

2018

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu diplomskog sveučilišnog studija

Geografija; smjer: Baština i turizam

pri Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu,

pod vodstvom doc. dr. sc. Ksenije Bašić

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Prirodoslovno-matematički fakultet

Geografski odsjek

Utjecaj turizma na preobrazbu grada Hvara

Marin Kovačević

Izvadak: Grad Hvar jedna je od poznatijih hrvatskih turističkih destinacija. Turizam se u Hvaru pojavio prije 150 godina. Trag koji turizam ostavlja u prostoru vidljiv je kroz više aspekata. Cilj ovog rada je proučiti fizionomske, ekonomske i socijalne promjene uzrokovane turizmom na području grada Hvara. Život na otoku nije jednak tijekom cijele godine. Rad analizira pojedine aspekte života građana Hvara tijekom i van turističke sezone. Duga tradicija turizma postavila je turizam kao glavnu gospodarsku djelatnost grada Hvara. Uz analizu recentne turističke situacije, rad analizira budući razvoj turizma uz pomoć strateških dokumenata.

78 stranice, 34 grafička priloga, 2 tablice, 91 bibliografska referenca; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: turizam, grad Hvar, prostorna preobrazba, kvaliteta života na otoku

Voditelj: doc. dr. sc. Ksenija Bašić

Povjerenstvo: doc. dr. sc. Ksenija Bašić

doc. dr. sc. Lana Slavuj Borčić

doc. dr. sc. Ružica Vuk

Tema prihvaćena: 7. veljače 2017.

Rad prihvaćen: 8. veljače 2018.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Master Thesis

Impacts of tourism on the transformation of Town of Hvar

Marin Kovačević

Abstract: The town of Hvar is one of the more popular Croatian tourist destinations. Tourism appeared in Hvar 150 years ago. The mark that tourism leaves in this area is noticeable through multiple aspects. Purpose of this paper is to examine morphological, economic and social changes caused by tourism in the town of Hvar. Life on the island does not remain the same throughout the year. Paper analyzes particular aspects of the life of Hvar's citizens during and after tourist season. Due to its long standing tradition of tourism, Hvar has adopted tourism as its main economic activity. Alongside the analysis of actual tourist supply, this paper analyses future development of tourism based on strategic documents.

78 pages, 34 figures, 2 tables, 91 references; original in Croatian

Keywords: tourism, Town of Hvar, spatial transformation, quality of life on the island

Supervisor: Ksenija Bašić, PhD, Assistant professor

Reviewers: Ksenija Bašić, PhD, Assistant professor

Lana Slavuj Borčić, PhD, Assistant professor

Ružica Vuk, PhD, Assistant professor

Thesis submitted: February 7th 2017

Thesis accepted: February 8th 2018

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

Ovaj rad je posvećen mojem rodnom mjestu u čast obljetnice 150 godina organiziranog turizma. Želim zahvaliti svim divnim prijateljima koje sam upoznao tijekom svojeg visokoškolskog obrazovanja, a posebno želim zahvaliti prijateljima koji su svojim idejama i prijedlozima pomogli u izradi mojeg diplomskog rada. Uz divne prijatelje, želim zahvaliti svojoj obitelji na, financijskoj i duhovnoj potpori, a posebno svojim roditeljima koji su mi uvelike pomogli da uspješno dovršim svoje formalno obrazovanje. Također, zahvaljujem svim djelatnicima grada Hvara koji su izdvojili svoje vrijeme te mi pomogli u izradu diplomskog rada. Posebna zahvala ide neposrednoj voditeljici ovog diplomskog rada, docentici Lani Slavuj Borčić za pomoć i usmjeravanje pri izradi rada.

Sadržaj

1. Uvod	1
1.1. Teorijski okvir istraživanja	1
1.2. Predmet istraživanja.....	4
1.3. Dosadašnja istraživanja	5
1.4. Metodologija istraživanja	6
1.5. Hipoteze i cilj istraživanja	6
2. Geografski čimbenici razvoja turizma	8
2.1. Prirodni faktori	8
2.1.1. Geološka i geomorfološka obilježja prostora	8
2.1.2. Hidrogeografska obilježja prostora	8
2.1.3. Klimatska obilježja prostora	9
2.1.4. Biogeografska obilježja otoka Hvara	10
2.1.5. Zaštićena područja na otoku Hvaru.....	10
2.2. Društveni faktori.....	11
2.2.1. Kulturno-povijesni resursi	11
2.2.2. Etno-sociološki resursi.....	11
2.2.3. Umjetnički resursi.....	12
2.2.4. Manifestacijski resursi	12
2.3. Komunikativni čimbenici	13
3. Povijesni razvoj turizma u Hvaru	14
3.1. Predturističko razdoblje	14
3.2. Razdoblje pojave modernog turizma	15
3.3. Razdoblje između dva svjetska rata	15
3.4. Razdoblje socijalizma.....	16
4. Recentno stanje turizma u Hvaru	18
4.1. Turistički promet Hvara	18
4.2. Smještajni kapaciteti	25
4.3. Oblici turizma na području grada Hvara.....	25
5. Preobrazba grada Hvara pod utjecajem turizma	34
5.1. Fizionomska preobrazba	34
5.1.1. Prostorno širenje grada	34
5.1.2. Estetske promjene u tradicionalnoj arhitekturi	45
5.2. Ekonomska preobrazba	47
5.2.1. Gospodarska struktura grada Hvara.....	47
5.2.2. Zaposlenost i plaće	50

5.2.3. Kretanje cijena.....	52
5.2.4. Demografska kretanja grada Hvara.....	53
5.3. Socijalna preobrazba	57
5.3.1. Utjecaj sezonalnosti na kvalitetu života	57
5.3.2. Utjecaj turizma na lokalnu zajednicu	63
6. Perspektive razvoja hvarskog turizma.....	66
6.1. Budućnost turizma u Hvaru.....	66
6.2. Utjecaj daljnjeg razvoja turizma na lokalnu zajednicu	68
7. Zaključak	70
Popis literature i izvora.....	72
Literatura:.....	72
Izvori:.....	73
Internetske stranice:	76
Popis slika, tablica i priloga.....	VIII
Popis slika	VIII
Popis tablica	IX
Popis priloga	IX

1. Uvod

Dalmatinski otoci su specifični prostori posebnih prirodnogeografskih i društvenogeografskih obilježja kao posljedica prometne izoliranosti kopna okruženog morem. Takvi otoci postaju potencijalne zone visokokvalitetnog života u današnjem urbaniziranom i užurbanom svijetu zbog netaknutosti okoliša te mirnog i sporog načina života. S tim predispozicijama razvija se turizam kao djelatnost koja se temelji na obnovi psihofizičkog zdravlja i osobnom zadovoljstvu. Jedan od značajnih turističkih dalmatinskih otoka je i Hvar čiji razvoj turizma je tema ovog diplomskog rada. Uz razvoj turizma, u radu će se promatrati utjecaj turizma kroz fizionomski, ekonomski i društveni aspekt od pojave turizma u Hvaru.

1.1. Teorijski okvir istraživanja

Turizam se kao stalna pojava javlja u 19. stoljeću kao posljedica socioekonomskog raslojavanja društva. Proizašao je kao posljedica urođene ljudske motivacije za interakciju s društvom i okolinom radi zadovoljavanja vlastitih potreba za opuštanjem i odmorom (Jadrešić, 2010). Isti autor definira turizam kao putovanje isključivo radi odmora, razonode, zabave, kulture i sličnih potreba te naziva turizam industrijom doživljaja. Uz tu definiciju, prikladno je dodati geografski aspekt koji definira turizam kao skup pojava i odnosa vezanih za aktivnosti osoba koje putuju i borave van mjesta prebivališta između jednog i godine dana. Ta definicija važna je zbog uočavanja prostornih procesa i pojava koji se odvijaju kao posljedica turizma te „tjera“ geografe da proučavaju faktore razvoja turizma, trenutna i buduća turistička kretanja, negativne i pozitivne utjecaje turizma na prostor (Curić i dr., 2013).

Utjecaj turizma na prostor posljedica je izmjenjivanja i prilagođavanja određenog prostora za turističke svrhe. Utjecaj se manifestira prenamjenom zemljišta, izgradnjom turističke infrastrukture i prilagodbom okoline prema potrebama korisnika (turista). Skup takvih intervencija u prostoru znatno i često nepovratno mijenja kvalitativne značajke prostora te se iz netaknutog prirodnog prostora pretvara u turistički prostor. Glavne fizionomske promjene u prostoru vidljive su u transformaciji poljoprivrednog zemljišta u turističku infrastrukturu u okolini turističkih naselja. Pasivni prostori uz prepoznatu atraktivnost, mobilizacijom radnika i ulagača te na posljetku korisnika (turista), pretvaraju se u turistički prostor prethodno navedenim procesima. Tako se zapušteni ruralni krajevi, u ovom slučaju malo ribarsko mjesto na dalmatinskom otoku pretvara u turistički biser prepoznat još od kraja 19. stoljeća.

Procesom ulaganja i izgradnje turističkog prostora dolazi do mnogih problema poput prevelike apartmanizacije i betonizacije koja se stihijski pretvara u „divlju“ gradnju, narušavanjem autohtone arhitekture mjesta ili određenog dijela naselja, nepovezanošću sadržaja i nemara prilikom odabira lokacije za izgradnju velikih turističkih projekta, prevelikom ekološkom opterećenošću te preopterećenjem lokalne infrastrukture u pojedinim dijelovima godine. Osim smještajnih kapaciteta, problemi se prepoznaju u konstantom uništavanju i betoniziranju okoliša zbog sve veće potrebe za kupališnom i nautičkom infrastrukturom uključujući nove plaže, nove luke za nautički turizam, nove popratne sadržaje poput ugostiteljskih objekata ili servisa za održavanje u blizini luka i plaža (Vlahović, 2015). Unatoč svim negativnim fizionomskim utjecajima ističe se jedan važan pozitivan fizionomski utjecaj - zaštita okoliša u svrhu turizma. Naime, vrlo atraktivni prostori koji su dio turističke ponude zaštićuju se u daljnje svrhe turističke valorizacije. Dio profita od turizma, koji predstavlja značajni udio prihoda u Republici Hrvatskoj, uvelike pomaže određenim zaštićenim područjima da podignu kvalitetu zaštite i znanstvenih istraživanja uz pomoć dobivenih sredstava (Jadrešić, 2010).

Sljedeći aspekt utjecaja turizma na transformaciju prostora je socijalni aspekt. Turizam u određeni prostor sa sobom donosi ili unaprjeđuje mnoge funkcije poput zdravstvene, jer je ta funkcija bila primarni i najstariji razlog razvoja turizma u svijetu. Zabavna funkcija kao način opuštanja turista u mjestu boravišta također pridonosi i zabavi domicilnog stanovništva te tako uz ostale funkcije podiže kvalitetu života u turističkom mjestu. Kulturna funkcija turizma služi kao način proširivanja lokalne kulture na ostatak svijeta i države komercijalizacijom kulture prilikom stvaranja turističkog proizvoda. Kulturna funkcija unaprjeđuje se stvaranjem turističke ponude koja zadovoljava potrebe turista. Izmjena kulturnih obrazaca i ponašanja s masovnim grupama turista iz cijelog svijeta također utječe na domicilno stanovništvo pri čemu se proširuju sami kulturni običaji i tradicije turističkog mjesta (Jadrešić, 2010). Pri interakciji domicilnog stanovništva s turistima, zbog prevelike asimilacije ponašanja može doći do gubitka lokalnih tradicija, običaja i kulturnih obrazaca. U mjestima masovnog turizma kao što su kupališne destinacije zbog uniformiranosti ponude, pri čemu se najviše misli na ugostiteljsku ponudu, gubi se tradicionalna gastronomska ponuda. Uz gubitak lokalnih tradicija moguć je i gubitak tradicionalnih krajolika koji su smješteni van zona turističke djelatnosti i najčešće vezani za poljoprivredu. To je posljedica brže i lakše zarade u turizmu nego u poljoprivredi. Pojava turističkog kriminala (prostitucije, droge, kamatarenja) u jako razvijenim turističkim mjestima sve je češća. Uzrok tome je velika cirkulacija gostiju pri kojoj

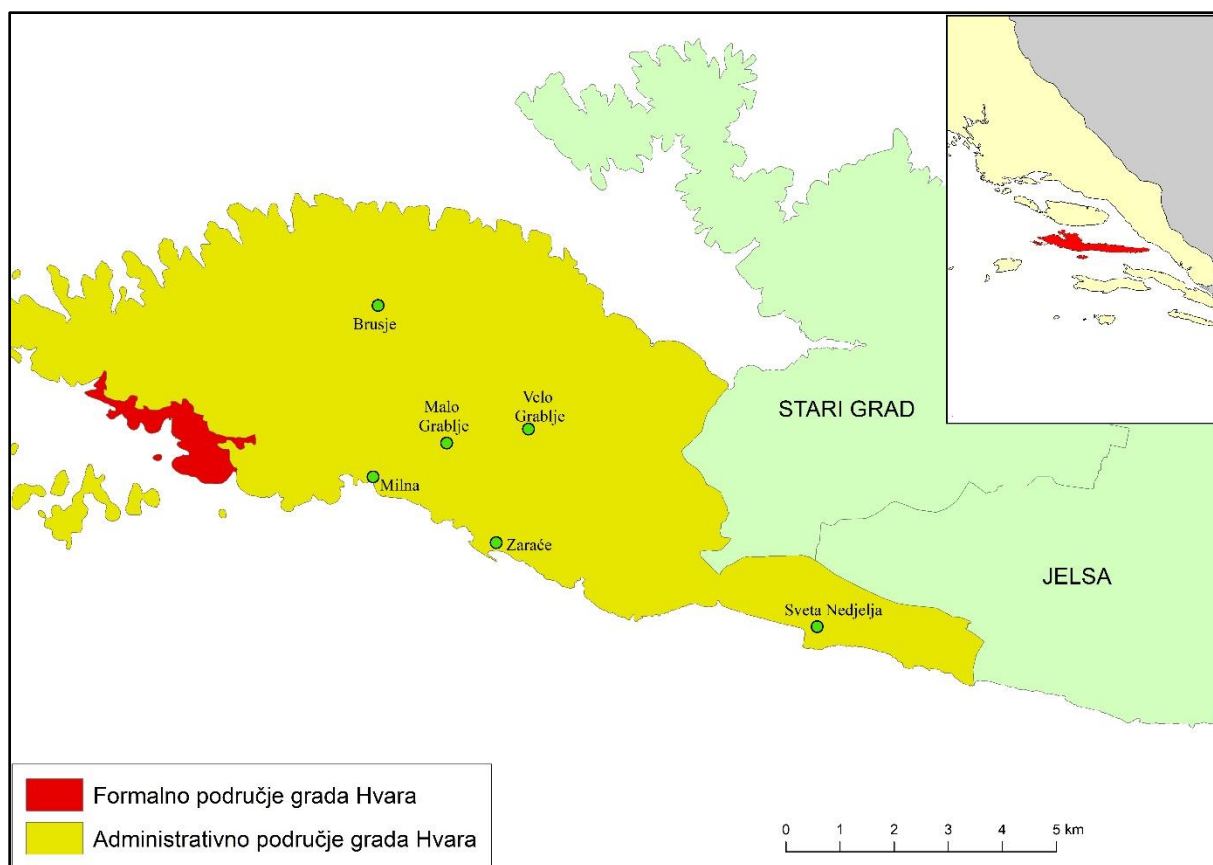
velik udio turista traži nove načine opuštanja i zabave (Vlahović, 2015). Još jedan negativni utjecaj koji turizam uzrokuje je sezonalnost. Iako neki autori ističu pozitivni utjecaj sezonalnosti u rastu aktivnosti građevinarstva u izvansezonskim mjesecima (Vlahović, 2015), negativni utjecaji znatno su jači te značajno premašuju pozitivne utjecaje. Sezonalnost se može definirati kao cikličko variranje neke pojave. Ponavlja se svake kalendarske godine u isto vrijeme. U hrvatskom turizmu, sezonalnost je izrazita zbog ovisnosti hrvatskog turizma o prirodnim atraktivnim faktorima (Kožić, 2013). Turizam jest društvena aktivnost i pojava, ali povezanost s prirodnim faktorima je ogromna, a posebice s onim klimatskim. Sezonalnost u turizmu najviše se manifestira u promjeni turističkog prometa, posjećenosti i zaposlenosti u toj djelatnosti. Sezonalnost ima velike gospodarske posljedice poput promjenjivosti u prihodima i nesigurnosti u preživljavanju tijekom cijele godine, padu razine kvalitete usluge odlaskom stručne radne snage u izvansezonskim mjesecima. Glavna posljedica sezonalnosti je odlazak turističke radne snage (koja se većinom sastoji od mladog aktivnog stanovništva) u rodna mjesta te zatvaranje mnogih ugostiteljskih i uslužnih obrta, nedostatak kulturnih događanja, „pražnjenje“ grada i osjećaj osamljenosti. Takav rastući nedostatak društvenog života tjera tamošnje mlado stanovništvo na odlazak van grada tijekom izvansezonskih mjeseci, čak i na iseljavanje.

Zadnji aspekt utjecaja turizma na prostor proučavan u ovom diplomskom radu je onaj ekonomski. Turizam ima velik ekonomski utjecaj jer često se razvija u pasivnim prostorima bez ostalih gospodarskih potencijala. Pozitivne utjecaje može se podijeliti na izravne i neizravne. Izravni ekonomski utjecaji povećavaju djelatnosti usko povezane s turizmom poput razvoja ugostiteljstva i hotelijerstva, veće stope zaposlenosti, rasta plaća i kvalitete života u jako razvijenim turističkim mjestima. Neizravne utjecaje može se opisati definicijom turizma kao djelatnosti drugih djelatnosti. To se odnosi na korištenje proizvoda drugih djelatnosti, na poboljšanje turističke ponude i povezanost s drugim djelatnostima. Primjeri toga su proizvodnja i prodaja autohtonih kultura, unaprjeđenje javnih površina i izgradnja novih javnih objekata koje osim turista koristi i domicilno stanovništvo. Zbog intenzivnih kapitalnih ulaganja potrebnih za razvoj turizma, manja mjesta sa slabijim proračunom često se okreću stranim investitorima te se zemljišta za izgradnju turističke infrastrukture i koncesije za upravljanja dodjeljuju upravljačima van grada čime lokalno stanovništvo gubi upravljačku moć. Sljedeći ekonomski problem uzrokovan razvojem turizma je značajan porast troškova života koji utječe na domicilnu grupu neturističkih radnika. Porastom cijena nekretnina te ostalih proizvoda i usluga stvara se jaz između lokalnog stanovništva i potiče neturističko

stanovništvo na iseljavanje te se povećava utjecaj sezonalnosti. Zbog atraktivnosti gradskih jezgara turističkih mjesta i blizine usluga te višeg profita dolazi do trenda pražnjenja centara gradova u svrhu prenamjene stanova u turističke kapacitete. Taj trend je najviše izražen u primorskim gradovima zbog starosti i očuvanosti gradskih jezgara. Prevelik udio turizma u lokalnoj ekonomiji te prebacivanje radne snage iz primarnog i sekundarnog sektora u tercijarni sektor može stvoriti monokulturu turizma. Turizam kao jedina gospodarska djelatnost određenog područja donosi rizik od propasti sezone uslijed klimatskih i vremenskih nepogoda, društvenih utjecaja poput terorizma, slabije turističke ponude prostora te manjih prihoda nakon turističke sezone što može pojačati iseljavanje stanovništva. U slučaju kombinacije monokulture turizma s kratkom turističkom sezonom potencira se opasnost od iseljavanja mladog stanovništva te se povećava utjecaj sezonalnosti (Vukonić, Keča, 2001).

1.2. Predmet istraživanja

Svako istraživanje treba imati unutarnji objekt istraživanja, vanjski objekt istraživanja te vremenski okvir u kojem se promatra taj objekt istraživanja. Vanjski objekt istraživanja se u geografiji odnosi na prostor istraživanja. U ovom diplomskom radu vanjski objekt istraživanja je grad Hvar u svojim formalnim granicama te objekti i naselja u blizini grada koje su u uzročno-posljedičnim vezama s razvojem turizma na tom području (sl. 1). Unutarnji objekt istraživanja ovog rada su svi procesi, pojave, veze i odnosi proizašli iz razvoja turizma te faktori koji su utjecali na razvoj određenih vrsta turizma na području grada Hvara. Vremenski obuhvat rada u kojem se promatraju procesi, pojave, veze i odnosi počinje pojavom organiziranog turizma na Hvaru 1868. godine osnivanjem *Higijeničkog društva Hvar*.

Sl. 1. Formalno i administrativno područje grada Hvara 2017. godine

Izvor: Izradio autor

1.3. Dosadašnja istraživanja

Vezano za tematiku rada postoji nekoliko deskriptivnih radova koji se direktno ne bave analizom utjecaja turizma na prostor već samo kronološki promatraju razvoj turizma na otoku Hvaru. To su radovi autora Petrić (2001) te Mihovilčević i drugi (1995). Djela vezana uz teorijski okvir istraživanja počela su se objavljivati paralelno s pojavom selektivnih oblika turizma u svijetu, dok se u domaćoj znanstvenoj literaturi takvi radovi pojavljuju krajem 1990-ih i početkom 2000-ih. Jadrešić, (2010) u „Janusovom licu turizma“ analizira sve aspekte utjecaja turizma na prostor i stanovništvo uz priložene primjere. Vlahović (2015) se približava temi ovog rada jer obrađuje specifične primjere transformacije prostora uzrokovane turizmom u najpoznatijim dalmatinskim destinacijama poput Hvara, Bologa, Splita i Dubrovnika. Prethodni radovi dokaz su podizanja svijesti na domaćoj znanstvenoj sceni o turizmu kao prostornoj pojavi, a ne kao ekonomskoj djelatnosti.

1.4. Metodologija istraživanja

U provedenom istraživanju vezanom za ovaj diplomski rad korišteni su programi ARC GIS za izradu karata u svrhu vizualizacije prostornih promjena, MS Excel za grafički prikaz statističkih podataka, domaća i strana literatura, intervjui s predstavnicima lokalne vlasti i lokalnog stanovništva te terenski izlasci koji uključuju kartiranja i fotografiranja određenih područja unutar predmeta istraživanja. Pitanja u intervjuima odnosila su se na kvalitetu društveno-kulturne ponude grada Hvara i kvalitetu života u gradu Hvaru. Metodom intervjua ispitano je šest osoba, dvoje stalno zaposlenih i troje sezonsko zaposlenih građana Hvara te predstavnik gradske vlasti. Svi ispitanici mlađi su od 30 godina te pripadaju mlađoj zreloj skupini stanovništva. Pri odabiru dobne granice za ispitanike, pažnja je pridana željama za nastavkom života u Hvaru i te na ovisnost buduće egzistencije s razvojem turizma. Glavni terenski izlazak napravljen je 27. 11. 2017. godine zbog vrhunca utjecaja sezonalnosti. U tom razdoblju najizraženija je sezonalnost zbog završetka ljetne turističke sezone i najmanjeg broja turista u gradu Hvaru. Sporedni terenski izlazak proveden je 23. 12. 2017. zbog potreba fotografiranja određenih područja tijekom pogodnih vremenskih uvjeta. Za izradu karata korišteni su prostorni planovi, satelitske snimke, stare topografske i vojne karte. Uz izrađene karte, korištene su razglednice i fotografije za usporedbu prostornih promjena koje su nastale u istraživanom području.

1.5. Hipoteze i cilj istraživanja

Prije svakog istraživanja potrebno je postaviti nekoliko hipoteza koje će ga usmjeravati. Na temelju proučene domaće i strane literature te vlastitog iskustva i znanja o prostoru istraživanja provjeravane su sljedeće hipoteze:

H1: Turizam je glavni faktor prostornog širenja grada Hvara u 20. stoljeću.

H2: Turizam je glavna gospodarska djelatnost u gradu Hvaru te je razvijena monokultura turizma.

H3: Unatoč kombinaciji turizma i poljoprivrede, turizam je glavni faktor deagrarizacije i deruralizacije okolnog ruralnog prostora.

H4: Sezonalnost uzrokovana ljetnim masovnim turizmom jedan je od glavnih faktora iseljavanja mladog stanovništva.

Cilj ovog rada je proučiti fizionomske, ekonomske i socijalne promjene uzrokovane turizmom na području grada Hvara utvrđivanjem uzročno-posljedičnih veza između geografskih čimbenika i historijskog razvoja prostora.

2. Geografski čimbenici razvoja turizma

Razvoj turizma uvelike ovisi o geografskim čimbenicima prostora. Čimbenike razvoja turizma može se podijeliti na inicijalne čimbenike koji potiču turiste na putovanje i receptivne čimbenike koji su preduvjet za stvaranje turističke ponude prostora. U ovom radu će se promatrati isključivo receptivni faktori jer je grad Hvar isključivo receptivno turističko područje. Receptivni faktori ili čimbenici ponude dijele se na atraktivne (privlačne), komunikativne (prometne) i prihvatne čimbenike (Bilen, 2006). Poglavlje će se fokusirati na atraktivne i komunikativne čimbenike, uz malo izmijenjenu podjelu. Atraktivni faktori ponude dijele se na prirodne i antropogene. Prirodni faktori su prirodnogeografska osnova poput klimatskih obilježja prostora, geološke i geomorfološke podloge, hidrogeografskih obilježja, biogeografskih obilježja i zaštićenih područja. Antropogene čimbenike čine ljudske aktivnosti i tragovi tih aktivnosti u prostoru. Mogu biti kulturno-povijesni, umjetnički, etno-sociološki, manifestacijski i ambijentalni. Treća kategorija čimbenika koja je utjecala i dan danas utječe na razvoj turizma su komunikativni ili prometni čimbenici.

2.1. Prirodni faktori

Očuvanost prostora i ljepota pejzaža vrlo su važni čimbenici u turističkoj ponudi određenog područja, te prema određenim istraživanjima najbitnija motivacija za dolazak turista u Hrvatsku (Stavovi i potrošnja u turista u Hrvatskoj, 2015). Zbog toga je bitno identificirati prirodnogeografske faktore Hvara koji su utjecali na rani razvoj turizma.

2.1.1. Geološka i geomorfološka obilježja prostora

Otok Hvar, kao i ostali srednjodalmatinski otoci nastao je kao potopljena antiklinala nakon podizanja razine mora prije 11 700 godina. Pretežno je građen od mezozojskih vapnenaca i dolomita čiji se slojevi izmjenjuju. Od poljoprivrednih područja, važno je izdvojiti Starogradsko polje nastalo neogenskim akumulacijskim procesima i paleogenski fliš u okolici grada Hvara. Južna strana otoka je strmija zbog tektonskih pomaka (rasjedanja) te marinskih procesa. Sjeverna strana je razvedenija kao posljedica niže obale i slabije marinske aktivnosti. Također sjeverozapadna obala obiluje dolomitnim uvalama u okolici Brusja čije su glavne karakteristike šljunčane plaže kao posljedica ispiranja i naplavlivanja valova (Roglić, 1977).

2.1.2. Hidrogeografska obilježja prostora

Otok Hvar građen je od vrlo propusne podloge i zato nema stalnih izvora vode, već su periodični tokovi nastali na dolomitnoj podlozi tijekom kišnih proljeća. Povremeni tokovi

nedovoljni su za opskrbu lokalnog stanovništva te su dugo kočili jači razvoj turizma (Roglić, 1977). Glavni atraktivni čimbenik ove skupine je Jadransko more. Pri analiziranju fizičkih i kemijskih svojstva mora kao čimbenika razvoja turizma bitna su sljedeća svojstva: temperatura mora, prozirnost i boja mora, salinitet i valovitost mora. Jadransko more bitan je faktor razvoja turizma zbog svoje topline (prosječna površinska temperatura mora ljeti iznosi 25 °C), prozirnosti i boje koja je zbog niskog saliniteta te nedostatka padalina ljeti intenzivno modra. Također razvoju masovnog kupališnog turizma pridonosi slaba valovitost u ljetnim mjesecima kao posljedica puhanja slabog zapadnog vjetra maestrala (Magaš, 2015).

2.1.3. Klimatska obilježja prostora

Mjerenje vrijednosti klimatskih elemenata na Hvaru počelo je 1857. godine, ali tek od 1950. godine javlja se kontinuirano praćenje. Na Hvaru kao i ostalim srednjodalmatinskim otocima prevladava sredozemna klima s vrućim i suhim ljetima (Csa). Prosječna temperatura najtoplijeg mjeseca prelazi 25 °C, dok su zime blage s prosječnom temperaturom u zimskim mjesecima oko 10 °C. Srednje dnevne temperature ljeti dosežu do 30 °C što je vrlo pogodno za razvoj ljetnog kupališnog turizma. Zimske dnevne temperature kreću se između 5 i 15 °C što je pogodovalo pojavi zdravstvenog turizma krajem 19. stoljeća (URL 1). Iako je danas u Hvaru razvijen kupališni turizam čija se turistička ponuda temelji na suncu i moru, zapravo je zimski zdravstveni turizam kotačić koji je pokrenuo razvoj turizma. Osim visokih temperatura, grad Hvar poznat je po visokom broju sunčanih sati u godini s preko 2700 sunčanih sati. Tome pogoduje južna ekspozicija samog grada te vrlo slaba naoblaka tijekom ljetnih mjeseci (Magaš, 2015).

Raspodjela padalina tipična je za sredozemnu klimu te je maksimum padalina u hladnijem dijelu godine, točnije u studenom. Nedostatak padalina ljeti pogoduje razvoju turizma dok u isto vrijeme koči razvoj ostalih djelatnosti poput poljoprivrede i tako stavlja pritisak na vodoopskrbu, što negativno utječe na turizam. Ljeti se padaline kreću oko 60 mm, dok zimi varira iz mjeseca u mjesec s prosjekom od 700 mm u studenom do 200 mm u siječnju (Roglić, 1977).

Važan čimbenik za razvoj turizma je čestina i jačina vjetra. Na području Hvara dominiraju vjetrovi: bura (sjeveroistočnjak) zimi, jugo (jugoistočnjak) u proljeće, maestral (sjeverozapadnjak) ljeti. Povoljan geografski smještaj mjesta podno reljefne uzvisine na sjeveru i Paklinskih otoka na jugu, uvjetovao je da Hvar ima jednu od najblažih klima na istočnom Jadranu. Iako je Hvar zaštićen prirodnim barijerama zimi od bure i juga, vjetrovi su

jako ograničavajući faktor razvoja turizma zbog prekida pomorskog prometa (Mihovilović i dr., 1995).

2.1.4. Biogeografska obilježja otoka Hvara

Na otoku Hvaru prevladava eumediteranski vegetacijski pojas s prostornom raspodjelom ovisnom o geološkoj podlozi. Vegetacija je na dolomitnoj podlozi bujnija nego na vapnenačkoj podlozi zbog njene propusnosti. Izvan poljoprivrednih zona, hvarska vegetacija svodi se na borove šume, makiju i kamenjare koji se ujedno koriste kao pašnjaci. Najrasprostranjeniji bor na otoku je alepski bor za kojeg se smatra kako je prenesen tijekom grčkog koloniziranja otoka zajedno s čempresima. Autohtone šume dalmatinskog bora koji je proglašen endemom mogu se pronaći na višim dijelovima otoka Hvara i Visa. Makija je nastala antropogenim degradiranjem šuma česmne te se daljnjom degradacijom pretvara u garig ružmarina koji se koristi za ispašu zajedno s kamenjarima. Prema recentnim istraživanjima na Hvaru je zabilježeno 1163 biljnih vrsta (Mihovilović i dr., 1995). Osim endemskog bora, postoji i nekoliko vrsta autohtonog endemskog cvijeća. Veliki broj biljnih vrsta uvezen je tijekom gradnje palače i okolnih vrtova u doba renesanse. To je najčešće semiaridna vegetacija poput nekoliko vrsta agava i sličnih biljaka koje ne zahtijevaju puno vode, što je i slučaj kod sredozemne vegetacije. Na otoku se također nalazi veliki broj samoniklog ljekovitog bilja od kojeg je najpoznatiji ružmarin i lavanda koja jedan od simbola otoka Hvara.

Po životinjskom svijetu, otok Hvar sličan je susjednim otocima pa čak i siromašniji po broju vrsta. Hvar nema nikakvih posebnosti u vidu faune koja bi predstavljala turistički značaj.

2.1.5. Zaštićena područja na otoku Hvaru

Na otoku Hvaru nema zaštićenih područja u kategoriji prirodne zaštite zbog duge kontinuirane naseljenosti i gospodarske aktivnosti. U okolici Hvara tri su zaštićena područja s razinom zaštite značajnog krajobraza koji je rangiran na 7. mjestu prema Ministarstvu zaštite okoliša. To su arhipelag Paklinski otoci jugozapadno od grada Hvara, otok Zvečevo sjeverno od Vrbovske i otok Šćedro s južne strane otoka (URL 2).

2.2. Društveni faktori

Premda prirodni čimbenici imaju velik utjecaj u stvaranju turističke ponude svakog primorskog mjesta, iz sezone u sezonu raste važnost kulturnog turizma, a time i društvenih faktora.

2.2.1. Kulturno-povijesni resursi

Sve većim rastom broja turista u svijetu dolazi do povećanja razlike u stupnju obrazovanja između turista. To uzrokuje pojavu motivacije za zadovoljavanje kulturnih potreba tijekom odmora. Posljedica toga je uključivanje kulturne baštine u turističku ponudu destinacija. Baština rijetko može biti glavni privlačni faktor destinacije, ali može uvelike poboljšati ukupnu atraktivnost nekog mjesta (Bilen, 2006). U kulturno-povijesne resurse ubrajaju se svi arhitektonski oblici baštine, od pojedinih objekata do spomeničkih cjelina. Od spomeničkih cjelina u Hvaru može se izdvojiti stari dio grada opasan zidinama *Groda*. Od fortifikacijskih objekata najznačajnija je tvrđava *Španjola* ili *Fortica* (oba imena se koriste unutar lokalne zajednice) koja nadgleda grad Hvar te je ujedno početna i završna točka gradskih zidina. Uz *Španjolu* tu je i tvrđava *Venjeranda* koja danas služi kao ljetno kino, disco klub i meteorološka stanica. Tvrđave Baterija i Napoleon nisu upotrijebljene u turističke svrhe. Hvar ima velik broj sakralnih objekata, od kojih je najpoznatija katedrala svetog Stjepana, franjevački samostan te benediktinski samostan u staroj jezgri grada. Ostali sakralni objekti ne koriste se u turističke svrhe. Profani objekti nastali tijekom povijesti u velikom dijelu upotrebljavaju se za turističke svrhe. Palače starih plemićkih obitelji poput palače Paladini u centru grada, palače Vukašinović koja služi kao gradska knjižnica, venecijanski Knežev dvor koji danas služi kao gradska vijećnica i hotel, renesanso kazalište s arsenalom za galijske galije koje je poznato kao najstarije komunalno kazalište u Europi. Hvar ima jako velik izbor arhitektonske ostavštine koja upotpunjuje ljetni kupališni turizam u vremenu kada je turistima onemogućeno kupanje.

2.2.2. Etno-sociološki resursi

U ovu skupinu resursa spada spektar materijalne i duhovne kulture koja čini identitet jedne etnološke skupine. Narodni običaji, nošnje, gastronomija, mentalitet, plesovi i ostale socijalne karakteristike naroda spadaju u ovu skupinu. Na turističkom tržištu velika je potražnja za autohtonim resursima zbog uniformiranosti današnjeg društva te gubitka etnoloških identiteta unutar gradova industrijskih i postindustrijskih društava (Bilen, 2006). Hvarski identitet jako je očuvan zbog činjenice da se radi o relativno zatvorenoj lokalnoj zajednici. Od narodnih običaja i tradicija, najpoznatiji je dijalekt zbog specifičnog izgovora te

različitog naglasaka širom otoka. Posebno za hvarski lokalni dijalekt važna je nepostojanost glasova *lj*, *č* i *ć* te zamjena s glasovima *j* i *c*. U običaje se može uključiti narodna nošnja te folklorni ples kao turistički resurs. Gastronomija koja pruža direktnu uslugu turistima vrlo je važan turistički resurs zbog mogućnosti kombinacije s ugostiteljstvom. Gastronomski najpoznatiji resurs je hvarska *gregada* (tradicionalan način pripreme riblje juhe) te dalmatinska *pašticada* koja unatoč regionalnom identitetu ima veliki značaj u lokalnoj turističkoj ponudi. Osim gastronomije u ugostiteljstvu se rabi i autohtoni interijer objekta. Nastanak konoba kao vrste ugostiteljskog objekta u kombinaciji s lokalnom gastronomijom utječe na širenje lokalne kulture. U interijerima često se koriste stari poljoprivredni alati ili tradicionalni građevinski materijali. Vinski podrumi kao autohtoni načini proizvodnje i skladištenja vina u okolici vinograda te duga tradicija vinarstva na otoku također se turistički valorizira. Zadnji tip etno-socioloških resursa su suveniri od lavande. Zbog raširenosti i velikog gospodarskog značaja poljoprivrede u povijesti, nasadi lavande najbolje su turistički valorizirani. Uz estetski značaj polja lavande, veliki broj proizvoda pretvara se u autohtone suvenire i plasira na domaće turističko tržište.

2.2.3. Umjetnički resursi

U umjetničke resurse ubrajamo sva postignuća u likovnoj, glazbenoj, kazališnoj umjetnosti te određena arhitektonska dostignuća. Njihov turistički značaj često ovisi o stupnju atraktivnosti pa u nekim slučajevima postaju glavni atraktivni resurs (Bilen, 2006). Takav slučaj nije hvarska turistička ponuda već se umjetnički resursi turistički valoriziraju u kombinaciji s manifestacijama. Glavni umjetnički resurs čini ljetnikovac Hanibala Lucića koji služi kao središte Muzeja hvarske baštine i mjesto odvijanja raznih umjetničkih priredbi. Crkva svetog Marka prepoznatljiva je po arheološkoj zbirci Grge Novaka s prapovijesnim ostacima pronađenim na otoku Hvaru. Važne udruge koje promoviraju tradiciju i lokalne običaje su dramski studio mladih Hvar i folklorno društvo *Šaltin* dok se udruga *Pjover* brine o zaštiti i revitalizaciji sela Velo Grablje koje administrativno pripada gradu Hvaru. Prethodne udruge nisu osnovane radi turističke valorizacije, ali imaju vrlo veliku ulogu u proširivanju turističke ponude destinacije.

2.2.4. Manifestacijski resursi

Manifestacije imaju veliki značaj u turističkoj ponudi kao i u načinu očuvanja tradicijskih izvornosti nekog područja. Manifestacije često nastaju kao način promocije određenih umjetnika i običaja ili obilježavanja određenih datuma, a ne zbog direktne turističke svrhe. Zbog toga se turističke manifestacije poput glazbenih festivala ili datumskih

proslava (npr. Nove godine) ne ubrajaju u manifestacijske resurse. Turistički značaj manifestacija vidljiv je u potrošnji sudionika i promociji destinacije kulturnim utjecajem na posjetitelja (Bilen, 2006). Najvažnije manifestacije za Hvar su *Hvarsko kulturno ljeto* kao umjetnička manifestacija, proslave svetkovina svetog Stjepana i svetog Prošpera kao vjerske manifestacije, jedriličarske regate *Navigacijska regata Memorijal Zdenko Roić* i *PBZ Uskršnja regata* kao sportske manifestacije te Festival lavande u Velom Grablju kao folklorna manifestacija (URL 3). Većina manifestacija odvija se van glavnog dijela sezone te služe kao način za poboljšavanje turističke ponude u predsezoni ili postsezoni.

2.3. Komunikativni čimbenici

Prometna povezanost nekog turističkog mjesta znatno utječe na budući razvoj turizma tog područja. Pri odabiru destinacije, turist mora istražiti prometnu dostupnost između emitivnog područja i željenih turističkih destinacija. Bolja prometna dostupnost poput blizine većih prometnih čvorišta i raznovrsnih načina dolaska do određene turističke destinacije ubrzava rast turističkog prometa. Povećanje izbora prometnih sredstava omogućuje dolazak raznolike turističke klijentele. Trošak putovanja do destinacije bitan je čimbenik u odabiru destinacije, ali osim troškova putovanja na izbor destinacije utječe sigurnost, brzina i udobnost prijevoznog sredstva (Bilen, 2006).

U slučaju grada Hvara, promet je čimbenik koji najviše usporava razvoj turizma. Zbog svoje otočne pozicije, a time i određenog razine izoliranosti u odnosu na turističke destinacije na kopnu, hvarski turizam ima sljedeće probleme: ograničenost turističke sezone zbog vremenskih nepogoda, povećanje troškova putovanja zbog monopola prijevoznih agencija i nemogućnost direktnog dolaska osobnim automobilom u Hvar. Prometna dostupnost grada Hvara preko direktnih katamaranskih linija sa Splitom kao velikim prometnim čvorištem poboljšava situaciju u usporedbi s ostalim srednjodalmatinskim otocima. Osim direktnih linija, grad Hvar cestovno je povezan s trajektnom lukom u Starome Gradu i Sućurju. Nedostatak bliže trajektne luke otežava dolazak osobnim automobilom u Hvar. Pozitivan utjecaj turizma na promet grada Hvara vidljiv je tijekom povijesti. Najveći prometni zahvati i poboljšavanje lokalne prometne infrastrukture uzrokovani su upravo turizmom i njegovim stupnjem razvoja. Taj proces vidljiv je sve do današnjeg dana kada se nove vrste prometa uvode na područje cijelog otoka. Primjer toga je nedavno povezivanje otoka Hvara hidroplanom.

3. Povijesni razvoj turizma u Hvaru

U ovom poglavlju ukratko je izložena povijest turizma u gradu Hvaru. Promatrane su društvene pojave i procesi te svjetska događanja koja su utjecala na razvoj turizma u gradu. Razvoj turizma podijeljen je na četiri razdoblja koja prate glavnu vrstu turizma koja se razvija u to vrijeme. Periodizacija razvoja turizma u Hvaru napravljena je prema metodologiji koju su primijenili Petrić (2001) i Vukonić (2005). Razdoblje nakon osamostaljenja Republike Hrvatske obrađeno je u poglavlju koje sadrži analizu recentnog stanja turizma grada Hvara.

3.1. Predturističko razdoblje

Prvo promatrano razdoblje traje od osnutka grada do 1868. godine koja se uzima kao početak modernog turizma u gradu Hvaru (Petrić, 2001), a prema Vukoniću (2005) to označava početak modernog turizma u Hrvatskoj. Glavno obilježje ovog razdoblja je neorganiziranost dolazaka i noćenja tijekom boravka u gradu. Hvar je tijekom srednjeg vijeka bio mjesto čestih stajališta za hodočasnike na putu iz Venecije u Svetu zemlju. Razlog tome bio je odličan prometni položaj tijekom nevremena na južnom Jadranu jer su Paklinski otoci služili kao prirodni lukobran prema otvorenom moru. Godine 1542. prvi put spominje se objekt za strance i hodočasnike koji posjećuju Hvar pod imenom *Hospicij za goste putnike*. Osim konačišta za strance, grad je bio popularno mjesto za izgradnju ladanjskih vila. Tijekom antičkih vremena na širem području grada Hvara nalazi se nekoliko *villa rustica* (Petrić, 2001). U doba humanizma i renesanse, na području grada građeni su ljetnikovci poznatih umjetnika.

Zbog svoje očuvanosti i netaknutosti prirode, u 19. stoljeću otok Hvar bio je meta velikog broja znanstvenih istraživanja klime, flore i faune. Istraživanja na otoku provodila su 93 istraživača raznih narodnosti iz bivše Austro-Ugarske monarhije. Hvar je najistraživaniji dalmatinski otok tog razdoblja što je dovelo do pojave znanstvenog turizma (Mihovilović i dr., 1995). Prije spomenuta istraživanja omogućila su pojavu zdravstvenog turizma kao prvu vrstu turizma na području grada Hvara.

Preteču modernog turizma grada Hvara označilo je uvođenje stalne parobrodске linije Trst – Dubrovnik koja je prometovala cijelom austrougarskom obalom te povezivala brojne hrvatske otoke. Unatoč prvim posjetiteljima, ova pojava se ne može smatrati početkom turizma jer se parobrodski gosti zadržavaju samo nekoliko sati bez ostvarivanja noćenja. Druga najava turizma na Hvaru otvaranje je prvog modernog ugostiteljskog objekta za potrebe posjetitelja 1848. godine, objekta *Tocilj*.

3.2. Razdoblje pojave modernog turizma

Ovo razdoblje obuhvaća godine od pojave modernog turizma do kraja Prvog svjetskog rata. Pojava modernog turizma na Hvaru obilježena je osnivanjem *Higijeničkog društva Hvar* 15. svibnja 1868. godine. Higijeničko društvo bila je prva društvena turistička organizacija koja se brinula za izgled grada u svrhu turizma. Ideja zbog koje je osnovano Higijeničko društvo bila je podizanje materijalnog stanja lokalnog stanovništva preko turizma. Potreba za razvojem novih djelatnosti na otoku potaknuta je propadanjem tradicionalnog brodarstva, pojavom parobroda, propadanjem poljoprivrede, pojavom bolesti vinove loze i uvozom jeftinih talijanskih vina u Austro-Ugarsku monarhiju (Vukonić, 2005). Higijeničarsko društvo zaslužno je za gradnju prvog hotela, *lječilišnog hotela carice Elizabete* (1899. g.), ali i za promociju Hvara kao turističkog mjesta izdavanjem turističkog vodiča (prvi je izdan 1903. godine), kao i donošenjem propisa o uvjetima rada, o minimalnom opsegu kvalitete uslužnih obrta te o propisima ponašanja gostiju i lokalnog stanovništva (prva uredba donesena 1868. godine). Počeci turizma u Hrvatskoj, i na Hvaru obilježeni su zdravstvenim turizmom. Primjer toga su nazivi hotela poput *Therapia* u Crikvenici, *lječilišni hotel carice Elizabete* (Vukonić, 2005). Takav oblik turizma naziva se turizmom odmaranja te je glavina dolazaka bilježena zimi. Sve do početka 20. stoljeća hvarski turizam temeljio se isključivo na ljekovitim klimatskim obilježjima i pasivnom odmoru. Godine 1899. gradi se prva obalna šetnica koja spaja glavni dio grada s franjevačkim samostanom na istoku. Pojava mondenskog zabavnog turizma posljedica je širenja turističke ponude. Prva pojava zabavnog turizma je osnivanje *Kursalona* 1875. godine za potrebe bogatijih građana u sklopu *lječilišnog hotela carice Elizabete*. Uspješnost turizma u Hvaru vidljiva je ulaganjima u razvoj turizma gradnjom novog hotela *Kovačić* 1914. godine, uređenjem grada u svrhu turizma preko novih šetnica prema zapadnom dijelu grada 1912. godine te gradnjom ladanjskih vila na Paklinskim otocima 1906. godine.

Ovo razdoblje afirmiralo je zimski lječilišni turizam na Hvaru, kao i na ostatku jadranske obale. Stalna ulaganja u razvoj turizma sve do početka Prvog svjetskog rata pokazatelji su hvarske gospodarske ovisnosti o tada novoj gospodarskoj djelatnosti. Struktura gostiju uključivala je bogati građanski sloj te monarhijsku aristokraciju.

3.3. Razdoblje između dva svjetska rata

U razdoblju između dva svjetska rata dogodile su se ključne promjene za hvarski turizam. Politička situacija na jadranskoj obali i raspad Austro-Ugarske monarhije pogodovali su hvarskom turizmu. Pripajanjem velikog dijela jadranske obale Kraljevini Italiji, Hvar gubi

konkurenciju unutar novoosnovane Kraljevine Jugoslavije te postaje investitorski privlačno mjesto stranom kapitalu iz bivše monarhije. Sljedeći bitan proces je prebacivanje turizma sa zimskog lječilišnog na ljetni kupališni turizam u Hvaru. Prebacivanje na ljetni kupališni turizam uzrokovano je sve većom industrijalizacijom zemalja bivše monarhije koje su bile glavno emitivno područje za hvarski turizam. Tijekom ovog razdoblja, gradska jezgra Hvara dobiva današnju vizuru dodatnom izgradnjom turističke infrastrukture. Sagrađeni su novi hoteli *Park* (1925. g.), *Overland* i *Slavija* (1927. g.) te je proširen hotel *Kovačić* na vrhu gradske rive. Uloga kupališnog turizma bila je velika, stoga se 1927. godine gradi gradsko kupalište od bijelog mramora na kraju zapadne šetnice grada Hvara. Gradsko kupalište bilo je jedno od modernijih u Europi, sadržavalo je kabine, tuševe, vidikovac i restoran. Osim turističke infrastrukture, radi se na poboljšavanju komunalne infrastrukture grada. Do 1925. godine, posađen je drvored palmi na rivi, napravljena je mala električna centrala na sjevernom dijelu grada, postavljen je novi gradski vodovod. Na razini otoka, izgrađena je cesta koja je povezivala Hvar, Jelsu i Stari Grad kao najveća naselja na otoku. Uz kupališni turizam, na kraju razdoblja pojavljuje se nudistički turizam to jest naturizam. Naturizam je posljedica očuvanosti malih uvala pokraj grada te mirnoće neindustrijaliziranog mjesta. Tijekom Drugog svjetskog rata, turizam na Hvaru sveden je na minimalan broj noćenja i rehabilitaciju okupatorskih časnika.

U ovom razdoblju, glavni procesi bili su promjena strukture gostiju te promjena razdoblja turističke sezone. Proces prebacivanja sa zimskog lječilišnog turizma na ljetni kupališni turizam vidljiv je promjenom imena gradskog turističkog društva. Tijekom 1920-ih godina osniva se *Lječilišno povjerenstvo općine Hvara*, početkom 1930-ih preimenovano je u *Kupališno povjerenstvo*, kako bi nekoliko godina prije Drugog svjetskog rata dobilo ime *Turistički odbor općine Hvar* (Petrić, 2001).

3.4. Razdoblje socijalizma

Posljednje razdoblje u ovom poglavlju obuhvaća razvoj turizma grada Hvara u bivšoj socijalističkoj republici Jugoslaviji. Ulazak Hrvatske, a time i Hvara u drugu Jugoslaviju donio je veliki pad turističke posjećenosti. Zatvaranjem granica i izlaskom Jugoslavije iz Informbiroa 1948. godine Hvar gubi svoje najcjenjenije goste. Proces nacionalizacije i pokretanje radničkog turizma okuplja sve veće smještajne kapacitete na Hvaru u jedinstveno poduzeće *Turist*. Visokokvalitetna ponuda predviđena za goste veće platežne moći počinje se preorijentirati na domaće goste, radnike, ratne invalide i siročad prvoboraca (Petrić, 2001).

Nedostatak strane valute i zatvoreno tržište Jugoslavije nije dugo opstalo. Već 1950-ih godina otvaraju se granice za zapadnoeuropske goste. U gradu Hvaru se tada gasi poduzeće *Turist* te se s radničkog turizma Hvar preusmjerava na masovni ljetni kupališni turizam. Godine 1959. turistički odbor općine Hvar osniva novo poduzeće pod imenom *Hotelsko poduzeće Hvar* koje pod svoj nadzor uzima tri tadašnja najveća hotela, Hotel *Palace* (bivši lječilišni hotel carice *Elizabete*), hotel *Dalmaciju* koji nastaje kao projekt poduzeća *Turist*, hotel *Slaviju* te nekoliko manjih hotela. *Hotelsko poduzeće Hvar* dobiva potpunu slobodu nad upravljanjem smještajnim kapacitetima te od sredine 1960-ih kreće u izgradnju novih hotela.

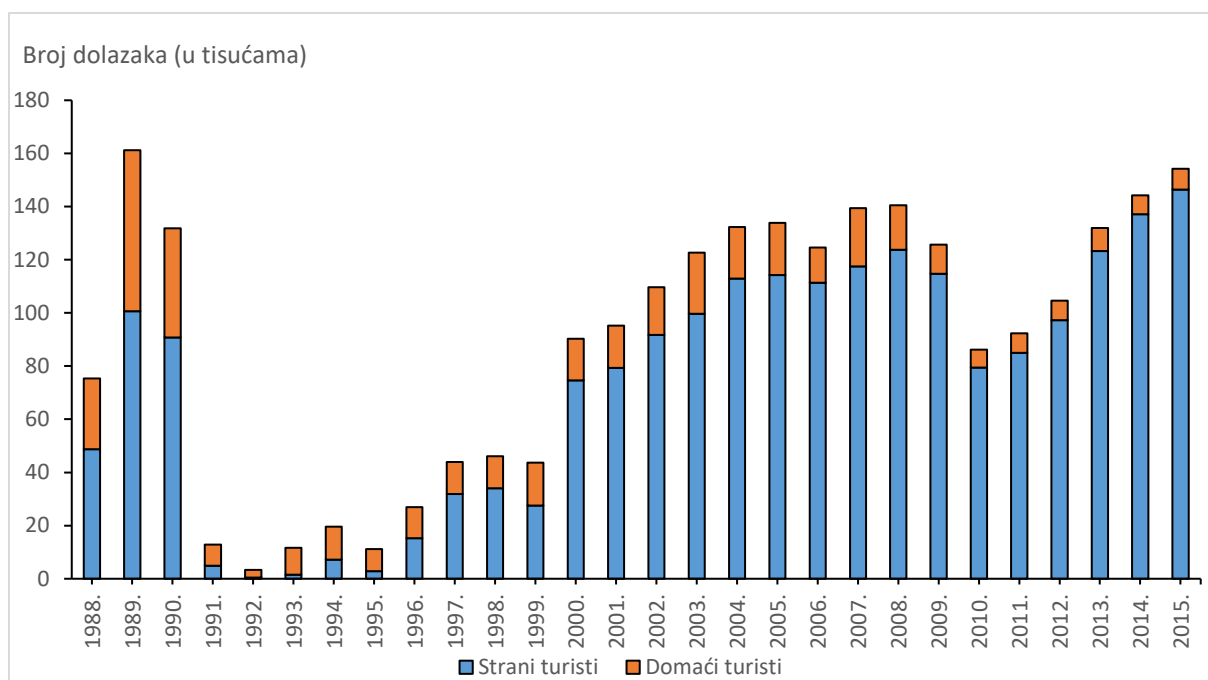
Vraćanje starih zapadnoeuropskih gostiju dovelo je do modernizacije prometne i komunalne infrastrukture. Hvar je bio predvodnik u kvaliteti komunalne infrastrukture među dalmatinskim otocima. Od 1960-ih godina gradi se dalekovod s kopna koji zamjenjuje malu električnu centralu. Veliki rezervoari na području Jelse spajaju se s hvarskim vodovodom zbog sve većeg broja turista u sezoni te tako zamjenjuju vodovod napravljen 1925. godine. Na kraju razdoblja čak se provode posebni električni i vodovodni kablovi većih kapaciteta s kopna prema gradu Hvaru. Uz komunalnu infrastrukturu, 1971. godine gradi se malo trajektno pristanište u uvali Vira u okolici Hvara, a 1986. godine gradi se veliko trajektno pristanište u starogradskom zaljevu. U Starogradskom polju započinju radovi za mali sportski aerodrom, ali su prekinuti zbog povijesne važnosti Starogradskog polja. Također se 1970-ih asfaltira transotočna cesta od Hvara do Sućurja. Dovršetak Jadranske magistrale ubrzava razvoj turizma na Hvaru kao i na ostatku jadranske obale.

Nakon razvoja masovnog turizma i dovršetka novih smještajnih kapaciteta, 1980-ih godina javljaju se i selektivni oblici turizma. Iako su se već tijekom 1960-ih počeli nicati prvi privatni ugostiteljski objekti, 1980-ih javljaju se i popratni sadržaji poput iznajmljivanja brodova, prodaje suvenira od lavande te iznajmljivanje privatnog prostora. Što se tiče selektivnih oblika turizma, razvijaju se nautički, lovni, kongresni turizam te naturizam.

4. Recentno stanje turizma u Hvaru

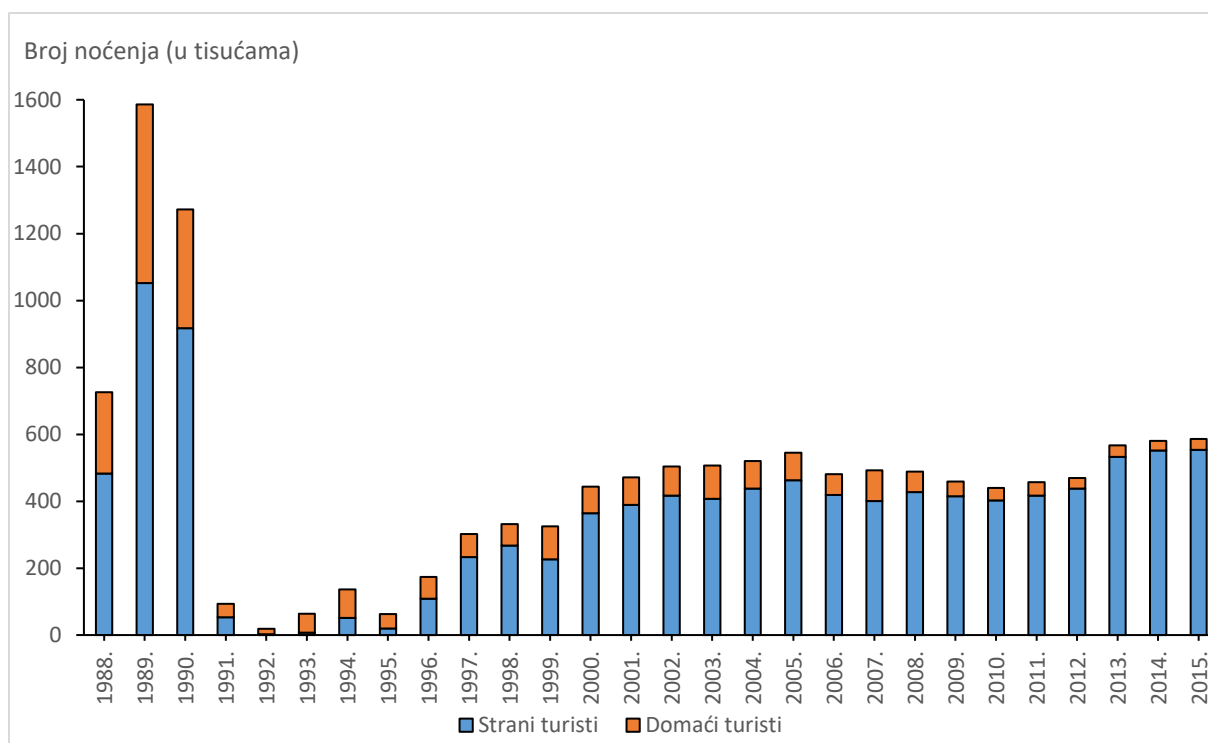
4.1. Turistički promet Hvara

Turizam Hvara nakon osamostaljenja Hrvatske bilježi značajan pad turističkog prometa zbog agresije na Hrvatsku i ratnih zbivanja na području bivše Jugoslavije. Iako otok Hvar nije bio aktivno ratište, ratna zbivanja koja su se odvijala na području Hrvatske između emitivnih područja i Hvara kao destinacije utjecale su na priljev gostiju. Najznačajniji događaj bio je rušenje Masleničkog mosta 1992. godine. Hrvatski turizam počinje se oporavljati 1996. godine nakon završetka Domovinskog rata (Vukonić, 2005). U razdoblju neposredno nakon Domovinskog rata, turizam znatno raste sve do 1999. godine kada je vidljiv mali pad u ukupnom broju dolaska i noćenja. To je posljedica NATO-ove aktivnosti na Kosovu te godine. Rat na Kosovu i nedavno završeni rat u Hrvatskoj tada dovode do predodžbe Hrvatske kao nestabilnog područja u očima stranih turista (Tkalec i Žilić, 2017). Dokaz tome je rast broja domaćih turista i veliki pad stranih turista (sl. 2). Nakon 2000. godine, broj turista i noćenja u Hvaru konstantno raste. Rast je stalan sve do 2008. kada je zabilježen pad dolazaka i noćenja turista, ponajviše stranih, zbog globalne financijske krize. Pad se najviše osjetio u turističkoj sezoni 2010. godine te je tada grad Hvar doživio najmanji broj turista, posebice stranih, od 2000. godine (sl. 3). Od 2011. godine pa do danas, prisutan je uzlazni trend u noćenju i dolascima turista. Analiza strukture turista prema zemlji porijekla pokazuje da se broj dolazaka domaćih turista smanjuje, a time i broj noćenja. Razlog tome je profiliranje Hvara kao međunarodne turističke destinacije što rezultira porastom cijena smještaja i ostalih turističkih usluga.

Sl. 2. Struktura dolazaka domaćih i stranih turista u Hvaru 1988. – 2015. godine

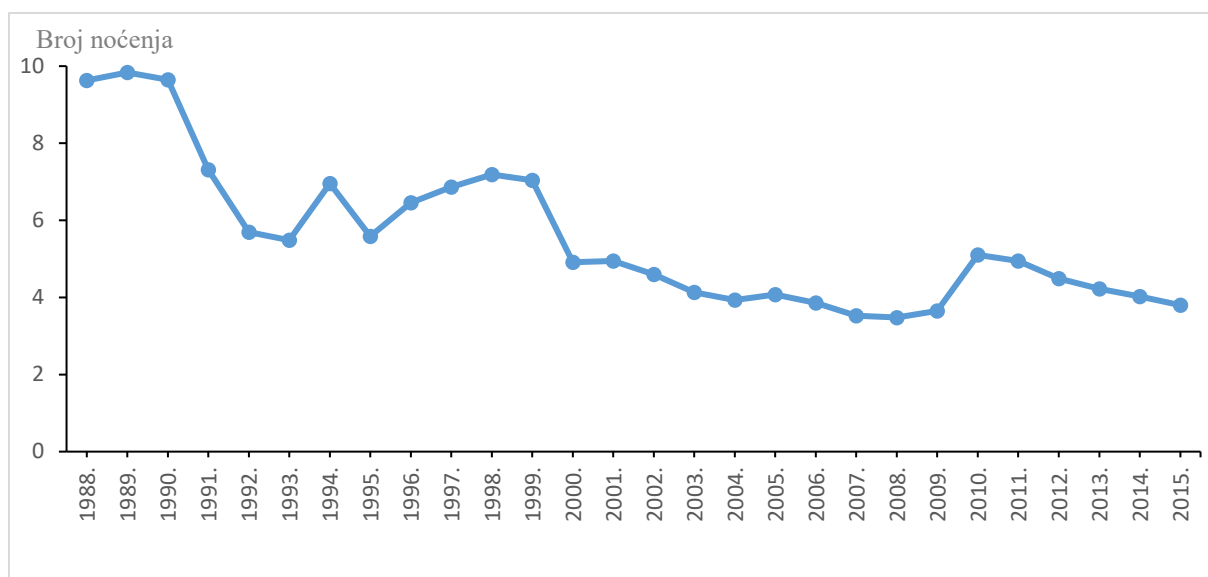
Izvor: Promet turista u primorskim općinama 1988., Dokumentacija 734, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1989., Promet turista u primorskim općinama 1989., Dokumentacija 775, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1990., Promet turista u primorskim općinama 1990., Dokumentacija 812, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1991., Promet turista u primorskim općinama 1991., Dokumentacija 848, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1992., Promet turista u primorskim općinama 1992., Dokumentacija 902, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1993., Promet turista u primorskim općinama 1993., Dokumentacija 932, DZS, Zagreb, 1994., Promet turista u primorskim gradovima i općinama 1994., Dokumentacija 963, DZS, Zagreb, 1995., Promet turista u primorskim gradovima i općinama 1995., Dokumentacija 994, DZS, Zagreb, 1996., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1996., Statističko izvješće 1028, DZS, Zagreb, 1997., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1997., Statističko izvješće 1056, DZS, Zagreb, 1998., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1998., Statističko izvješće 1079, DZS, Zagreb, 1999., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1999., Statističko izvješće 1105, DZS, Zagreb, 2000., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2000., Statističko izvješće 1135, DZS, Zagreb, 2001., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2001., Statističko izvješće 1163, DZS, Zagreb, 2002., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2002., Statističko izvješće 1196, DZS, Zagreb, 2003., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2003., Statističko izvješće 1229, DZS, Zagreb, 2004., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2004., Statističko izvješće 1265, DZS, Zagreb, 2005., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2005., Statističko izvješće 1297, DZS, Zagreb, 2006., 2012., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2006., Statističko izvješće 1326, DZS, Zagreb, 2007., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2007., Statističko izvješće 1354, DZS, Zagreb, 2008., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2008., Statističko izvješće 1381, DZS, Zagreb, 2009., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2009., Statističko izvješće 1409, DZS, Zagreb, 2010., Turizam u primorskih gradovima i općinama u 2010., Statističko izvješće 1437, DZS, Zagreb, 2011., Turizam u primorskih gradovima i općinama u 2011., Statističko izvješće 1463, DZS, Zagreb, 2012., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2012., Statističko izvješće 1492, DZS, Zagreb, 2013., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2013., Statističko izvješće 1516, DZS, Zagreb, 2014., Turizam u primorskih gradovima i općinama u 2014., Statističko izvješće 1540, DZS, Zagreb, 2015., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2015., Statističko izvješće 1565, DZS, Zagreb, 2016.

Sl. 3. Struktura noćenja domaćih i stranih turista u Hvaru 1988. – 2015. godine

Izvor: Promet turista u primorskim općinama 1988., Dokumentacija 734, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1989., Promet turista u primorskim općinama 1989., Dokumentacija 775, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1990., Promet turista u primorskim općinama 1990., Dokumentacija 812, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1991., Promet turista u primorskim općinama 1991., Dokumentacija 848, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1992., Promet turista u primorskim općinama 1992., Dokumentacija 902, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1993., Promet turista u primorskim općinama 1993., Dokumentacija 932, DZS, Zagreb, 1994., Promet turista u primorskim gradovima i općinama 1994., Dokumentacija 963, DZS, Zagreb, 1995., Promet turista u primorskim gradovima i općinama 1995., Dokumentacija 994, DZS, Zagreb, 1996., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1996., Statističko izvješće 1028, DZS, Zagreb, 1997., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1997., Statističko izvješće 1056, DZS, Zagreb, 1998., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1998., Statističko izvješće 1079, DZS, Zagreb, 1999., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1999., Statističko izvješće 1105, DZS, Zagreb, 2000., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2000., Statističko izvješće 1135, DZS, Zagreb, 2001., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2001., Statističko izvješće 1163, DZS, Zagreb, 2002., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2002., Statističko izvješće 1196, DZS, Zagreb, 2003., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2003., Statističko izvješće 1229, DZS, Zagreb, 2004., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2004., Statističko izvješće 1265, DZS, Zagreb, 2005., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2005., Statističko izvješće 1297, DZS, Zagreb, 2006., 2012., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2006., Statističko izvješće 1326, DZS, Zagreb, 2007., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2007., Statističko izvješće 1354, DZS, Zagreb, 2008., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2008., Statističko izvješće 1381, DZS, Zagreb, 2009., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2009., Statističko izvješće 1409, DZS, Zagreb, 2010., Turizam u primorskih gradovima i općinama u 2010., Statističko izvješće 1437, DZS, Zagreb, 2011., Turizam u primorskih gradovima i općinama u 2011., Statističko izvješće 1463, DZS, Zagreb, 2012., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2012., Statističko izvješće 1492, DZS, Zagreb, 2013., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2013., Statističko izvješće 1516, DZS, Zagreb, 2014., Turizam u primorskih gradovima i općinama u 2014., Statističko izvješće 1540, DZS, Zagreb, 2015., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2015., Statističko izvješće 1565, DZS, Zagreb, 2016.

Pri analizi prosječnog broja noćenja, turističke sezone s višim udjelima domaćih gostiju bilježe veći prosjek broja noćenja. Uzrok tome su niski putni troškovi domaćih gostiju i položaj Hvara na jugu Hrvatske. Hvar je zbog svojeg položaja dosta udaljen od glavnih emitivnih područja (Zapadne i Srednje Europe), stoga strani turisti više novca potroše na sam dolazak do Hvara pa imaju manje raspoloživih financijskih sredstava za ostvarivanje noćenja. Od kraja financijske krize 2010. godine, prosječan broj noćenja bilježi lagani silazni trend što je povezano sa sve većim udjelom stranih turista u Hvaru (sl. 4). Turisti s višim putnim troškovima pokušavaju obići što više turističkih destinacija tijekom jednog putovanja. Kao posljedica takvih turističkih trendova, bilježi se manji broj noćenja a s time i pad prosječnog broja noćenja.

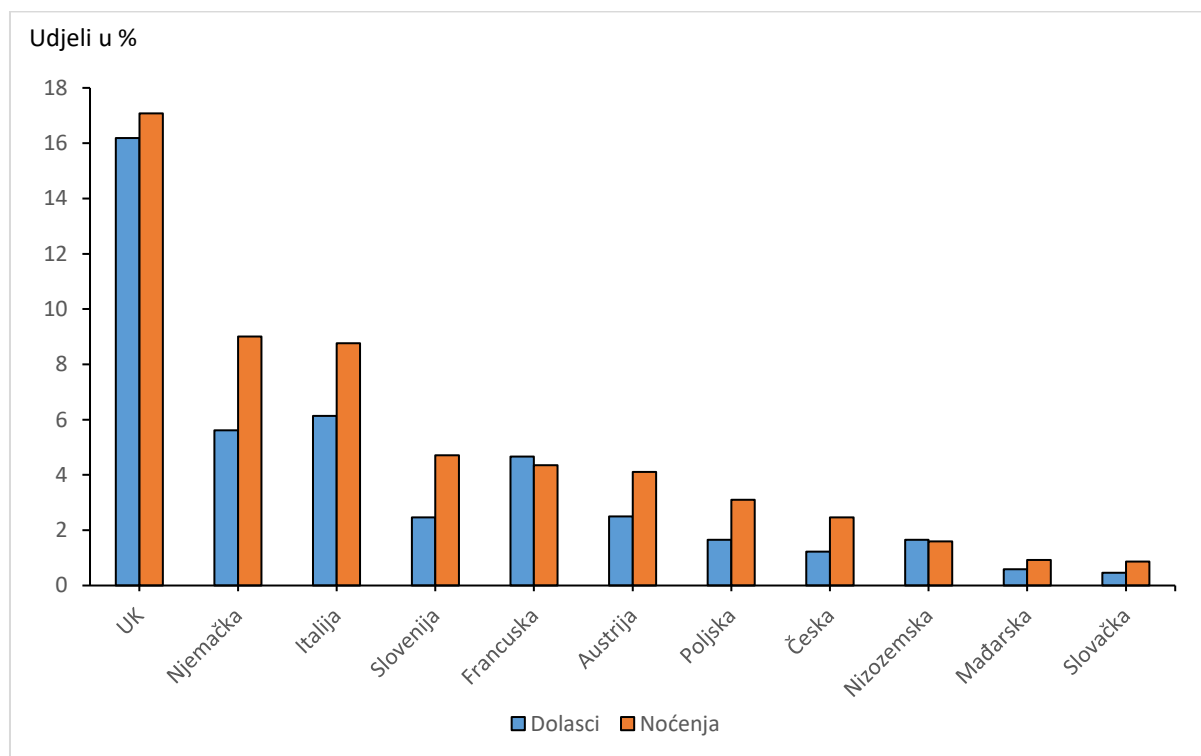

Sl. 4. Prosječan broj noćenja turista u Hvaru 1988. – 2015. godine

Izvor: Promet turista u primorskim općinama 1988., Dokumentacija 734, Republički zavod za statistiku, 1989., Promet turista u primorskim općinama 1989., Dokumentacija 775, Republički zavod za statistiku, 1990., Promet turista u primorskim općinama 1990., Dokumentacija 812, Republički zavod za statistiku, 1991., Promet turista u primorskim općinama 1991., Dokumentacija 848, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1992., Promet turista u primorskim općinama 1992., Dokumentacija 902, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1993., Promet turista u primorskim općinama 1993., Dokumentacija 932, DZS, Zagreb, 1994., Promet turista u primorskim gradovima i općinama 1994., Dokumentacija 963, DZS, Zagreb, 1995., Promet turista u primorskim gradovima i općinama 1995., Dokumentacija 994, DZS, Zagreb, 1996., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1996., Statističko izvješće 1028, DZS, Zagreb, 1997., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1997., Statističko izvješće 1056, DZS, Zagreb, 1998., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1998., Statističko izvješće 1079, DZS, Zagreb, 1999., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1999., Statističko izvješće 1105, DZS, Zagreb, 2000., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2000., Statističko izvješće 1135, DZS, Zagreb, 2001., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2001., Statističko izvješće 1163, DZS, Zagreb, 2002., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2002., Statističko izvješće 1196, DZS, Zagreb, 2003., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2003., Statističko izvješće 1229, DZS, Zagreb, 2004., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2004., Statističko izvješće 1265, DZS, Zagreb, 2005., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2005., Statističko izvješće 1297, DZS, Zagreb, 2006., 2012., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2006., Statističko izvješće 1326, DZS, Zagreb, 2007., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2007., Statističko izvješće 1354, DZS, Zagreb, 2008., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2008., Statističko izvješće 1381, DZS, Zagreb, 2009., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2009., Statističko izvješće 1409, DZS, Zagreb, 2010., Turizam u primorskih gradovima i općinama u 2010., Statističko izvješće 1437, DZS, Zagreb, 2011., Turizam u primorskih gradovima i općinama u 2011., Statističko izvješće 1463, DZS, Zagreb, 2012., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2012., Statističko izvješće 1492, DZS, Zagreb, 2013., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2013., Statističko izvješće 1516, DZS, Zagreb, 2014., Turizam u primorskih gradovima i općinama u 2014., Statističko izvješće 1540, DZS, Zagreb, 2015., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2015., Statističko izvješće 1565, DZS, Zagreb, 2016.

Strani turisti čine većinu ukupnih posjetitelja grada Hvara. To je bitan pokazatelj popularnosti Hvara na međunarodnom turističkom tržištu. Stoga je važno analizirati zemlje porijekla stranih gostiju u Hvaru. Prema udjelu noćenja najviše gostiju pristiže iz bogatijih europskih država. U ukupnom udjelu noćenja i dolazaka prevladavaju turisti iz Ujedinjenog

Kraljevstva, zatim iz Njemačke i Italije (sl. 5). Turistima iz Srednje i Zapadne Europe povećavan je trošak ljetovanja zbog velike udaljenosti između emitivnih područja i Hvara. Također, cijena turističkih proizvoda i usluga prilagođava se većinskoj skupini gostiju što vodi do stvaranja imidža elitne jadranske destinacije. Također, sve veći porast cijena turističkih proizvoda i usluga vodi do smanjenja udjela domaćih dolazaka i noćenja u Hvaru.

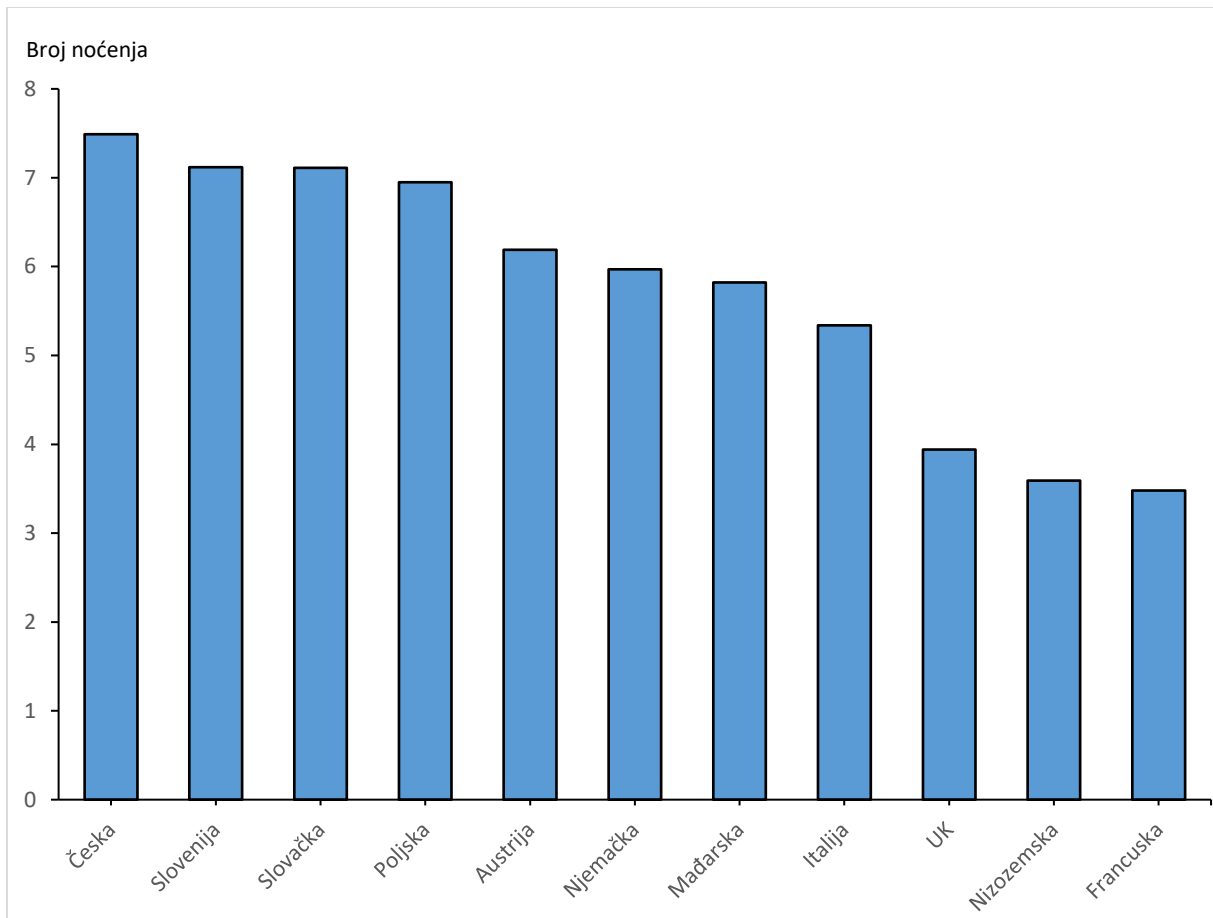

Sl. 5. Struktura noćenja i dolazaka stranih turista u Hvaru prema glavnim emitivnim državama 2015. godine

Izvor: Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2015., Statističko izvješće 1565, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2016.

Osim strukture dolaska i noćenja stranih turista, u analizu je potrebno uključiti prosječan broj noćenja turista glavnih emitivnih zemalja. Prosječan broj noćenja rezultira većom popunjenošću smještajnih kapaciteta te većim ukupnim prihodima. Stoga bi trebalo usmjeriti promociju Hvara na emitivne države s najvećim prosječnim brojem noćenja. Najviši prosječan broj noćenja u Hvaru bilježe gosti iz bivših socijalističkih država, poput Češke, Slovačke i Poljske (sl. 6). Među gostima s najvišim prosječnim brojem noćenja su gosti iz Slovenije. Blizina Slovenije važan je faktor koji rezultira manjim putnim troškovima što turistima iz Slovenije omogućava duži boravak. Također, turisti iz analiziranih država imaju dugu tradiciju posjećivanja Hvara. Neki turisti poput Čeha i Slovaka stalni su gosti još od

začetka turizma u doba Austro-Ugarske Monarhije. Uočljivo je kako turisti iz država s najvećim udjelom u broju noćenja ostvaruju broj noćenja manji od prosjeka, pogotovo turisti iz Ujedinjenog Kraljevstva i Francuske zbog visokih putnih troškova.

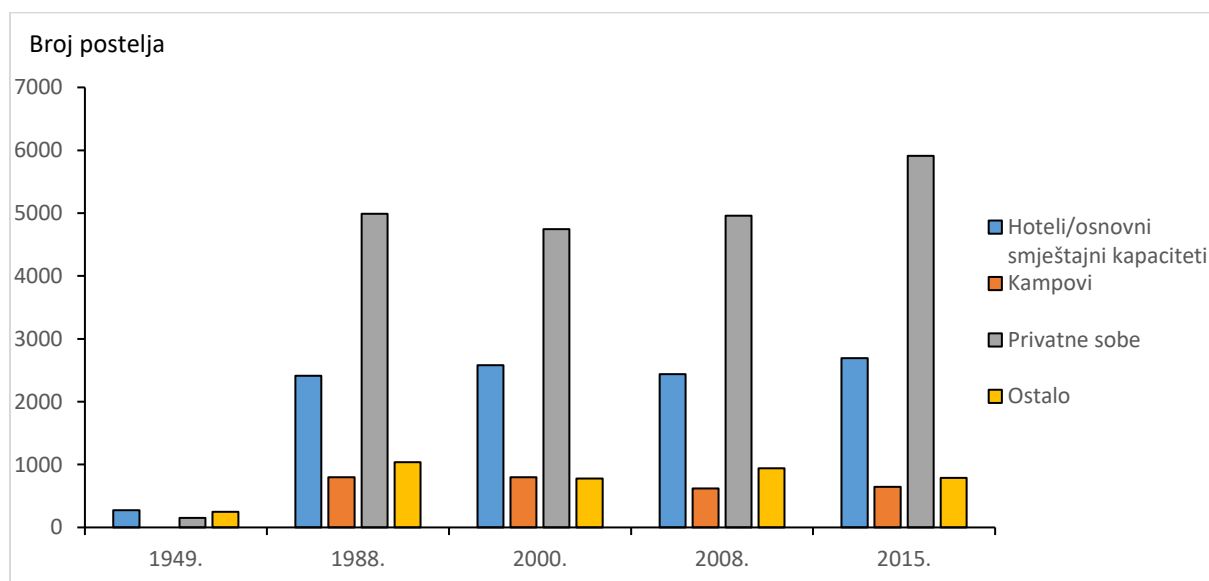
Sl. 6. Prosječan broj noćenja stranih turista prema glavnim emitivnim zemljama 2015. godine

Izvor: Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2015., Statističko izvješće 1565, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2016.

U prethodnim dijagramima nije predstavljena ukupna nacionalna struktura udjela stranih turista zbog velikog broja zemalja porijekla svih hvarskih turista. Na slici 5. prikazano je samo 47,13 % dolazaka i 56,98 % noćenja. Ostale države bilježe 56,83 % dolazaka i 43,02 % noćenja (Turizam u primorskim gradovima i općinama 2015., 2017.). Takva heterogenost turista prema emitivnim zemljama još je jedan dokaz o popularnosti Hvara kao međunarodne turističke destinacije. Nasuprot tome, manji udio noćenja nego dolazaka turista iz ostalih država ukazuje na manje sudjelovanje u приходима dobivenim od turističke infrastrukture.

4.2. Smještajni kapaciteti

Glavni smještajni kapaciteti u Hvaru su u privatnom vlasništvu, kao i u ostatku Splitsko-dalmatinske županije. Udio privatnih iznajmljivača pojavom masovnog turizma postaje viši od 50 %. Kao što je prethodno spomenuto, nakon 2. svjetskog rata i sve do polovice 1950-ih, na Hvaru se odvijao radnički turizam te se nije pojavila potreba za privatnim iznajmljivačima. Također pojava kampova tijekom razvoja masovnog kupališnog turizma te pojave naturizma u Hrvatskoj vidljiva je i u Hvaru. U razdoblju između 1988. i 2000. godine u kampovima je najviši broj smještajnih kapaciteta zbog popularnosti naturizma u svijetu. Danas su naturizam i kampiranje dobili nove karakteristike, skuplju opremu te povezanost s prirodom. Posljedica toga vidljiva je u blagom padu broja postelja u kampovima zbog ulaganja u kvalitetu smještaja. Što se tiče hotela, broj postelja u hotelima ne mijenja se drastično još od kraja 70-ih godina 20. stoljeća jer je tada izgrađen veći broj hotela na području grada Hvara (sl. 7). Pod kategorijom „Ostalo“ uključene su postelje u lukama nautičkog turizma zbog njihove nestalnosti u izvorima podataka.

Sl. 7. Smještajni kapaciteti grada Hvara 1949., 1988., 2000., 2008. i 2015. godine

Izvor: Petrić, 2001, Promet turista u primorskim općinama 1988., Dokumentacija 734, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1989., Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2000., Statističko izvješće 1135, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2001., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2008., Statističko izvješće 1381, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2009., Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2015., Statističko izvješće 1565, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2016.

4.3. Oblici turizma na području grada Hvara

Glavni oblik turizma na Hvaru je ljetni kupališni turizam. U uvodnom dijelu rada, Jadransko more navedeno je kao glavni prirodnogeografski atraktivni faktor te u skladu s time

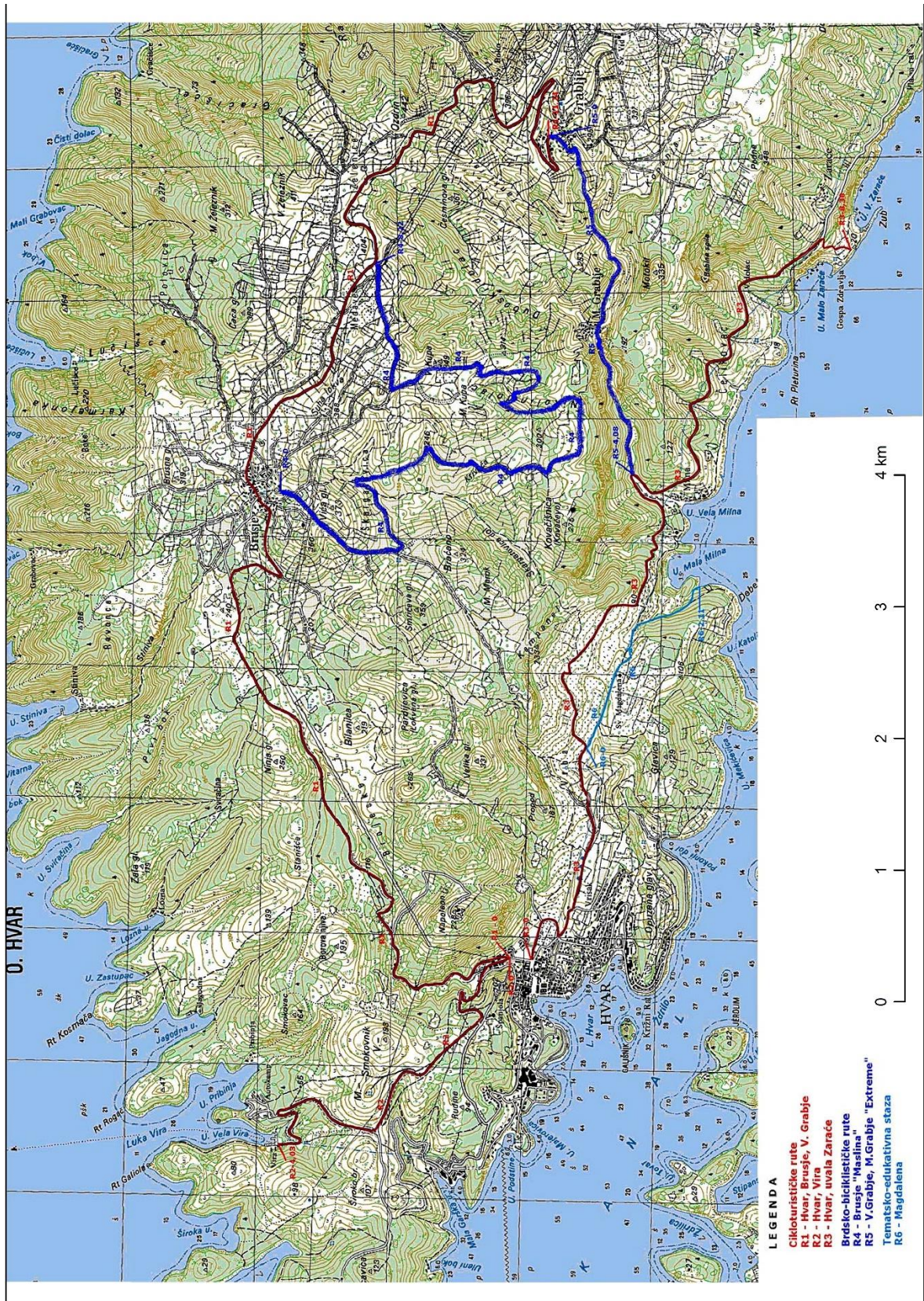
kupališni turizam je primarni oblik turizma. Kupališni turizam jedini je masovni oblik turizma, a u masovni oblik turizma svrstan je zbog specifičnih obilježja pod kojima se odvija. Kupališni turizam ima uniformiranu ponudu koja se najviše sastoji od „sunca i mora“ što pogoduje Hvaru kao turističkoj destinaciji. Takav oblik turizma ima izrazitu sezonalnost s vrhuncem sezone u najtoplijem dijelu godine. Važno obilježje kupališnog turizma je aglomerativnost turista na obalnom području. Glavno područje odvijanja turizma unutar destinacije su plaže i uređeni obalni pojasevi. U gradu Hvaru veliki dio obalnog pojasa grada uređen je kao turistička infrastruktura i prilagođen za kupanje. Infrastruktura uključuje ugostiteljske i uslužne objekte poput kafića, štandova za iznajmljivanje kajaka i manjih brodova, pekara, štandova s opremom za kupanje. Dijelovi obale koji nemaju plaže dodatno su izravnani i betonirani zbog povećanja površina na kojima se kupaći mogu smjestiti, a ulazi u more umjetno su postavljeni preko stepenica.

Od selektivnih oblika turizma koji se javljaju na Hvaru detaljnije su analizirani oblici turizma s većim utjecajem. Potencijalni oblici turizma ukratko su opisani s aspekta mogućnosti razvoja na području grada Hvara. Selektivni oblici turizma s većim utjecajem na grad Hvar su kulturni turizam, nautički turizam, cikloturizam, kamping turizam, *party* turizam.

Prvi zasebno promatrani oblik selektivnog turizma je kulturni turizam. U kulturni turizam ubrajaju se putovanja osoba izvan mjesta boravka s ciljem prikupljanja novih informacija i doživljaja kojima zadovoljavaju svoje kulturne potrebe. Uključuje posjete kulturno-povijesnim znamenitostima, muzejima, manifestacijama i festivalima, sakralnim i profanim te sličnim objektima (Tomljenović, Boranić Živoder, 2015). Iako svatko može na neki način biti kulturni turist, kulturni turisti dijele se na tri glavna tipa. Prvi tip su turisti motivirani kulturom koji posjećuju ciljana elitna kulturna događanja i atrakcije te su vrlo upoznati s lokalnom kulturom. Na takav tip gostiju otpada manje od 15 % posjetitelja u Hrvatskoj. Drugi tip kulturnih turista su turisti koji su inspirirani kulturom te će posjetiti dobro poznate kulturne lokalitete i dobro reklamirane manifestacije, festivale i ostala događanja. Takve kulturne atrakcije ne moraju biti vezane uz lokalnu kulturu, stoga turisti inspirirani kulturom često nisu pretjerano upoznati s lokalnom kulturom. Na njih otpada oko 30 % hrvatskih gostiju te kao veća skupina najviše su zastupljeni među kulturnim turistima u Hrvatskoj. Posljednja veća skupina kulturnih turista su oni turisti koji su privučeni kulturom. Takvim turistima kultura nije bitan motiv posjeta neke destinacije, ali će tijekom boravka posjetiti najbolje reklamirane kulturne atrakcije u destinaciji. Za takve turiste bitna je

pravodobna informiranost i laka dostupnost kulturnih atrakcija (Tomljenović, 2006). U gradu Hvaru kulturni turizam svodi se na posjećivanje kulturno-povijesnih objekata poput starih tvrđava, sakralnih i profanih objekata. Unatoč statusu najstarijeg komunalnog kazališta u Europi, najveću posjećenost bilježi hvarska tvrđava *Španjola* koja se nalazi iznad grada te zbog vidikovca i lake dostupnosti automobilima i autobusima bilježi veliku posjećenost. U ostalim objektima ne bilježi se dolazak zbog nepostojanja sustava naplaćivanja te neorganiziranosti mreže posjeta kulturnim atrakcijama. Osim posjeta kulturno-povijesnim objektima, Hvar svoj kulturni turizam širi velikim brojem festivala i manifestacija koji se odvijaju izvan glavnog dijela kupališne sezone (URL 3).

Male reljefne uzvisine u okolici Hvara u kombinaciji s atraktivnim vidikovcima te ostacima tradicionalnih poljoprivrednih krajolika poput suhozida i polja mediteranskih kultura, dovela su do razvoja cikloturizma. Pojam cikloturizam uključuje kratke izlete u okolicu destinacije, gdje se ruta putovanja obilazi zbog atraktivnosti okoline tijekom samog putovanja. Motivacija cikloturista najčešće uključuje uživanje u prirodi, druženje tijekom putovanja, a ne natjecateljski duh koji se javlja tijekom biciklističkih natjecanja koji spadaju u domenu sportskog turizma (Rabotić, 2013). U Hvaru se cikloturizam odvija već ucertanim biciklističkim rutama koje nisu još u potpunosti trasirane, ali su ucertane u županijski dokument razvoja cikloturizma. Postoji šest ruta u okolici grada Hvara od kojih tri rute prate županijske ceste 6252 (R1 na sl. 8) i 6269 (R2 na sl. 8) i državnu cestu 116 (R3 na sl. 8) te je za njih potrebno malo napora za savladavanje. Dvije rute prate makadamske puteve između sela Malo Grablje i Velo Grablje (R5 na sl. 8) i okolni stari put maslina pokraj naselja Brusje (R4 na sl. 8). Prilagođene su za brdske bicikle te je za savladavanje rute potreban veći fizički napor od prijašnjih ruta. Posljednja ruta planirana je kao tematsko-edukacijska staza „Zeleni put“ ili „Magdalena“ koja prolazi starim poljskim putevima između treće biciklističke rute kao početne točke i uvale u blizini naselja Milne (R6 na sl. 8) (URL 4).

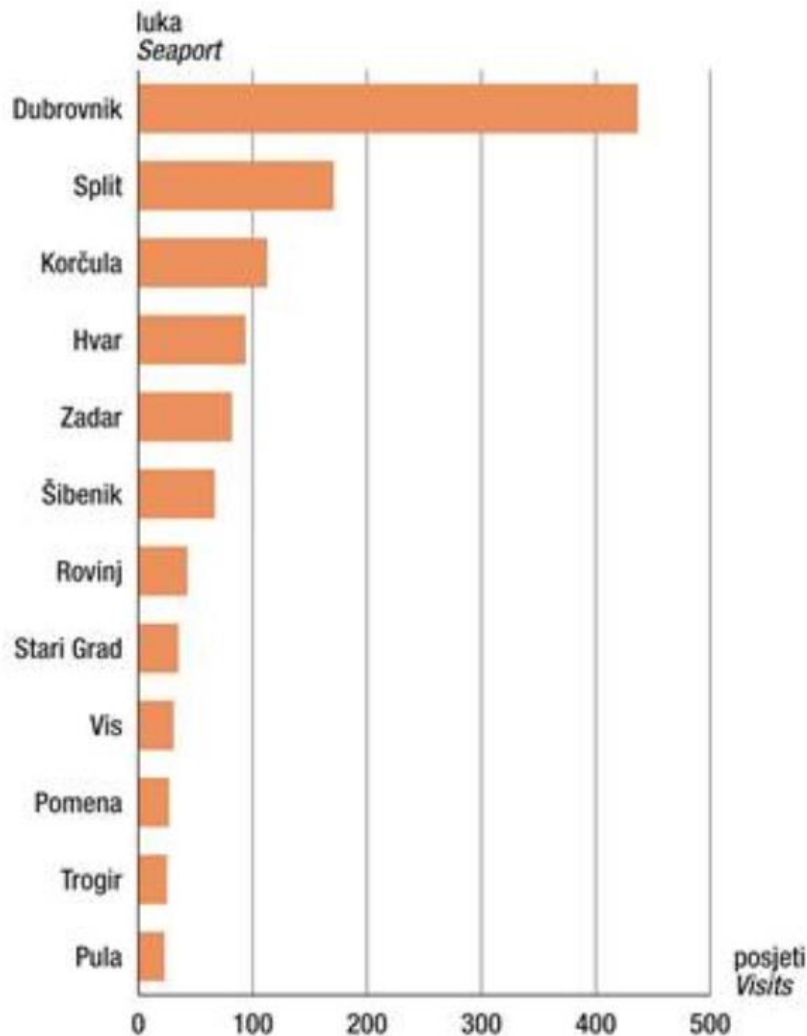

Sl. 8. Biciklističke rute grada Hvara 2016. godine

Izvor: URL 4

Smještaj grada Hvara na Jadranskoj obali nije potaknuo samo razvoj kupališnog turizma već i nautičkog turizma. Nautički turizam definira se kao plovidba i boravak turista nautičara u plovnim objektima te kao boravak u lukama nautičkog turizma radi odmora i rekreacije. Glavne značajke ovog oblika turizma uključuju i neke komponente masovnih oblika turizma poput masovnosti zbog korištenja putničkih brodova za kružna putovanja (kruzeri) i aglomerativnosti zbog odvijanja turizma u određenim područjima (lukama nautičkog turizma), no zbog mobilnosti turista nautičara te određene mjere ekskluzivnosti smješten je u selektivne oblike turizma (Mikačić i dr., 2006). Na području grada Hvara nautički turizam odvija se u obližnjoj ACI marini „Palmižana“ smještenoj u istoimenoj uvali na Paklinskim otocima te u hvarskoj luci gdje je velik broj vezova podređen nautičkom turizmu. ACI marina „Palmižana“ pruža kvalitetnu uslugu nautičarima zbog prepoznatljivosti brenda ACI u svijetu. Osim vezova u luci i marini koji se nude turistima nautičarima, u Hvaru vrlo je popularno iznajmljivanje manjih brodova za poludnevne izlete na obližnje Paklinske otoke.

U sklopu pojma nautičkog turizma javlja se podvrsta turizma poznata kao kruzning turizam. Kruzning turizam obuhvaća maritimni odmor s aktivnostima za putnike koji plaćaju putovanje i ostale usluge za minimalno jedno noćenje na brodovima s više od 100 putnika (Luković, Asić i Šperanda, 2015). Kruzning turizam donosi dobit destinacijama koje putnici posjećuju trošenjem i provođenjem vremena turista u destinaciji te pristojbama za pristanak putničkih brodova, za razliku od ostvarivanja dobiti boravišnim pristojbama kao direktan prihod od ostalih turista. Gledajući posjete putničkih brodova kao mjerilo razvijenosti kruzning turizma, Hvar je jedna od posjećenijih destinacija na Jadranu. Godine 2017. nalazi se na 4. mjestu iza Korčule, Splita i Dubrovnika koji je postao sinonim za kruzning turizam u Hrvatskoj (sl. 9).

Sl. 9. Broj posjeta kruzera u hvarsku luku od siječnja do rujna 2017. godine

Izvor: Kružna putovanja stranih brodova u Republici Hrvatskoj u razdoblju od siječnja do rujna 2017. godine, Priopćenje 4.3.5/5., DZS, Zagreb, 2017.

Jedan od selektivnih oblika turizma kojim je započelo razdoblje masovnog turizma u gradu Hvaru je kamping turizam. Pojava kamping turizma vezana je za povratak prirodi kao posljedica nagle industrijalizacije Zapadne Europe. Razvoj prometnih sredstava također je ubrzao razvoj kamping turizma. Prometna sredstva poput bicikla i kasnije automobila dovela su do otkrivanja netaknutih lokacija u blizini turističkih destinacija. Tijekom 20. stoljeća kamping turizam bio je sinonim za jeftin način boravka u prirodi, povezanost s prirodom i sadržavao je jako veliku društvenu aktivnost među kampistima. Suvremena definicija kamping turizma i dalje sadržava povezanost s prirodom, veliku mobilnost i društvenost kampista. Za razliku od tradicionalnog načina kampiranja, suvremenoj kamping opremi raste kvaliteta, a time i cijena pa zato kamping dobiva novu značajku - skupocjenost (Hendija,

2006). Na formalnom području grada Hvara ne nalazi se niti jedan kamp, ali se u okolici grada nalazi nekolicina kampova. Najstariji i najveći kamp *Vira* nalazi se sjeveroistočno od samog grada pokraj starog trajektnog pristaništa. Značajnost kampa *Vira* za hvarski turizam vidljiva je u stručnoj literaturi kao primjer za tradicionalno kampiranje. Kamp *Vira* služio je kao smještajni objekt turistima slabijeg imovinskog stanja tijekom zlatnog doba hrvatskog turizma, dok danas kamp poprima odlike suvremenog kampiranja. Tijekom 2000-ih kamp je dobio nekoliko međunarodnih i domaćih priznanja za izvrsnost smještaja i usluge unutar kampa (URL 10). Osim kampa *Vira*, u okolici grada nalaze se manji kampovi; kamp *Lilli* u blizini naselja Sveta Nedjelja, kamp *Mala Milna* u naselju Milna (URL 10).

Uz velik broj kampista na Hvaru tijekom 1970-ih i 1980-ih godina, pojavljuju se i naturisti ili nudisti. Budući da naturisti, kao i kampisti dijele ljubav prema boravku u prirodi i njeguju svoje tijelo tim putem, naturizam se može definirati kao način života u skladu s prirodom kojem je značajka druženje bez odjeće uz razvijanje samopoštovanja, uvažavanja drugih i pažnje prema okolišu (URL 9). Zbog velike potrebe za mjestom prilagođenom naturistima, već početkom 1960-ih godina cijeli otočić Jerolim proglašen je kao FKK područje (Petrić, 2001). Prisutnost naturista zadržala se sve do danas. Dokaz tome je otočić Jerolim koji ostaje zona za naturiste s unaprijeđenom turističkom infrastrukturom. Osim otočića Jerolima, plaže za naturiste pojavljuju se na susjednom otočiću Marinkovcu u blizini plaže Mlini i u uvali Borča nedaleko od naselja Milne (URL 8). Povezanost naturizma s kamping turizmom vidljiva je u blizini naturističke plaže Borča i kampa *Mala Milna*.

Posljednji analizirani oblik selektivnog turizma je *party* turizam. U domaćoj literaturi, *party* turizam nije definiran kao zaseban oblik turizma. Zbog nedostatka definicije, *party* turizam može se definirati kao boravak mlađe populacije u destinaciji zbog zabave u noćnim klubovima te sličnih aktivnosti kojima zadovoljavaju vlastite potrebe za uživanjem. *Party* turizam u Hvaru posljednjih se godina iskristalizirao kao vodeći oblik turizma po kojem je grad stekao svoj imidž te ga mnogi domaći i strani mediji nazivaju centrom mediteranskog *party* turizma. Iako se radi o dnevnim novinskim portalima, upravo je zbog toga proširena slika Hvara kao razuzdanog centra zabave. (URL 5, 6, 7).

Uz analizirane oblike selektivnog turizma, poglavlje završava kratkim pregledom potencijalnih oblika selektivnog turizma na području grada Hvara. Prvi takav oblik selektivnog turizma je ruralni turizam. Ruralni turizam se ukratko može promatrati u slučajevima kada je ruralna kultura ključna komponenta ponuđenog proizvoda koji se odvija u ruralnom prostoru (Kušen, 2006). U okolici grada Hvara ponuda ruralnog turizma počela se

javljati u ruralnim naseljima koja su napuštena zbog okretanja turizmu 1980-ih godina. Okolna naselja, koja danas broje manje od 10 stanovnika na administrativnom području Hvara, potencijalne su destinacije ruralnog turizma. Malim koracima javljaju se određeni oblici ruralnog turizma, primjerice festivali smješteni u tim naseljima poput *Festivala Lavande*, ugostiteljski objekti otvoreni u napuštenim stambenim objektima s jakom tradicijskom komponentom (URL 13). Položaj napuštenih naselja u velikoj mjeri se poklapa s postojećim biciklističkim stazama što omogućuje biciklistima okrepu u ugostiteljskim objektima u ruralnom području.

Osim cikloturizma kao oblika selektivnog turizma koji se temelji na sportskoj aktivnosti, grad Hvar i okolica imaju veliki potencijal za razvijanje adrenalinskog turizma. Adrenalinski turizam uključuje ekstremne sportske aktivnosti u kojima turist pristupa svojevolumno, bez organiziranog natjecanja te pri čemu testira granice svoje izdržljivosti (Rabotić, 2013). Na području Hvara adrenalinski turizam sastoji se od slobodnog penjanja, vožnje kajakom i ekstremnog biciklizma. Vožnje kajakom provode se između Paklinskih otoka te uz obalnu liniju istočno od hvarske luke pa sve do otočića Šćedra. Postoje tri zone slobodnog penjanja: prva se nalazi zapadno od grada Hvara, druga u blizini naselja Sveta Nedjelja te treća u blizini naselja Milna.

Sl. 10. Ugostiteljski objekt „Konoba Zbondini“ – primjer revitalizacije ruralnih područja turizmom

Izvor: URL 13

Osim ekstremnih sportova, sama sportska natjecanja su sve popularnija na Hvaru. Zbog ugodnih klimatskih uvjeta, grad Hvar privukao je nekoliko sportskih natjecanja poput *Uskršnje regate*, *Otillo swimrun maratona*, *Hvarskog polumaratona* i *Novogodišnje regate*. Iako se ne radi o velikim i vrlo poznatim natjecanjima, dolazak samih sportaša te popratnog osoblja generira turistički promet prilikom posjeta gradu. Osim direktnih profita, sportska natjecanja izvrstan su način produženja turističke sezone u dio godine koji nije pogodan za kupališni turizam.

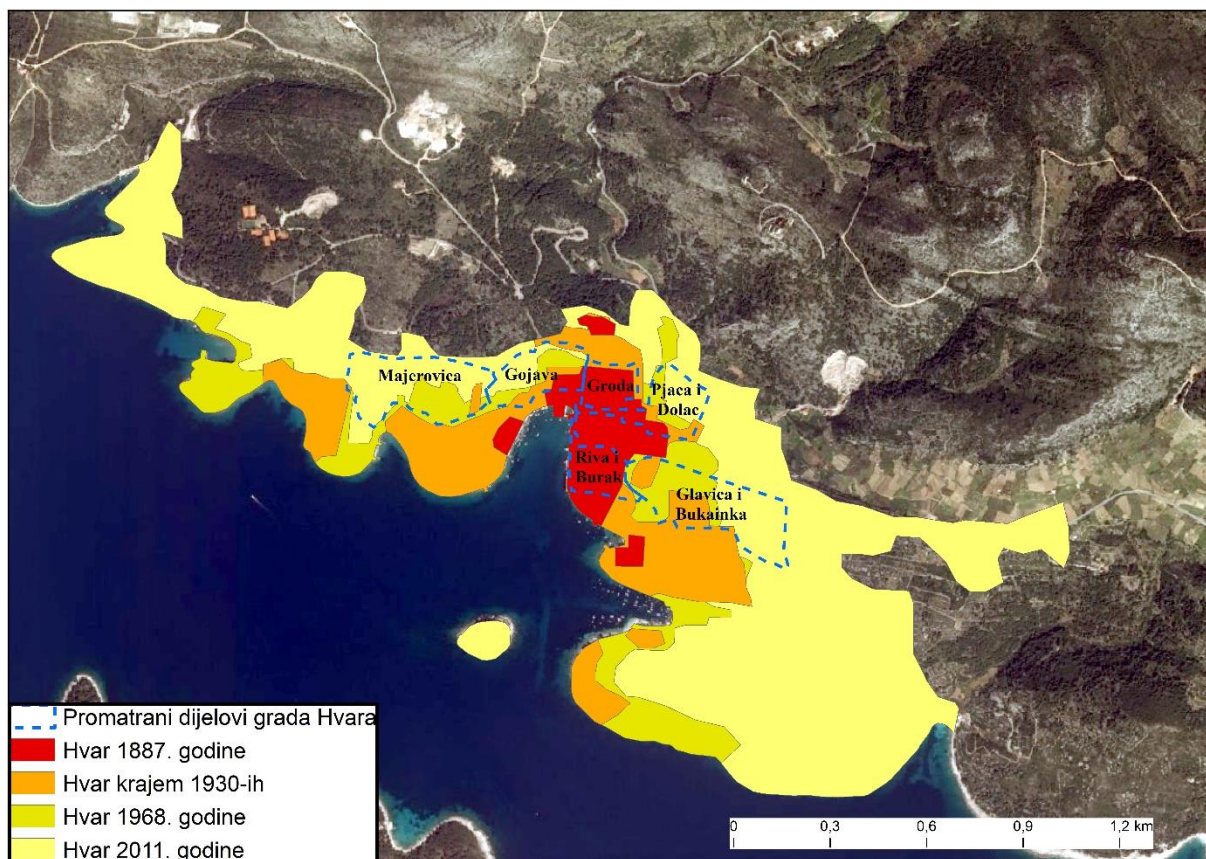
5. Preobrazba grada Hvara pod utjecajem turizma

5.1. Fizionomska preobrazba

5.1.1. Prostorno širenje grada

Najuočljiviji primjeri utjecaja turizma na određeni prostor jesu fizičke promjene prostora u kojem se odvija turistička aktivnost. U sljedećem grafičkom prilogu (sl. 11) prikazano je prostorno širenje formalnog grada Hvara od početka razvoja turizma do danas. Crvenom bojom prikazano je stanje 1887. godine (sl. 11) kada je utjecaj turizma bio minimalan jer su se turističke aktivnosti provodile u prenamijenjenim objektima. Sve jači razvoj i popularnost Hvara kao turističke destinacije doveo je do potrebe uređenja mjesta za veći broj turističkih aktivnosti. Naglo širenje grada uzrokovano izgradnjom smještajnih kapaciteta, šetnica, kupališta i parkova za rekreaciju turista rezultiralo je prostornom ekspanzijom formalnog grada. Na početku 20. stoljeća počinje gradnja prvih hotela i specijalizirane turističke infrastrukture, primjer čega je gradnja Carinskog doma i nove gradske četvrti na zapadnom dijelu grada (na sl. 11 označeno kao izdvojeni narančasti dio). Iako parkovi nisu direktna turistička infrastruktura, uređeni su isključivo u turističke svrhe. U razdoblju prije razvoja masovnog turizma na Hvaru (prikazano tamnožutom bojom na sl. 11), izgradnja se temeljila na popunjavanju „rupa“ nastalih gradnjom turističke infrastrukture u Kraljevini Jugoslaviji. Izgradnja je poticala nastanak vikendica i kuća s malim brojem soba za iznajmljivanje.

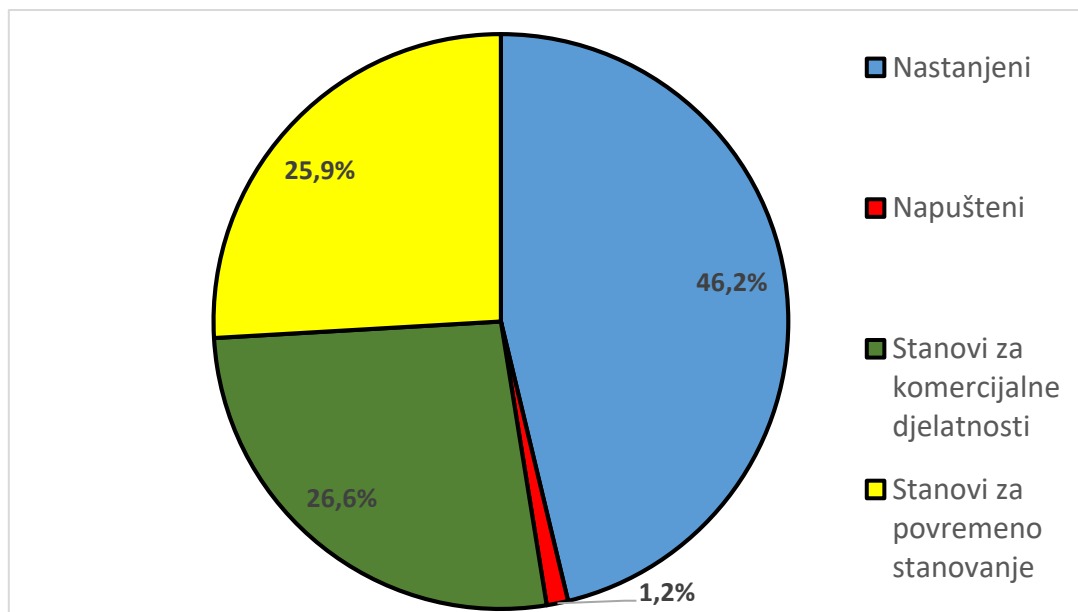
Turistička izgradnja u gradu Hvaru najveći mah uzima krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 20. stoljeća zbog izgradnje velikog broja hotela. U tom razdoblju grade se hoteli *Amfora*, *Pharos*, *Bodul*, *Galeb*, *Adriatic* (danas *Adriana*) i *Sirena*, a proširuju se ostali hoteli sagrađeni prije 2. svjetskog rata. Osim gradnje velikog broja hotela, zbog sve većeg rasta turističkih dolazaka te pojeftinjenja prijevoznih sredstava, potaknuta je gradnja kuća sa sobama za iznajmljivanje. Sljedeći ciklus izgradnje počinje 2000-ih godina kada se grade manji hoteli *Pharia* i *Croatia* u novoj zapadnoj četvrti Majerovica. To su jedini hoteli u gradu Hvaru koji ne spadaju u hotelsko poduzeće *Sunčani Hvar*, a taj proces dovodi do današnje ekspanzije Hvara prema istoku i zapadu. Plavom isprekidanom crtom prikazana su područja koja su analizirana u nastavku ovog poglavlja (sl. 11). U zasebnome poglavlju objašnjeno je očekivano širenje grada u budućnosti.

Sl. 11. Širenje formalnog grada Hvara od 1887. do 2011. godine

Izvor: Autor doradio prema Rajčić, 2006, URL 26, URL 27

Prenamjena stambenih objekata početkom razvoja turizma i izgradnja novih smještajnih kapaciteta na području Grada Hvara uzrokovala je heterogenost u načinu korištenja stanova. Zastupljenost turizma vidljiva je u prevlasti stanova koji nisu stalno naseljeni. Na istraživanom području manje od polovice stanova je stalno nastanjeno. U kategoriji stanova za povremeno stanovanje vidljiv je utjecaj turizma preko izgradnje vikendica i stanova za odmor i rekreaciju. Rast turističke popularnosti Hvara potiče izvanotočno stanovništvo na ulaganje, izgradnju i kupovinu nekretnina. Utjecaj turizma uočava se u udjelu stanova za komercijalne djelatnosti ili u slučaju Hvara stanova za iznajmljivanje turistima. Stanovi za iznajmljivanje turistima čine malo više od četvrtine svih stanova na području Grada Hvara. Iako se prema popisnoj metodologiji u tu kategoriju ubrajaju i stanovi za obavljanje ostalih djelatnosti poput odvjetničkih ureda i zubarskih ordinacija, njihov značaj nije toliko istaknut zbog male zastupljenosti (manje od 0,01 %). Također, potreba za smještajnim kapacitetima uzrokovana porastom turističkih dolazaka je utjecala na nizak udio napuštenih stanova (svega 1,21 %) (sl. 12).

Sl. 12. Struktura korištenja stanova u Gradu Hvaru 2011. godine

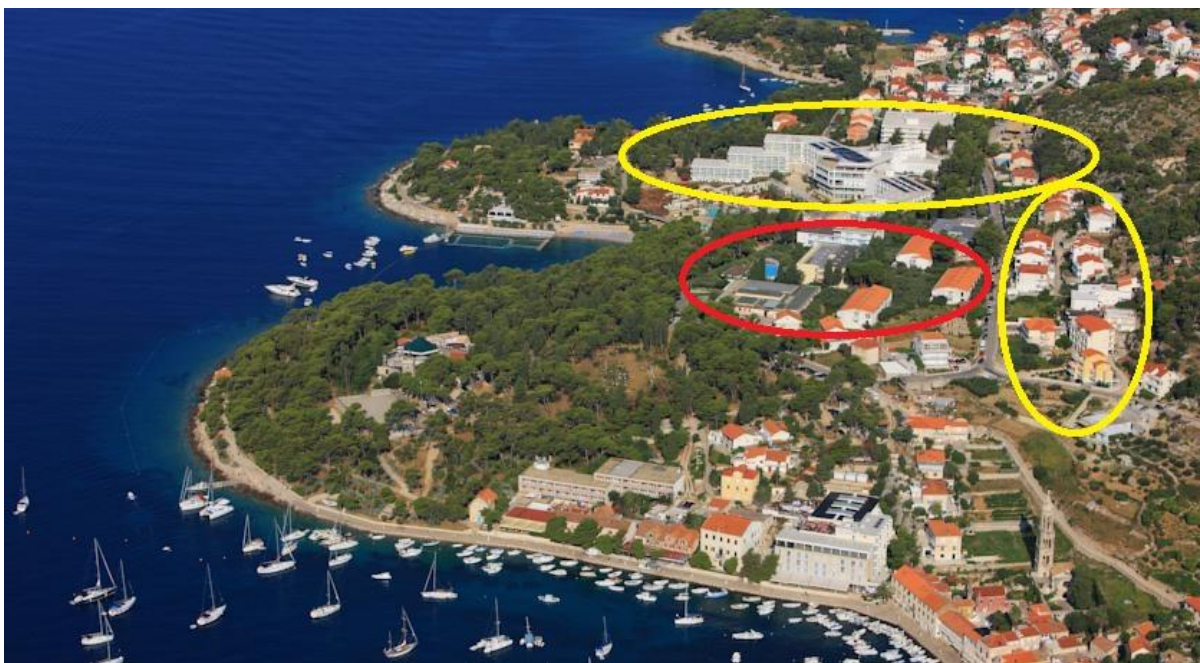
Izvor: Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011. godine, DZS, Zagreb, 2013.

Osim promatranja prostornog širenja grada preko zračnih snimaka, promjene u krajoliku uzrokovane razvojem turizma analizirane su i uz pomoć razglednica i fotografija. Kao primjer uzeto je nekoliko područja (sl. 11) koja su bila pretežito poljoprivredne površine koje su naknadno prenamijenjene u građevinska područja za izgradnju turističke infrastrukture. Prvo promatrano područje je okolica hotela *Amfora* i gradske četvrti Majerovica. Na slikama 13 i 14 prikazano je područje četvrti Majerovica prije i nakon izgradnje turističke infrastrukture. Zbog bolje orijentacije, hotel *Pharos* je označen crvenom elipsom. Na gornjoj slici vidljivo je da na današnjoj lokaciji hotela *Amfore* (označeno većim žutim krugom na sl. 13 i 14), a i u pozadini hotela prevladavaju poljoprivredne površine. Na donjoj slici (sl. 14) u gornjem lijevom kutu se uočava velika gustoća stambenih objekata koji su sagrađeni na poljoprivrednim površinama. Jedino netaknuto područje nalazi se u okolici stare tvrđave *Venjeranda* koja je prvotno zamišljena kao parkovni perivoj zapadnog dijela grada.

Sl. 13. Zračni pogled na zapadni dio grada Hvara, četvrt Majerovica 1965. godine

Izvor: Muzej Hvarske baštine, Zbirka razglednica, R121

Sl. 14. Zračni pogled na zapadni dio Hvara, četvrt Majerovica 2017. godine

Izvor: URL 28

Osim zapadnog dijela grada koji je doživio velike promjene zbog izgradnje nekoliko hotela tijekom 1970-ih godina (*Amfora, Croatia, Pharos*), izgradnjom turističke infrastrukture transformiran je i istočni dio grada koji se ne nalazi u neposrednoj blizini mora. Ponajviše su to bile privatne kuće sa sobama za iznajmljivanje.

Promjene krajolika nisu toliko vidljive u gradskoj jezgri koju sačinjavaju glavni trg svetog Stjepana i gradski dio luke Riva već su vidljive u promjeni funkcionalne strukture tih područja. Većina prizemlja pretvorena je u ugostiteljski ili neki drugi objekt koji je u uskoj svezi s turizmom. Uspoređujući s izgledom Rive 1900. godine (sl. 15) do danas na Rivi je posađen drvored te nadograđen je vrh Rive za 40-ak metara, a ispred zgrada postavljene su ugostiteljske terase (sl. 16). Osim funkcionalnih promjena, vidljivo je popunjavanje predjela Burak sve do vrha uzvišenja. Širenje Burka prema vrhu uzvišenja krenulo je razvojem masovnog kupališnog turizma (sl. 11), stoga na tom prostoru prevladavaju kuće građene novijim materijalima za razliku od stare tradicionalne gradnje u podnožju uzvišenja.

Sl. 15. Predio Rive i Burka 1900. godine

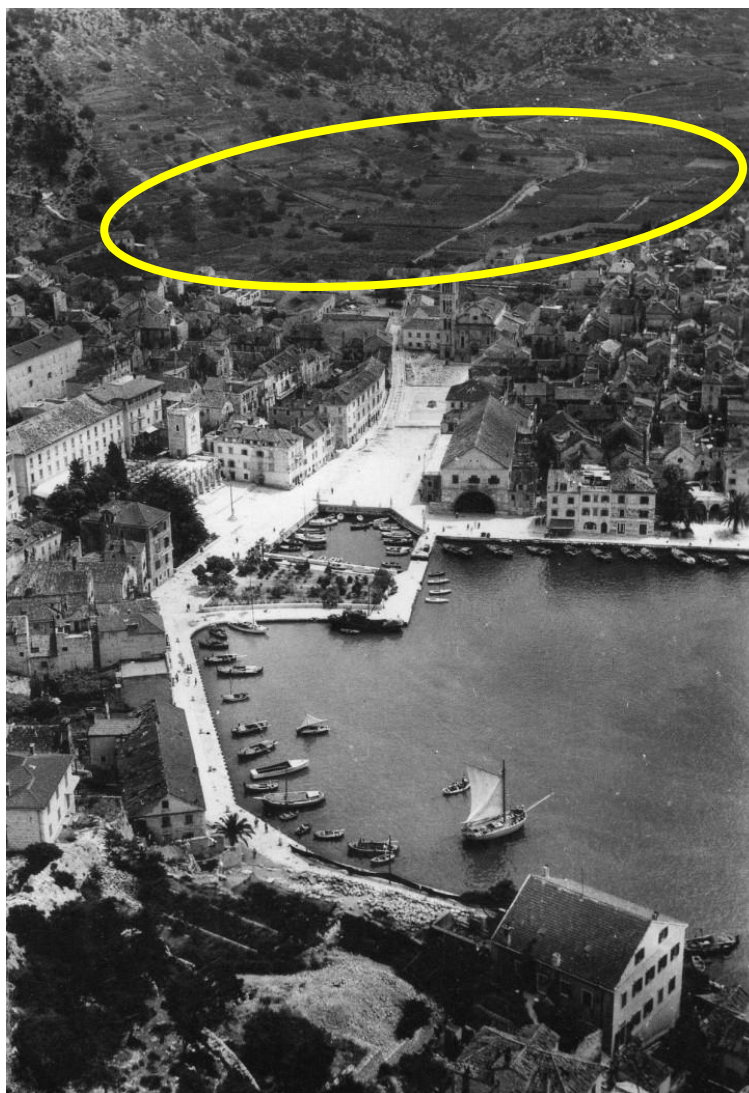
Izvor: Muzej Hvarske baštine, Zbirka razglednica, R22

Sl. 16. Predio Rive i Burka 2017. godine

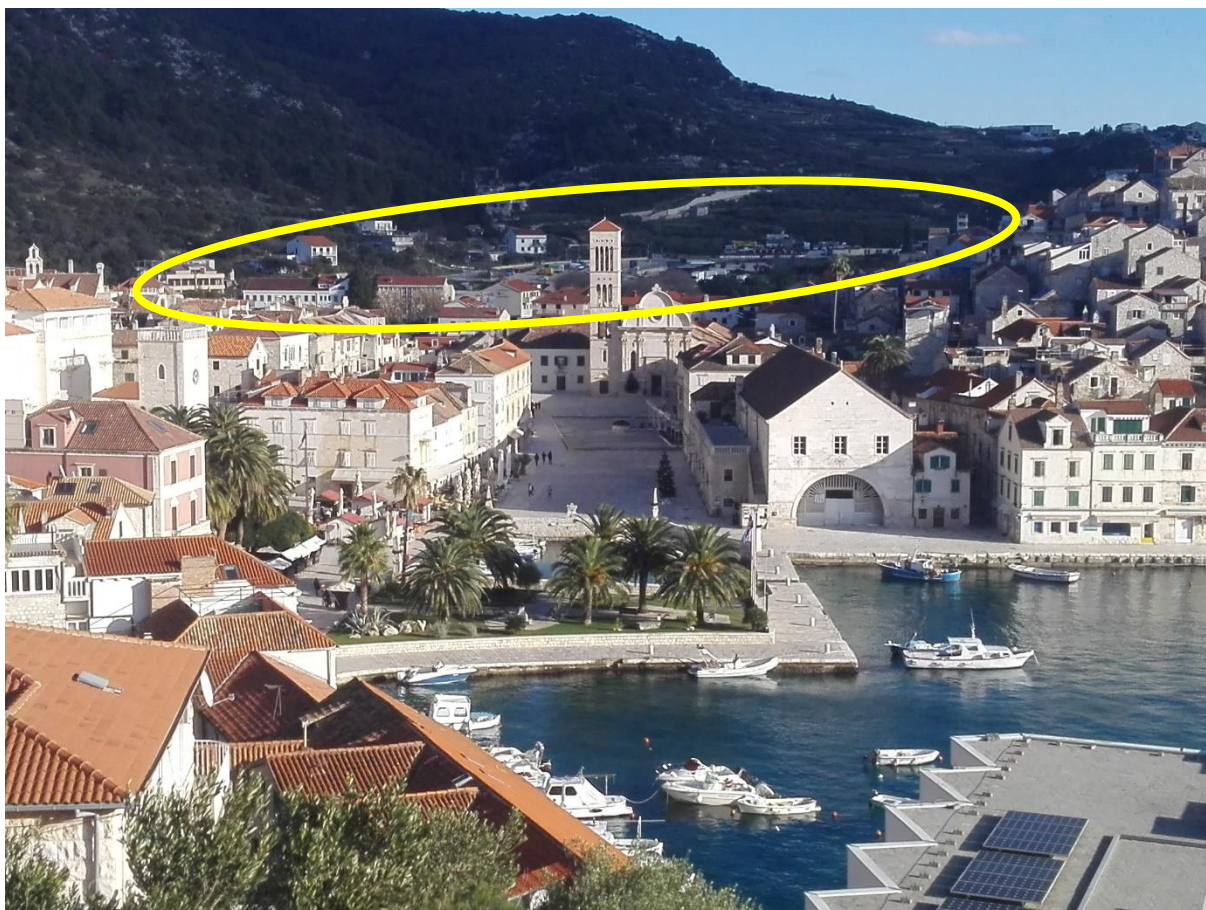
Izvor: Snimio Marin Kovačević, 23. 12. 2017.

U predjelu glavnog gradskog trga, područje između dva brda Grode i Glavice, koja je tijekom povijesti služila kao stambena zona pučkog stanovništva, smještena je plodna ravnica čija je namjena promijenjena tek jačim razvojem turizma. Prva razglednica iz 1955. godine predstavlja razdoblje kada je bio razvijen domaći radnički turizam (sl. 17). Druga fotografija prikazuje promjene nastale izgradnjom velikih parkirališta. U usporedbi fotografija vidljivo je kako je iza katedrale danas izgrađen veći broj objekata te je probijena cesta (označeno žutim krugom na sl. 18). Osim fizionomske promjene bitna je i funkcionalna promjena iz poljoprivrednih područja u stambeno poslovnu zonu i prometno čvorište grada Hvara na kojem se danas nalazi jedini ulaz u grad za automobile, autobusni kolodvor te tim poljem prolazi transotočna cesta građena 1970-ih godina.

Sl. 17. Predio Pjace i Dolca 1955. godine

Izvor: Muzej hvarske baštine, Zbirka razglednica, R76

Sl. 18. Predio Pjace i Dolca 2017. godine

Izvor: Snimio Marin Kovačević, 23. 12. 2017.

Treće posebno promatrano područje grada Hvara je Gojava, koje se nalazi zapadno od gradskih zidina. Uspoređeno je stanje na području Gojave 1910. i 2017. godine. To je jedino područje unutar granica formalnog grada koje nije u potpunosti izgrađeno. S obzirom kako je do 1910. godine većina obalnog dijela bio izgrađena (sl. 19), najveću promjenu u promatranom razdoblju predstavlja izgradnja hotela *Adriana* (na lijevom dijelu sl. 20). Osim izgradnje hotela i nadogradnje obalnog dijela, u pozadini je vidljiva izgradnja kuća van zone gradskih zidina i prema povišenim dijelovima podno tvrđave *Španjola* (sl. 20). Unatoč trenutnoj neizgrađenosti tih površina, cijelo područje planirano je kao građevinska zona te se može očekivati popunjavanje trenutnih praznina izgradnjom stambenih objekata za iznajmljivanje (Prostorni plan uređenja grada Hvara, 2016).

Sl. 19. Predio Gojave 1910. godine

Izvor: Muzej hvarske baštine, Zbirka razglednica, R4

Sl. 20. Predio Gojave 2017. godine

Izvor: Snimio Marin Kovačević, 23. 12. 2017.

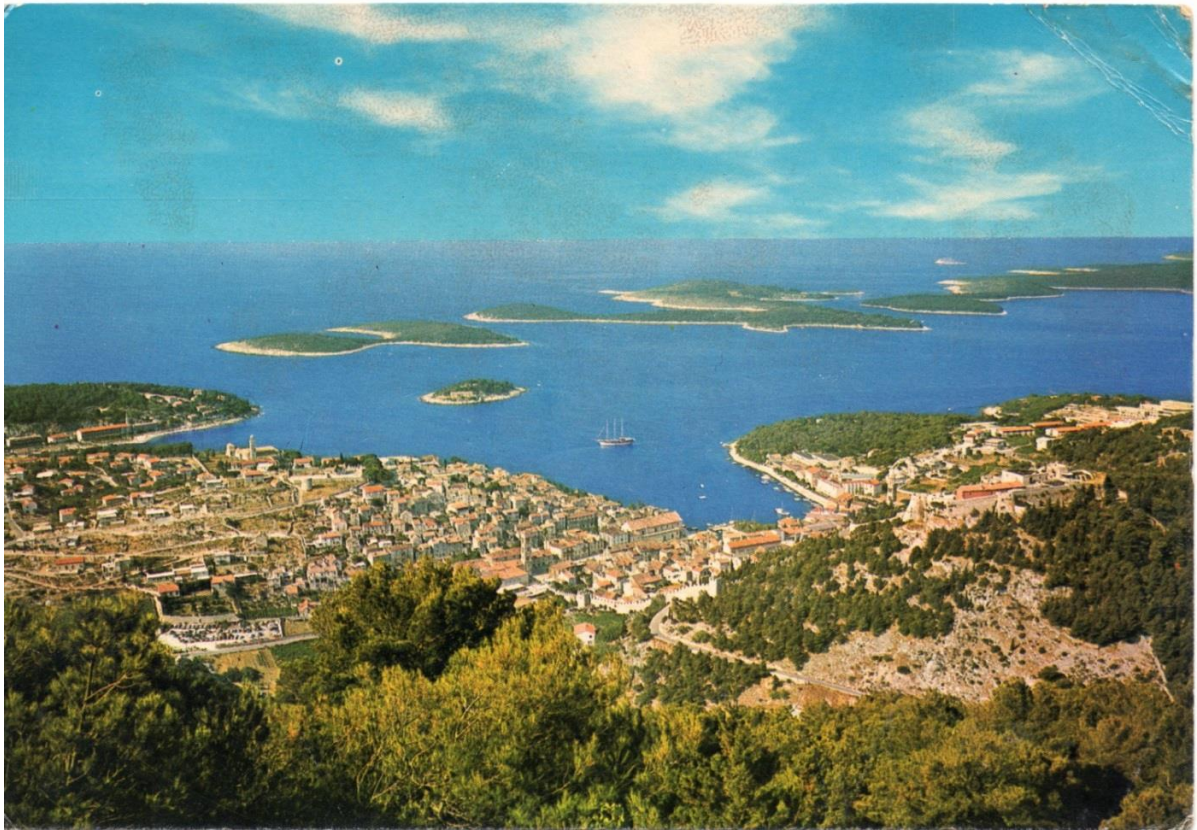
Posljednje promatrano područje je recentno izgrađeni predio Hvara, Bukainka koja se nalazi istočno od predjela Glavica. Na fotografijama se promatrana područja nalaze na povišenom dijelu. Na prvoj slici (sl. 21) vidljivo je kako stari dijelovi grada poput Glavice nisu bili u potpunosti izgrađeni, a područje lijevo od Glavice, četvrt Bukainka bila je poljoprivredno područje. Osim tih poljoprivrednih područja, vidljivo je kako je prethodno spomenuti predio Dolac u pozadini katedrale bio poljoprivredna površina. Na sljedećoj razglednici (sl. 22), može se uočiti kako je područje Glavice u potpunosti izgrađeno te kako se područje grada počinje širiti prema poljoprivrednim područjima istočno od gradske jezgre. Vidljiv je nestanak suhozida što ukazuje na promjenu namjene površine iz poljoprivredne u građevinsku. Na tom području zasad je vidljivo tek nekoliko raštrkanih kuća, dok je istočnije prema franjevačkom samostanu veća gustoća izgrađenih objekata. Na posljednjoj slici koja prikazuje današnje stanje (sl. 23), uočljivo je popunjavanje praznine u usporedbi sa stanjem na slici 22. Osim izgradnje u središnjem dijelu Bukainke, na rubnom dijelu uz bivša poljoprivredna područja, nalazi se nekoliko višekatnih stambenih zgrada koje su izgrađene za

potrebe lokalnog stanovništva. Također, na području prema franjevačkom samostanu povećana je gustoća izgrađenosti.

Sl. 21. Predio Glavica i Bukainka 1920. godine

Izvor: Muzej Hvarske baštine, Zbirka razglednica, R8

Sl. 22. Pogled na Glavicu i Bukainku 1980. godine

Izvor: Muzej hvarske baštine, Zbirka razglednica, R93

Sl. 23. Pogled na Glavicu i Bukainku danas

Izvor: Snimio Marin Kovačević, 23. 12. 2017.

5.1.2. Estetske promjene u tradicionalnoj arhitekturi

Nagli rast broja turističkih posjeta i potreba za smještajnim kapacitetima uzrokovali su brzu izgradnju i povećanje broja privatnih soba za iznajmljivanje. To je ubrzalo pretvorbu poljoprivrednog zemljišta u građevinsko zemljište. Osim nastanka novih gradskih četvrti na istočnim i zapadnim rubovima grada, popunjavane su neizgrađene površine u starim gradskim

kvartovima. To je dovelo do miješanja starih kamenih kuća s modernim načinom gradnje i materijala, čime se narušava autentičnost i tradicionalni izgled gradske jezgre. Najbolji primjer četvrti u Hvaru u kojoj je vidljiv navedeni problem je gradska četvrt Groda. Na sljedećoj fotografiji (sl. 24) uočljivo je miješanje starih kamenih kuća s modernim stilom gradnje.

Sl. 24. Gradska četvrt Groda

Izvor: Snimio Marin Kovačević, 23. 12. 2017.

U novije doba, kao posljedica rasta svijesti o valorizaciji baštine u turizmu dolazi do revitalizacije i obnove tradicionalnih kuća u svrhu iznajmljivanja. Kao svjetski popularna destinacija, Hvar slijedi svjetske turističke trendove stoga se renovacija starih objekata pojavljuje u Hvaru. Odličan primjer revitalizacije starog objekta viđen je u četvrti Glavica za koju je prethodnom analizom utvrđena ubrzana izgradnja modernih kuća pod utjecajem turizma. Riječ je o revitalizaciji starog mlina za mljevenje žita koji je preuređen kao stambeni objekt (URL 11) (sl. 25).

Sl. 25. Revitalizirani mlin za mljevenje žita u Hvaru 2016. godine

Izvor: URL 11

5.2. Ekonomska preobrazba

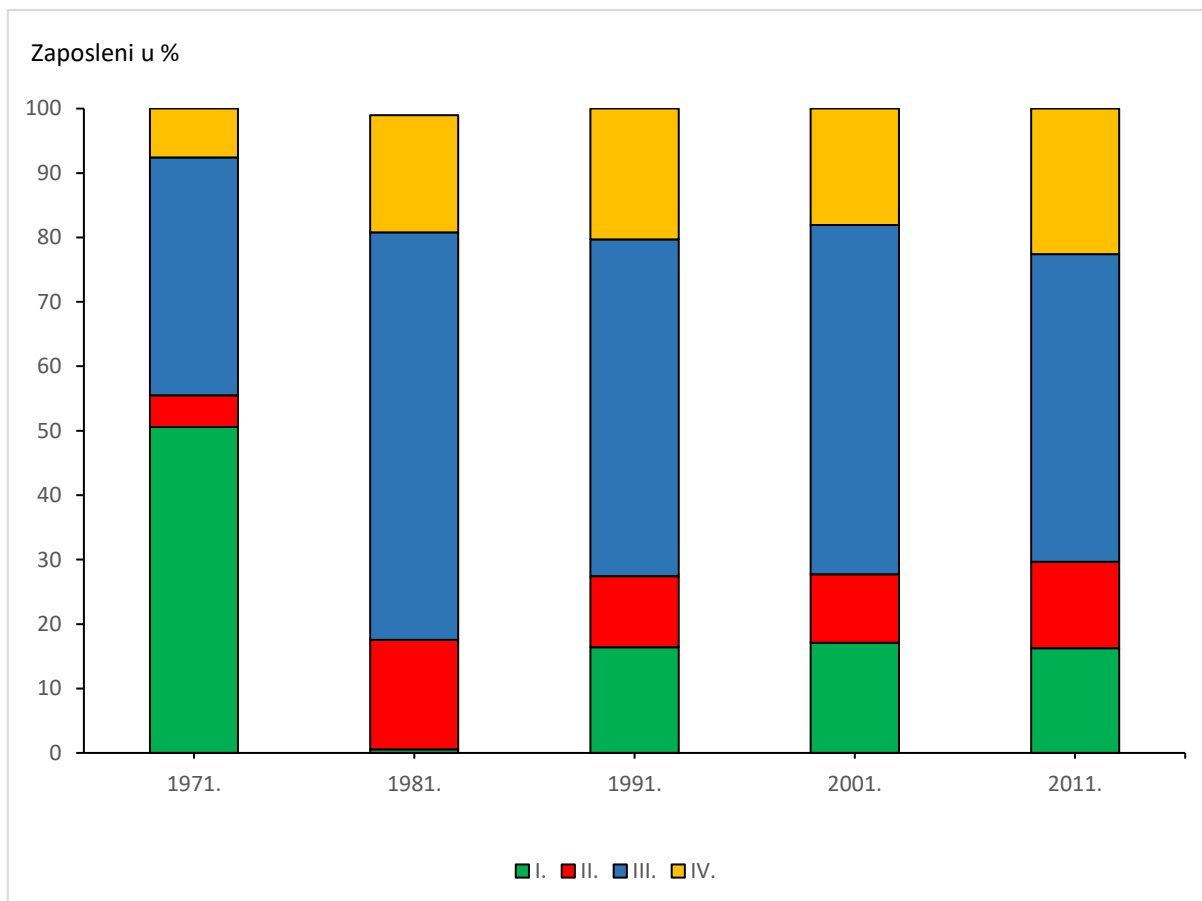
Lokalno je stanovništvo najviše osjetilo učinke ekonomske preobrazbe. U prvom dijelu poglavlja analizirana je gospodarska struktura otoka Hvara za razdoblje od 1971. do 2011. godine po međupopisnim razdobljima. Zbog okupljenosti današnjih jedinica lokalne samouprave otoka Hvara (Hvar, Jelsa, Stari Grad, Sućuraj) u jednu otočnu općinu Hvar tijekom bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije promatrani su podaci na razini cijelog otoka. Potom slijedi analiza općine Hvar u razdoblju od 1991. do 2011. godine.

U drugom dijelu poglavlja analizirane su visine plaće, kretanje broja nezaposlenih tijekom i izvan turističke sezone te utjecaj *Sunčanog Hvara*, najvećeg hotelijerskog poduzeća na otoku, na gospodarstvo grada Hvara. U posljednjem dijelu poglavlja promatran je utjecaj razvoja turizma na broj stanovnika i migracije stanovništva unutar administrativnog područja Grada Hvara.

5.2.1. Gospodarska struktura grada Hvara

Prvi službeni podaci o gospodarskoj strukturi otoka Hvara zabilježeni su u popisu stanovništva 1971. godine. Te godine na je više od polovice stanovništva bilo zaposleno u

djelatnostima primarnog sektora. Najmanje zastupljeni sektori su bili sekundarni i kvartarni sektor (sl. 26). Unatoč socijalističkom uređenju i visokim ulaganjima u razvoj industrije i sekundarnog sektora, na otoku Hvaru glavna sekundarna djelatnost bila je prerada ribe, a zatim slijedi proizvodnja ulja, no te djelatnosti nisu bile značajnije razvijene. Godine 1981. bilježi se ogroman pad u primarnom sektoru (90 % stanovništva primarnog sektora prelazi u ostale sektore). Lokalno stanovništvo prelazi u djelatnosti iz sekundarnog i tercijarnog sektora, a uz taj proces intenzivno je i doseljavanje radne snage u turističke djelatnosti. Navedeni procesi uzrokovali su najveće prostorno širenje grada i intenzivnu izgradnju turističke infrastrukture u međupopisnom razdoblju 1971. – 1981. godine. Otok Hvar tada ulazi u zlatno razdoblje turizma tijekom bivše države koje traje do 1988. godine, a nakon te godine zbog velike ekonomske krize u Jugoslaviji počinje stagnirati. Ratna događanja i nestabilne turističke sezone pokrenule su povratak otočnog stanovništva primarnim djelatnostima. Godine 1991. tercijarni sektor i dalje ima najveću važnost za otok Hvar, ali se udio primarnog stanovništva smanjio na 10 % te s malim varijacijama ostaje takav sve do 2011. godine (sl. 26). Stalna prisutnost primarnog sektora na otoku vidljiva je u povezivanju poljoprivrede, ribarstva i turizma plasiranjem proizvoda primarnih djelatnosti na lokalno turističko tržište. Uloga sekundarnog sektora sve je manja od 1981. godine zbog nedostataka građevinskih projekata te završetka izgradnje velikih turističkih smještajnih kapaciteta. Prema popisu 2011. godine, sekundarni sektor temelji se najviše na prerađivačkoj industriji (nekoliko uljara) i građevinarstvu zbog potrebe renovacije i izgradnje turističkih smještajnih kapaciteta. Tercijarni sektor dalje dominira kao i prema popisu 1981. godine, ali bilježi mali pad, dok kvartarni sektor raste. Pri analizi podataka, rast sekundarnog sektora zabilježen je u Općini Jelsa i Gradu Starom Gradu. Razlog rasta su velike poljoprivredne površine starogradskog polja te razvoj prerađivačke industrije na tom području.

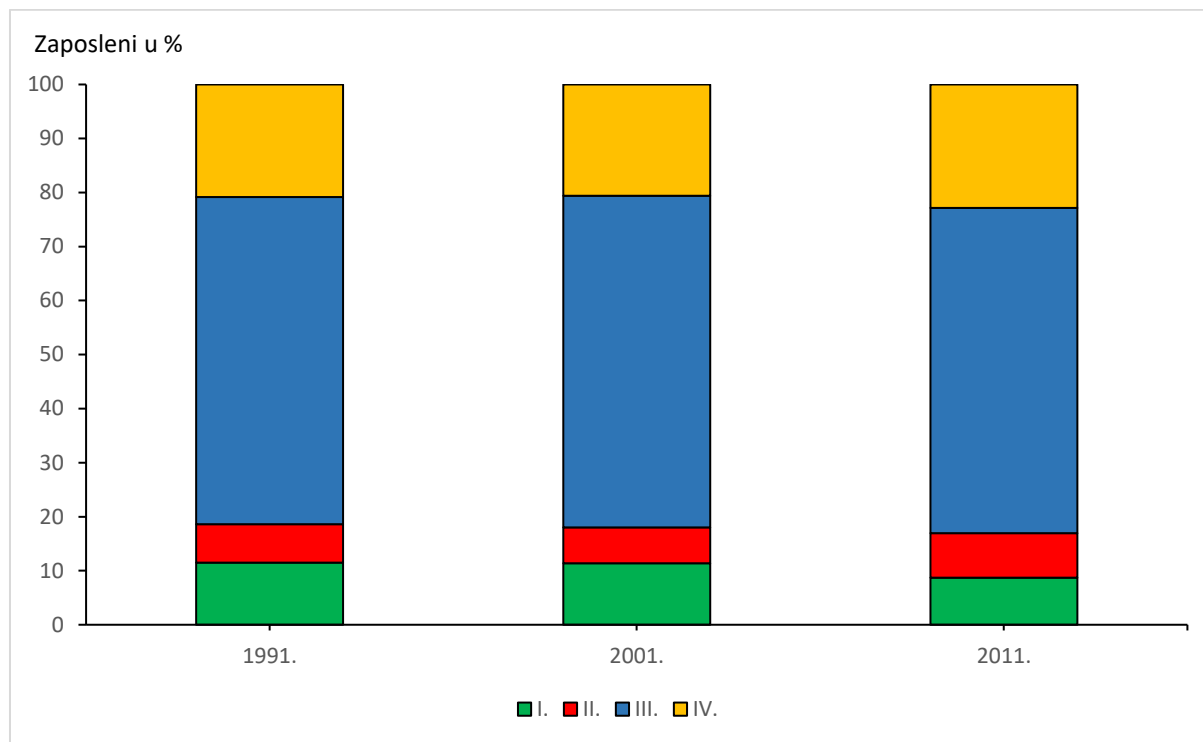

Sl. 26. Gospodarska struktura stanovništva otoka Hvara od 1971. do 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva i stanova 31.III.1971., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1973., Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1986., Popis stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gospodarstva 1991, DZS, Zagreb, 1994., Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2001., DZS, Zagreb, 2003., Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011., DZS, Zagreb, 2013.

Gledajući Grad Hvar kao administrativno područje, prevlast tercijarnog sektora izraženija je u odnosu na područje cijelog otoka. Sekundarni i primarni sektor imaju manji udio u odnosu na njihov udio na razini cijelog otoka što je posljedica deagrarizacije i deruralizacije krajem 20. stoljeća. Kvarterni sektor bilježi identični udio kao i na ostatku otoka. Tercijarni sektor temelji se na trgovini, ugostiteljstvu i hotelijerstvu koji čine više od 75 % tercijarnog stanovništva Grada Hvara (sl. 27). Osim visokog udjela u ugostiteljstvu, hotelijerstvu i trgovini, na području Grada Hvara ima više zaposlenih u prijevozu i skladištenju nego na ostatku otoka. Zbog nedostataka velikih skladišta, veći broj zaposlenih vezan je za prijevoz. Prijevoz je stalno rastuća djelatnost zbog sve većeg broja turista i potrebe za prijevozom istih turista u zračne luke i obližnje turističke ili tranzitne destinacije. Stalno rastuće tercijarne i kvartarne djelatnosti dovode do ogromne ovisnosti lokalne

ekonomije o turizmu. Takva pojava u prostoru u stručnoj se literaturi naziva monokultura turizma.

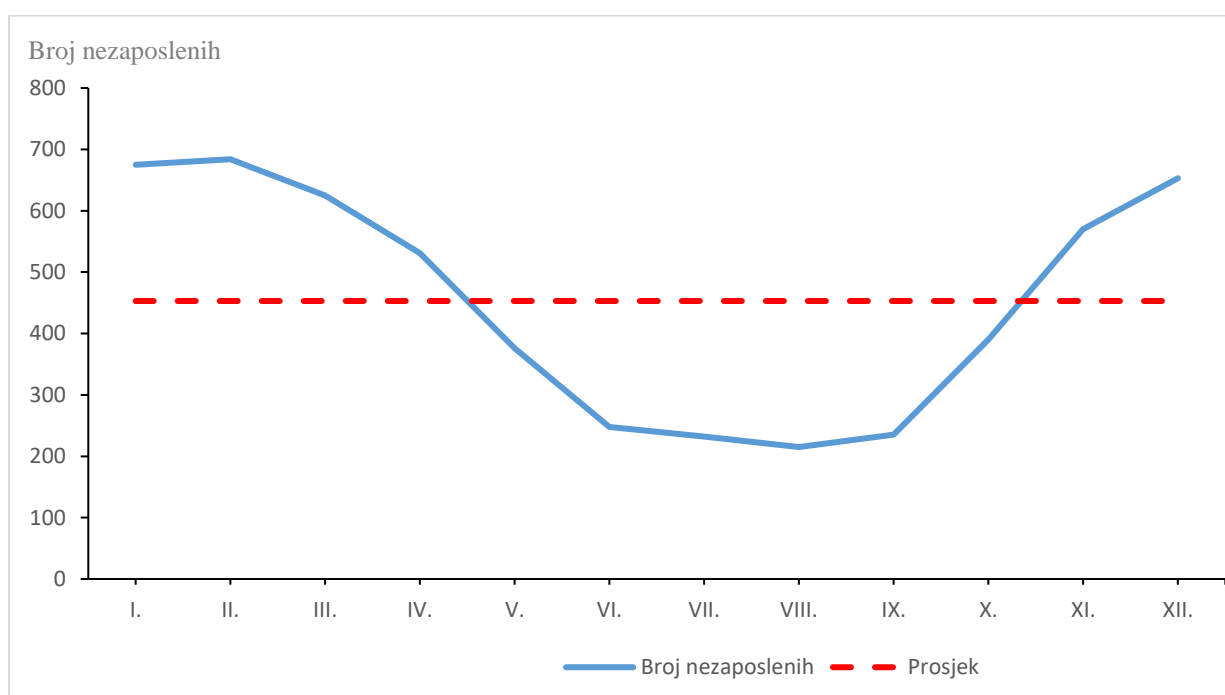
Sl. 27. Gospodarska struktura stanovništva Grada Hvara od 1991. do 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva i stanova 31.III.1971., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1973., Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1986., Popis stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gospodarstva 1991, DZS, Zagreb, 1994., Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2001., DZS, Zagreb, 2003., Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011., DZS, Zagreb, 2013.

5.2.2. Zaposlenost i plaće

Ogromna posljedica koju ostavlja masovni turizam zbog svoje sezonalnosti je nekonstantnost prihoda. Fluktuacija broja turista tijekom godišnjih doba dovodi do stalne promjene u broju zaposlenih tijekom godine. Najveći broj zaposlenih javlja se u predsezoni i u glavnom dijelu sezone, u ovom slučaju u najtoplijim mjesecima. To je potvrđeno analizom broja nezaposlenih u Gradu Hvaru po mjesecima (sl. 28). Plavom punom crtom prikazano je kretanje broja nezaposlenih, dok je isprekidanom crvenom crtom prikazan godišnji prosjek nezaposlenih u ispostavi Hvar. Maksimum nezaposlenosti u Hvaru je u II. mjesecu, dok je najmanji broj nezaposlenih u „srcu“ sezone, to jest u VIII. mjesecu. Nezaposlenost pada ispod prosjeka već u predsezoni te ostaje ispod prosjeka sve do kraja turističke sezone. U IX. i X. mjesecu nezaposlenost raste zbog pada turističkog prometa i početka postsezonskog

razdoblja. Razvijanje monokulture turizma u jednom mjestu i velika ovisnost o jednom hotelskom poduzeću može unijeti nestabilnost u gospodarstvo male zajednice. Hotelsko poduzeće *Sunčani Hvar* preuzelo je koncept sezonskog zapošljavanja. Ukoliko se usporede brojke iz zlatnog doba hvarskog turizma (kraj 1980-ih) kada je stalno zaposlenih u *Sunčanom Hvaru* bilo 890 radnika i stanje 2013. godine sa samo 82 stalno zaposlenih radnika (Strategija razvoja grada Hvara, 2015.) možemo zaključiti koliko su se intenzivne promjene dogodile u četvrt stoljeća. Prelazak na sustav sezonskog zapošljavanja može potaknuti iseljavanje lokalnog stanovništva zbog nestalnih prihoda i osiguravanja ekonomske egzistencije.

Sl. 28. Broj nezaposlenih po mjesecima u Gradu Hvaru 2016. godine

Izvor: Izvješće o nezaposlenosti i zapošljavanju u 2016. godini u Splitsko – dalmatinskoj županiji, 2017., Hrvatski zavod za zapošljavanje, Regionalni ured Split, Split, 2017.

Drugi značajni ekonomski utjecaj na lokalno stanovništvo je porast plaća. Ukoliko se promatraju otoci kao zasebna skupina hrvatskog teritorija, Hvar prednjači s prosječnom plaćom. Prosječna plaća građanina Hvara iznosi 5903 kune, što je ujedno i više od hrvatskog prosjeka. Osim što je prosječna plaća lokalnog stanovništva visoka, glavni poslodavac u turizmu na području Hvara također prednjači s plaćama (URL 14). *Sunčani Hvar* zapošljava 82 radnika s prosječnom plaćom od 7153 kune. To je najviša plaća koju ostvaruje neka tvrtka u otočnoj Hrvatskoj..

5.2.3. Kretanje cijena

Tijekom turističke sezone, lokalno stanovništvo i turisti kupuju u istim trgovinama za kratkoročne potrebe. Budući da u Hvaru prevladavaju strani turisti, češće iz država s većom kupovnom moći, dolazi do rasta cijena u turističkoj sezoni. Rast cijena utječe na svaki proizvod, od osnovnih živežnih namirnica poput kruha i mlijeka pa do usluga poput taxi prijevoza. Cijene su veće 20 do 30 % ovisno o proizvodu i odnose se pogotovo na proizvode koje konzumiraju turisti poput pekarskih proizvoda te usluga u ugostiteljskim objektima (URL 12). Osim rasta cijena tijekom turističke sezone, veliki problem su više cijene tijekom cijele godine. Zbog otočnog položaja i povećanja troškova prijevoza robe do prodajnih mjesta, cijene u trgovinama tijekom zime nisu jednake cijenama na kopnu. Tijekom terenskog izlaska uspoređene su cijene istog trgovačkog lanca u Zagrebu i Hvaru i utvrđeno je da tijekom zime život na Hvaru skuplji od života na kopnu. Skuplji život, a pogotovo rast cijena tijekom sezone najviše utječe na neturističko stanovništvo u gradu.

Uz cijene proizvoda i usluga, razvoj turizma utječe na porast cijena nekretnina. Hvar je poznata turistička destinacija s velikim udjelom stranih gostiju. Prosječna cijena kvadratnog metra stana u Hvaru početkom 2017. godine iznosi 2432 eura. Jedino Dubrovnik ima veću cijenu kvadratnog metra stana nego Hvar. Uz Hvar, najskuplji stanovi su u Korčuli, Splitu i Makarskoj (tab. 1). Svi nabrojani gradovi poznate su dalmatinske turističke destinacije. Apartmanizacija koja je uzela maha u Dalmaciji tijekom 1970-ih sada se pretvara u veliko tržište nekretnina. Makroregionalna središta poput Zagreba, Rijeke i Osijeka imaju znatno nižu cijenu kvadratnog metra stana za razliku od poznatih turističkih destinacija. Jedan od razloga za niske cijene u makroregionalnim središtima je veličina tržišta nekretnina. Zbog toga se cijene nekretnina na Hvaru trebaju uspoređivati s poznatim obalnim destinacijama poput Korčule, Makarske i Poreča. Cijene kvadratnog metra stana u Korčuli i Hvaru su slične, dok Makarska i Poreč imaju niže cijene kvadratnog metra stana nego Hvar. Uz visoki stupanj razvoja turizma, na povećanje cijena nekretnina utječu i otočna lokacija te ograničena površina za izgradnju novih nekretnina. Uz visoke cijene proizvoda i usluga u gradu Hvaru, visoke cijene nekretnina mogu negativno utjecati na lokalno stanovništvo.

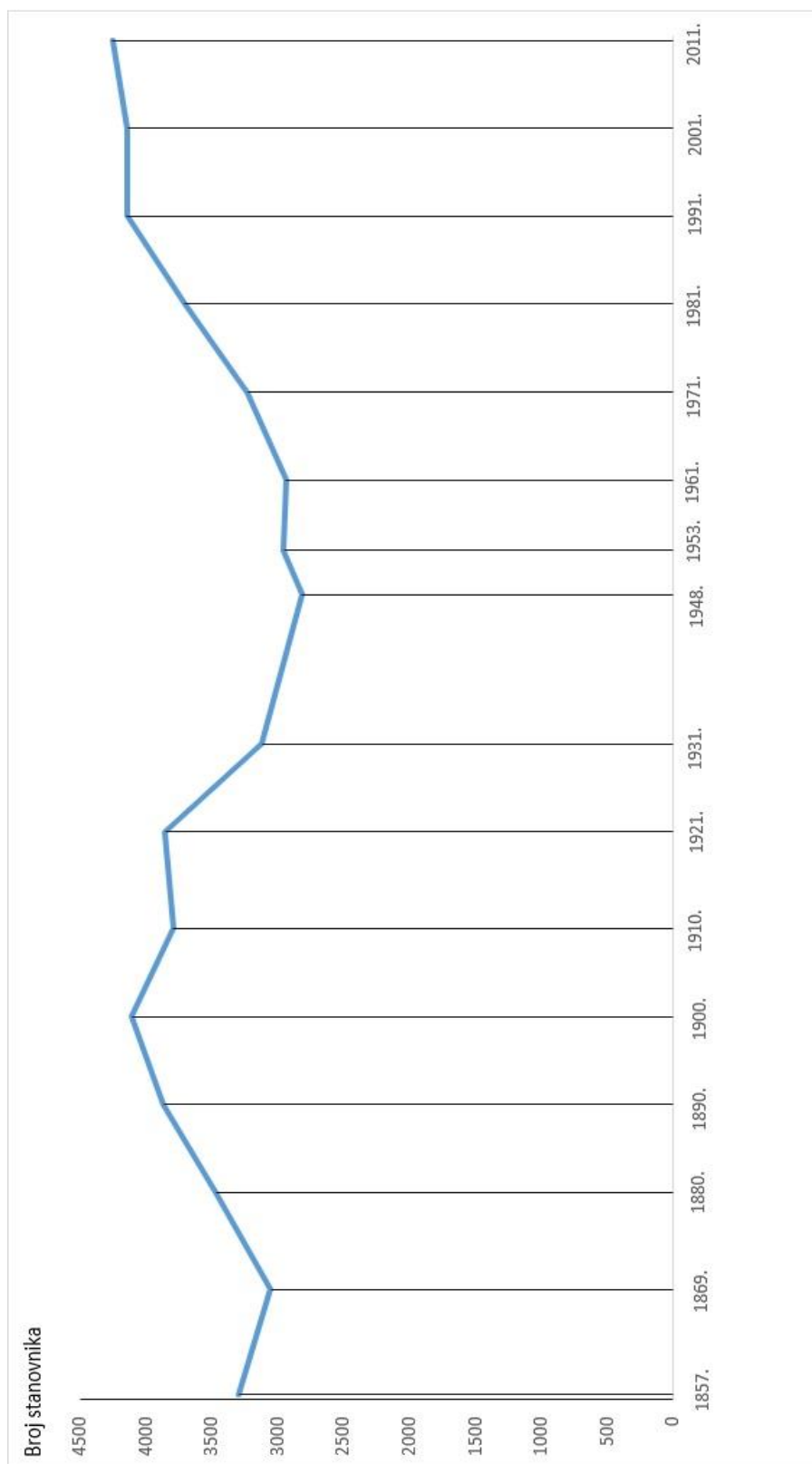
Tab. 1. Prosječna cijena kvadratnog metra stana u odabranim gradovima početkom 2017. godine

Grad	Cijena kvadratnog metra u eurima
Dubrovnik	3164
Hvar	2432
Korčula	2280
Split	2112
Makarska	1811
Zadar	1753
Poreč	1730
Zagreb	1616
Rijeka	1580
Osijek	950

Izvor: URL 29.

5.2.4. Demografska kretanja grada Hvara

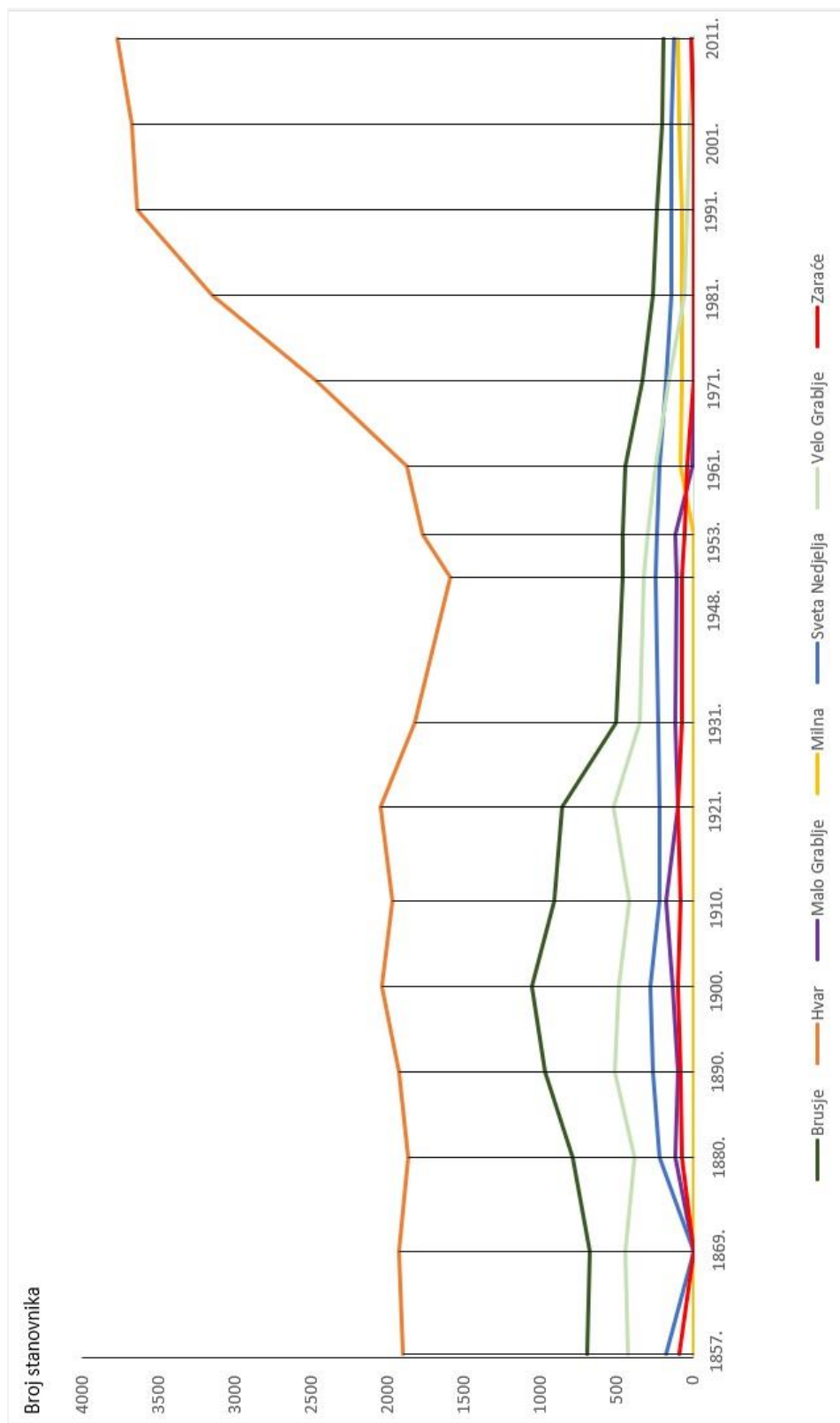
Razvoj turizma i otvaranje novih radnih mjesta privlačni su faktor za doseljavanje stanovništva. Prema analizi kretanja broja stanovnika u cijelom administrativnom području Grada Hvara (sl. 29) može se uočiti rast stanovništva u drugoj polovici 19. stoljeća te konstantan pad od početka pa sve do polovice 20. stoljeća. Nakon popisa stanovništva 1948. godine bilježi se blagi rast stanovništva do popisa 1961. godine. Između popisa 1961. godine i popisa 1991. godine administrativno područje Grada Hvara bilježi ogroman porast stanovništva, točnije rast od 40 % stanovništva u samo 30 godina (sl. 29). Usporedivši to s povijesnim razvojem turizma i gospodarskom strukturom stanovništva može se zaključiti kako je turizam potaknuo najveći rast stanovništva u modernoj povijesti Hvara. Razdoblje nakon osamostaljena Hrvatske obilježava stagnacija broja stanovnika što je posljedica ratnih zbivanja i velikog pada turističkog prometa. Već u međupopisnom razdoblju 2001. do 2011. godine područje Grada Hvara bilježi blagi rast ukupnog broja stanovnika.

Sl. 29. Kretanje broja stanovnika administrativnog područja Grada Hvara od 1857. do 2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., DZS, 2017., i Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011., DZS, Zagreb, 2013.

Promatrajući kretanje stanovništva pojedinih naselja u administrativnom području Grada Hvara (sl. 30), može se zaključiti kako se slični trendovi kretanja mogu primijeniti na naselje Hvar. Naselje Hvar od 1961. godine imalo je veći rast nego administrativno područje, rast od 94 % stanovnika. Razlog tome je preseljenje stanovništva iz ostalih naselja u centralno naselje Hvar. Tokom tih preseljavanja najviše su pogođena naselja koje nemaju pristup moru te sukladno tome nisu uključena u turističke tokove toga razdoblja. Pojedina naselja svedena su na svega nekoliko stanovnika. Primjer toga su manja naselja poput Zrača i Velog Grablja. Tijekom unutarotočnih migracija razvilo se novo naselje Milna. Naselje Milna razvilo se na starom putu između naselja Malo Grablje i pristupa moru. Usporedbom kretanja broja stanovnika ta dva naselja može se zaključiti kako je stanovništvo Malog Grablja (koje u potpunosti nestaje 1971. godine) preselilo u naselje Milnu, koje se na popisima prvi put javlja 1961. godine.

Sl. 30. Kretanje broja stanovnika svih naselja u administrativnom području Grada Hvara od 1857. do 2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., DZS, 2017., i Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011., DZS, Zagreb, 2013.

U razdoblju ponovnog rasta turizma na početku 21. stoljeća manja naselja su počela sporije gubiti stanovništvo dok je naselje Zračće revitalizirano te bilježi povratak stanovništva. Također, treba naglasiti da zbog nedostatka direktnih ratnih zbivanja, samo naselje Hvar nikad nije bilježilo pad broja stanovnika nego samo stagnaciju broja stanovnika.

Unatoč pozitivnim procesima repopulacije Hvara, problem leži u fiktivnom stanovništvu. Problem fiktivnog stanovništva grada Hvara javlja se zbog ostvarenja raznih beneficija koje donosi život na otoku. Beneficije poput poreznih olakšica i subvencioniranja brodskog prijevoza potiču iseljeno hvarsko stanovništvo da zadrži adresu na otoku. Zbog toga bi se rezultati kretanja stanovništva u Hvaru trebali uzimati s određenim oprezom i ne oslanjati se samo na njih prilikom donošenja zaključaka.

5.3. Socijalna preobrazba

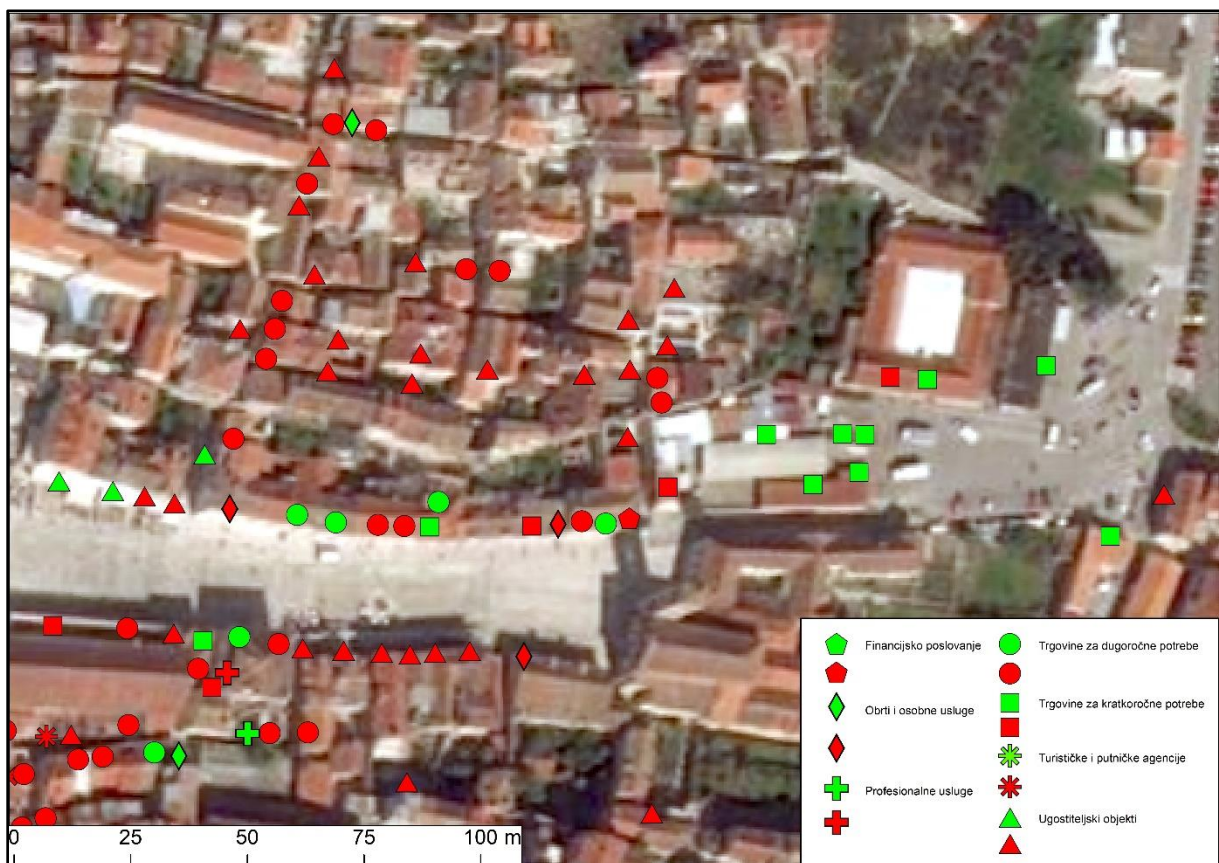
Turizam ima vrlo veliki utjecaj na lokalnu zajednicu, a pogotovo na zajednice koje ovise o rezultatima turističke sezone. Koncept sezonalnosti najviše je vidljiv upravo u kvaliteti života u gradu Hvaru. Sezonalnost turizma najviše utječe na ponudu društvenih aktivnosti tijekom turističke sezone i u razdoblju van sezone. Logično je da se ponuda prilagođava broju ljudi koji trenutno borave na određenom području. Veći broj ljudi će privući veći broj aktivnosti i obrnuto te se prema tome može predvidjeti problem pada kvalitete života u Hvaru.

U poglavlju promatrana je kvaliteta društvenog života kroz analizu prostorne strukture otvorenih i zatvorenih objekata u gradskoj jezgri grada Hvara te izjave i mišljenja mlađe skupine građana prikupljene metodom intervjua. U drugom dijelu analiziran je direktan utjecaj turizma preko prenošenja kulturnih obrazaca između turista i lokalnog stanovništva. Međusobnom interakcijom turista i lokalnog stanovništva prenose se određena ponašanja te se imitiraju trendovi u svrhu stvaranja boljeg ugođaja stranim turistima.

5.3.1. Utjecaj sezonalnosti na kvalitetu života

Veliki problem koji turizam donosi u male zajednice poput grada Hvara je sezonalnost. Koncentracija turista u određenom dijelu godine privlači društvene aktivnosti koje se pružaju i lokalnom stanovništvu, a ne samo turistima. Nasuprot tome, razdoblje van turističke sezone često prati „zamiranje“ društvenog života. Posljedica nedostatka društvenog života može predstavljati značajan faktor u odluci odlaska iz otočnog mjesta kao što je Hvar. Pogotovo može utjecati na mlađe populacije čiji je ostanak ključan zbog jakih procesa depopulacije i starenja stanovništva na hrvatskim otocima (Faričić, 2012).

Kako bi se bolje proučio učinak sezonalnosti u prostoru, napravljena je analiza otvorenih i zatvorenih poslovnih objekata u zimskim mjesecima u gradu Hvaru. Analiza je napravljena metodom kartiranja, a za potrebe analize područje gradske jezgre podijeljeno je na tri zone: Pjacu i Grodu, Fabriku (zapadni dio gradske luke) te Rivu (istočni dio gradske luke). Promatrajući razmještaj otvorenih objekata u postsezoni (kraj studenog), u prvoj zoni Pjace i Grode vidljivo je da se otvoreni objekti nalaze samo na gradskoj tržnici, na glavnom trgu Pjaci i u blizini autobusnog kolodvora. Sukladno potrebama lokalnog stanovništva, otvoreni objekti na promatranom području su pretežito trgovine za kratkoročne i dugoročne potrebe te nekoliko ugostiteljskih obrta. Važno je naglasiti da su svi otvoreni ugostiteljski objekti u ovoj zoni kafići, dok niti jedan restoran nije otvoren. Što se tiče područja Grode, svi objekti osim jednog frizerskog salona zatvoreni su izvan turističke sezone (sl. 31). Razlog tome je slaba cirkulacija stanovništva tim područjem. Slaba cirkulacija proizlazi iz slabe prohodnosti (uske uločice) i povišenosti područja za razliku od prohodnosti Pjace.

Sl. 31. Otvoreni (zeleno) i zatvoreni (crveno) poslovni objekti na području Grode i Pjace

Izvor: Terensko kartiranje 27. 11. 2017.

Druga analizirana zona je Fabrika koja se nalazi u zapadnom dijelu gradske luke. Na području Fabrike znatno je manji broj poslovnih objekata te je većina njih koncentrirana uz obalni pojas (sl. 32). Od poslovnih objekata otvoreno je samo nekoliko ugostiteljskih objekata, objekt profesionalnih usluga i objekt financijskog poslovanja. Osim ugostiteljskih objekata, ostala dva objekta su kladionica i banka. Takvi tipovi objekta ključni su za održavanje određene kvalitete života u gradu. Promatrajući omjer između otvorenih i zatvorenih objekata može se zaključiti da 86 % objekata u tom dijelu grada radi samo tijekom ljetne sezone.

Sl. 32. Otvoreni (zeleno) i zatvoreni (crveno) poslovni objekti na području Fabrike

Izvor: Terensko kartiranje 27. 11. 2017.

Posljednje promatrano područje je istočni dio gradske luke, točnije Riva te ulica Kroz Burak koja se proteže paralelno s gradskom rivom. Na promatranom području najviše otvorenih objekata se nalazi u neposrednoj blizini glavnog gradskog trga (sl. 33). Riječ je o objektima osobnih obrta, poput frizerskog salona i foto studija. Na samom području gradske rive otvoreni objekti su banka i putnička agencija Jadrolinija. Svi ostali objekti zatvoreni su što je dokaz vidljive transformacije gradske rive u područje isključivo za potrebe turista.

Otvoreni objekti su od ključne važnosti za ispunjavanja potreba lokalnog stanovništva tijekom cijele godine. U ostalom dijelu promatranog područja niti jedan objekt nije otvoren u razdoblju izvan turističke sezone.

Sl. 33. Otvoreni (zeleno) i zatvoreni (crveno) poslovni objekti na području Rive

Izvor: Terensko kartiranje, 27. 11. 2017.

Promatrajući ukupnu ponudu otvorenih objekata na području gradske jezgre grada Hvara može se zaključiti kako se provođenje slobodnih aktivnosti odvija samo u dijelu gradskog trga. Ostatak gradske jezgre je potpuno orijentiran na razdoblje turističke sezone te dolazi do pada kvalitete usluge zbog manjka izbora u zimskim mjesecima. U cijelom analiziranom području udio otvorenih poslovnih objekata iznosi 18 %, što ukazuje na veliku sezonalnost hvarskog turizma. Najveći postotak otvorenih objekata imaju kategorije financijskog poslovanja (66 %) i trgovine za kratkoročne potrebe (40 %). U kategoriji financijskog poslovanja moguće je pretpostaviti visoki postotak otvorenih objekata van sezone jer se pretežno radi o bankama bez čije prisutnosti nije moguće funkcionirati u današnjem životu (tab. 2). U kategoriji trgovina za kratkoročne potrebe nedostatak je njihov prostorni razmještaj. Većina trgovina za kratkoročne potrebe koncentrirana je u istočnom dijelu prve promatrane zone. Ostale dvije zone nemaju niti jednu otvorenu trgovinu za kratkoročne potrebe.

Tab. 2. Broj poslovnih objekata u području gradske jezgre grada Hvara krajem 2017. godine

Kategorija objekata	Ukupan broj objekata	Broj otvorenih objekata i udio u ukupnom broju objekata (%)
Financijsko poslovanje	3	2 (66 %)
Obrti i osobne usluge	8	3 (37,5 %)
Profesionalne usluge	3	2 (66 %)
Trgovine za dugoročne potrebe	43	6 (13,95 %)
Trgovine za kratkoročne potrebe	25	10 (40 %)
Turističke i putničke agencije	13	1 (7,69 %)
Ugostiteljski objekti	70	5 (7,14 %)

Izvor: Terensko kartiranje, 27. 11. 2017.

Jedan od bitnih indikatora kvalitete života je kvaliteta društveno-kulturne ponude i aktivnosti koje su dostupne lokalnom stanovništvu tijekom cijele godine. U razdoblju turističke sezone društveno-kulturna ponuda i aktivnosti adekvatna je zbog dijeljenja istih s turistima. Međutim, pad kvalitete društveno-kulturne ponude i broj dostupnih aktivnosti dolazi do izražaja u razdoblju van turističke sezone, u zimskim mjesecima. Stoga je bitno analizirati i mišljenja lokalnog stanovništva o toj posljedici sezonalnosti, odnosno o trenutnoj kvaliteti ponude i aktivnosti te o mogućim promjenama ili dodacima određenih vrsta aktivnosti. Iz provedenih intervjua s pet stanovnika grada Hvara moguće je izdvojiti problem neadekvatne društveno-kulturne ponude i količine aktivnosti koje su dostupne mladima

tijekom zimskih mjeseci u Hvaru. Svi ispitanici naglašavaju kako je izražen nedostatak aktivnosti za ispunjavanje slobodnog vremena mladih ljudi. Ispitanik #3 navodi „Ponuda nije nimalo adekvatna. Zapravo teško bi se moglo reći da uopće ikakve ponude ima.“. Razina nezadovoljstva ovisi o statusu ispitanika, točnije o zaposlenju. Ispitanici koji su sezonski zaposleni imaju negativniji stav o trenutnoj društvenoj-kulturnoj ponudi i aktivnostima zbog viška slobodnog vremena koje moraju iskoristiti tijekom dana nego stalno zaposleno stanovništvo. Ispitanik #5 navodi „Društvena ponuda u gradu Hvaru zimi je adekvatna za ljude koji cijele godine žive u Hvaru. Smatram da ne bi bilo loše da postoji još sadržaja“. Bitna stvar koju većina ispitanika navodi je potreba za promjenom sredine, što proizlazi iz potrebe za povećanjem mogućih aktivnosti u određenoj sredini. Ispitanik #4 navodi „U Hvaru ne provodim godišnji odmor iz razloga što na samom otoku ne postoje nikakve zanimljivosti niti aktivnosti koje bi zaokupile interese mladih ljudi“ dok ispitanik #2 navodi „Razlog zbog kojeg ne provodim cijelo vrijeme na Hvaru je taj što jednostavno dođe osjećaj da promijeniš sredinu“. Iz navedenoga može se zaključiti kako unatoč tome što je kvaliteta društveno-kulturne ponude grada Hvara generalno percipirana kao loša, razina zadovoljstva njome ipak u znatnoj mjeri ovisi o karakteru pojedinca. Odgovori svih ispitanika ukazuju na sve raznovrsnije aktivnosti, ponajviše sportskih. To je vidljivo kod ispitanika koji su sezonsko zaposleni i imaju više vremena za bavljenje sportom u zimskim mjesecima. Ispitanik #1 navodi „Uveo bih i uvest ću *pub* kvizove u Hvar, možda bi uveo sportove koje nisu zastupljeni u Hvaru. Prije svega mislim na košarku, da bude malo profesionalnije jer nema nikakav pogon. Možda koji borilački sport, eventualno kuglanje ili nešto u Hvaru.“ dok ispitanik #2 navodi „Smatram da bi se društvena ponuda trebala malo obogatiti. Ne bi bilo loše recimo imati prostor za mlade i sve građane općenito gdje bi se mogli družiti, pogledati filmove i svakojake aktivnosti“. Potreba za obogaćivanjem trenutne društveno-kulturne ponude i aktivnosti za ispunjavanje slobodnog vremena je jako bitna te bi se trebalo što prije napraviti plan i reagirati na stanje u Hvaru izvan turističke sezone. Jedno od pitanja koje je postavljeno tijekom intervjua je nastavak života u Hvaru. Ispitanici koji su odgovorili negativno na pitanje nastavka života u Hvaru, nedostatak aktivnosti navode kao jedan od bitnijih razloga odlaska iz Hvara. Ispitanik #3 navodi „Definitivno je jedan od faktora. Svi žive samo za sezonu i gradu najviše fali takvih stvari. Jelsa i Stari Grad imaju više društvenih aktivnosti od Hvara“.

5.3.2. Utjecaj turizma na lokalnu zajednicu

Prenošenje kulturnih obrazaca koje nastaje kao posljedica interakcije lokalnog stanovništva s turistima značajno utječe na tradiciju pojedine lokalne zajednice. Promjena u nazivima turističkih objekata poput ugostiteljskih obrta može se povezati s utjecajem turizma na lokalnu zajednicu. Već je utvrđeno da veliki udio turista u Hvaru dolazi iz anglofonskih zemalja te afirmacija engleskog jezika kao svjetskog jezika potiče promjene u imenovanju turističkih objekata u Hvaru. Tijekom terenskog kartiranja, zabilježeno je nekoliko slučajeva. Restorani *Black Pepper* i *Spice*, noćni klub *Seven* i kafić *Vintage* samo su neki primjeri u jezgri grada Hvaru. Najimpresivniji primjer koji se može pronaći na kartiranom području je *Konoba Fig*. Konoba predstavlja prepoznatljiv tip ugostiteljskog objekta specifičan za dalmatinsko podneblje, dok drugi dio naziva *fig* je voće smokva prevedeno na engleski jezik. Potrebno je istaknuti da je smokva kao voće također specifična za dalmatinsko podneblje. Povećanje udjela anglizama u turističkoj ponudi je posljedica povećanja stranih turista. Cilj je stvaranje atmosfere bliske turistima kao i bolji prijenos informacija turistima. Osim promjena u imenima ugostiteljskih objekata, sve veća je prisutnost anglizama na informativnim materijalima u određenim kategorijama poslovnih objekata. To je specifično za kategoriju turističkih putničkih agencija gdje je anglizam *rent* u potpunosti izbacio riječ iznajmiti u bilo kakvom obliku. Ista situacija je s anglizmom *transfer* koji je zamijenio riječ prijenos u svakoj varijanti.

Koncept turizma kao odmora i potpunog zaboravljanja svojih briga je kod turista razvio krivu sliku upuštanja u nezakonite radnje tijekom turističkog posjeta. Prethodno je utvrđeno da je Hvar nedavno stekao imidž o raj u za partijanere. Velika koncentracija party turista privukla je dodatne neželjene posljedice poput povećane stope kriminala s naglaskom na organizirani kriminal. Najveći problem hvarskog party imidža je visoki udio britanskih turista u čijim medijima se Hvar promovira kao destinacija bez zakona. Sve veći problem predstavlja kolanje droge preko Hvara zbog visoke potražnje. Svake godine, u samom srcu sezone događaju se uhićenja povezana s distribucijom droge (URL 15). Nažalost, problem kolanja droge u Hvaru ne prestaje s odlaskom turista već se taj problem nastavlja u izvansezonskim mjesecima (URL 16). Prema datumu objave članka može se zaključiti kako se problem trgovine drogom se nastavlja tijekom cijele godine. Osim datuma objave članka, u naslovu članka se može uočiti da je riječ o teškoj drogi koja ne može biti proizvedena na otoku te nije riječ o lokalnoj opskrbi.

Promjene u nazivima ugostiteljskih objekata, povećanje kriminala unutar grada i neprimjereno ponašanje stranih turista te pad kvalitete života uzorkovan velikom sezonalnošću turizma u Hvaru nisu prošli neprimijećeno. Prošle turističke sezone u medijima se moglo pratiti početak „borbe“ hvarske lokalne zajednice protiv neprimjerenog ponašanja turista (URL 17). Donošenje pravila ponašanja, povećanje kazni za neprimjereno ponašanje, pokušaj brisanja partijanerskog imidža Hvara u Europi prvi su koraci u moderniziranju hvarskog turizma. Uz pokušaj uvođenja pravila tijekom sezone, javljaju se i primjeri reakcije lokalne zajednice na posljedice sezonalnosti van sezone. Odličan primjer za to je osnivanje građanske inicijative *PlatFORma*. *PlatFORma* je zamišljena kao inicijativa za poboljšavanje društveno kulturne ponude tijekom zimskih mjeseci i širenja kulturne turističke ponude tijekom sezone (URL 18). *PlatFORma* pokušava podignuti kvalitetu društveno-kulturne ponude organiziranjem raznih događanja i aktivnosti. Pokretanje takve inicijative dokaz je svijesti samih građana Hvara o nedostacima života u izoliranom otočnom mjestu i pokušaj stvaranja adekvatne kvalitete života s obzirom na sezonalnost i raširenost turizma kao glavne gospodarske aktivnosti. Sljedeća udruga koja se pojavila kao odgovor na sve veći utjecaj turizma na lokalnu zajednicu je udruga *Forske Užonce*. Udruga je nastala iz potrebe zaštite starih običaja i tradicije te djeluje organiziranjem i sudjelovanjem u raznim događajima u i izvan turističke sezone (URL 19). Potreba za takvom udrugom uočljiva je zbog velike uniformiranosti lokalne turističke ponude, preuzimanja stranih kulturnih obrazaca i gubljenja tradicionalnih vrijednosti i običaja. Još jedna udruga koja je nastala kao odgovor na jaki razvoj turizma je udruga *Pjover*. Udruga je nastala u sklopu projekta Etno-eko selo Velo Grablje. U prethodnom poglavlju ustanovljeno je da je turizam uzrokovao velike interotočne migracije, pogotovo iz unutrašnjih naselja prema Hvaru kao najjačem turističkom središtu na otoku. Kao odgovor tome je nastala udruga *Pjover* vođena upravo drugom generacijom preseljenog stanovništva. Cilj udruge su zaštita tradicijskih vrijednosti i običaja, načina života u Velom Grablju, revitalizacija sela razvojem ruralnog turizma i povezivanje ljudi sa zavičajem i njihovom poviješću. Konkretni aktivnosti kojima udruga postiže svoj cilj je organizacija *Festivala Lavande*, promocija ruralnog turizma postavljanjem turističke signalizacije i otvaranjem turističkih objekata u samom selu, održavanjem raznih izložba i tiskanjem razglednica s motivom Velog Grablja (URL 20).

Prometni položaj Hvara ne uzrokuje samo problem u razvoju turizma i ograničavanju duljine turističke sezone već je prisutan tijekom cijele godine. Najveći problem s kojim se suočava lokalno hvarsko stanovništvo tijekom zimskih mjeseci je prometna izoliranost.

Ukoliko se analizira godišnja raspodjela katamaranskih linija između Hvara i kopna može se vidjeti razlika između katamaranskih linija tijekom sezone i u zimskim mjesecima. Tijekom ljetnih mjeseci, grad Hvar povezan je sa Splitom preko šest katamaranskih linija dok u zimskim mjesecima broj linija spušta se na tri dnevno (URL 21). Isti obrazac smanjivanja linija izvan turističke sezone događa se u starogradskoj trajektnoj luci (URL 22). Kao najbliža točka za dolazak automobilom u Hvar, starogradska luka ima još veću važnost iz dva razloga. Prvi razlog je prekidanje katamaranskih linija između Hvara i Splita zbog loših vremenskih prilika u zimskih mjesecima. Drugi razlog je u rasporedu plovidbe katamaranskih linija tijekom dana. Posljednji katamaran prema Hvaru isplovjava rano popodne te je otočno stanovništvo primorano čekati večernji trajekt za starogradsku luku, a zatim si moraju osigurati automobilski prijevoz prema Hvaru. Prometna izoliranost povećava već opisan periferan položaj koji Hvar ima tijekom zimskih mjeseci. Reportaže domaćih i stranih medija o noćnom životu grada Hvara i velikim gužvama tijekom turističke sezone stvaraju krivu sliku o životu u otočnom naselju. Unatoč mišljenjima o ugodnom životu, život u otočnom naselju tijekom zimskih mjeseci je monoton s malim brojem aktivnosti.

6. Perspektive razvoja hvarskog turizma

U dosadašnjem razvoju hvarskog turizma može se uočiti nedostatak planske gradnje i ekološke održivosti. Neplanska gradnja potaknula je stihijsku izgradnju, najviše u zaštićenom obalnom pojasu. Stihijska izgradnja u obalnom pojasu znatno je narušila ekološku ravnotežu u obalnom pojasu, najbitnijem atraktivnom resursu Hvara. Unatoč pozitivnim implikacija razvoja turizma u gradu Hvaru, nastao je niz problema koji utječu na lokalnu zajednicu i kvalitetu života u gradu. Osim utjecaja na kvalitetu života, trenutna turistička potražnja postaje sve kompleksnija i ne temelji se više na jednostavnom pasivnom odmoru kao što je slučaj s hvarskom turističkom ponudom.

6.1. Budućnost turizma u Hvaru

Diverzifikacija ponude hvarskog turističkog proizvoda nužna je kako bi se i dalje bilježili visoki prihodi tijekom turističke sezone. Pri planiranju izrade strateške dokumentacije potrebno je obratiti pozornost na povratne informacije turista o trenutnoj kvaliteti turističke ponude. Trenutno turistička ponuda nije dovoljno razvijena u elementima sporta, kulture, opremljenosti i uređenja plaža (Stavovi i potrošnja turista u Hrvatskoj, 2015). Razvijanje selektivnih oblika turizma trebao bi biti ključ za osiguravanje kvalitetne turističke ponude grada Hvara. Naglasak bi trebao biti na razvoju zdravstvenog turizma koji je ujedno bio i začetnik modernog hvarskog turizma. U intervjuu s predstavnikom lokalne vlasti potvrđeno je kako će se u budućnosti poticati razvoj hvarskog zdravstvenog turizma, „Grad Hvar zbog svoje klime nudi izvrsne mogućnosti za korištenje zdravstvenog turizma stoga ne vidim razlog zašto se ne bi iskoristilo nešto što nam je na dohvat ruke“ (Ispitanik #6). Razvoj zdravstvenog turizma bi Hvaru omogućila prijeko potrebno produženje turističke sezone i smanjivanje utjecaja sezonalnosti na lokalnu zajednicu. U planu je izgradnja zdravstvenog centra koji će sadržavati dom zdravlja, dom za starije i nemoćne, gradski bazen, centar za rehabilitaciju i polikliniku (URL 23).

Sljedeći oblik selektivnog turizma za koji grad Hvar ima odlične uvjete je kulturni turizam. Bogata kulturna baština, očuvanost spomeničke cjeline i veliki interes turista za kulturu mogu stvoriti jaki kulturno-turistički proizvod. Razvoj kulturnog turizma u Hvaru već je započeo projektom sufinanciranim od strane Europske Unije pod imenom *Hvar – Tvrđava kulture*. Trenutno je u fazi renovacije ključnih spomenika poput *Arsenala*, gradskog kazališta i tvrđave *Španjole* te nekoliko manjih objekata. U planu su opremanje muzeja grada Hvara koji bi se smjestio unutar tvrđave *Španjola* i dovršavanje renovacije i otvaranje gradskog

kazališta za javnost. Želja i cilj gradske vlasti je implementirati kulturnu baštinu u trenutni lokalni turistički proizvod, što je potvrđeno u razgovoru s predstavnikom gradske vlasti „Poanta je kulturne znamenitosti u gradu Hvaru valorizirati na način da ih se oplemeni te da se bogata povijest grada Hvara krene naplaćivati, jer kultura se svugdje u svijetu plaća“ (Ispitanik #6). Kao i zdravstveni turizam, kulturni turizam ne ovisi o vremenskim prilikama te bi njegovo jačanje pridonijelo produženju turističke sezone.

Osim obogaćivanja turističkog proizvoda grada Hvara razvojem kulturnog i zdravstvenog turizma u granicama gradskog naselja, potrebno je proširiti ponudu i na obližnja ruralna naselja. Razvoj ruralnog turizma započeo je radom prije spomenute udruge *Pjover* i planiranjem biciklističkih ruta kao sredstva usmjeravanja turističkih tokova van granica grada. Ponuda bi se trebala temeljiti na jednodnevnim izletima u zapuštena ruralna naselja, u kojima bi bila razvijena turistička ponuda temeljna na lokalnoj gastronomiji. Osim ruralnog turizma, takav način bi promovirao lokalnu gastronomsku ponudu koja se može razvijati i u gradu (Strategija razvoja grada Hvara, 2015).

Uz razvoj novih selektivnih oblika turizma i produženja turističke sezone, u gradu Hvaru potrebno je poboljšati trenutnu turističku infrastrukturu. Tom problemu se već pristupa planiranjem gradskih projekata. Planirano je idejno rješenje za prostor plaže u blizini franjevačkog samostana (URL 24) i obnova cjelovite zapadne šetnice grada Hvara (URL 25). To bi bio početak promjene klijentele što je ujedno i plan trenutne gradske vlasti grada Hvara, „Ideja je da se smanji broj noćenja, ali da se poveća prihodovna strana što je moguće samo ako se promjeni klijentela“ (Ispitanik #6). Osim renovacije trenutne turističke infrastrukture, u planu je izgradnja novih gradskih zona za potrebe podizanja kvalitete turističke ponude. Na istočnom dijelu grada ucrtana je zona izgradnje novog turističkog naselja (sl. 34). Trenutno, područje se iskorištava u poljoprivredne svrhe ili je zapušteno i obraslo šumskom vegetacijom. Druga predviđena zona smještena je u zapadnom dijelu grada (sl. 34). Predviđena je izgradnja sportsko rekreacijskog centra koji bi gradu Hvaru omogućio razvoj sportskog turizma. Sportsko rekreacijski centar bi uključivao velike sportske terene za nogomet i ragbi, male sportske terene za tenis, badminton i slične sportove, dječje igralište, park za kućne ljubimce i ostale rekreacijske površine (Urbanistički plan uređenja sportsko rekreacijske zone *Šamoreta dolac*, 2017). Značaj sportskog turizma za grad Hvar uvidjela je gradska vlast. U intervjuu naglašena je važnost sporta i novog sportsko-rekreacijskog centra kao i njegovo korištenje u turističke svrhe. Na pitanje o konkretnim mjerama za produženje sezone, predstavnik vlasti izjavio je „Jedna od okosnica je izgradnja sportskog centra i

zdravstvenog centra. Sportski centar iz razloga što je otok Hvar prepoznat kao destinacija gdje su razne domaće i strane ekipe i reprezentacije dolazile na pripreme nekad, a i danas“ (Ispitanik #6).

Sl. 34. Planirane zone izgradnje nove turističke infrastrukture u gradu Hvaru

Izvor: Prostorni plan uređenja grada Hvara, izmjene i dopune, 2016.

6.2. Utjecaj daljnjeg razvoja turizma na lokalnu zajednicu

Posljedice turizma, poput sezonalnosti i rasta cijena proizvoda i usluga ostavile su veliki utjecaj na lokalnu zajednicu Hvara. Potrebna je reakcija građana kao i gradskih vlasti da bi se podigla kvaliteta života u gradu Hvaru. Građani ne vide turizam kao prepreku, već shvaćaju njegov značaj za lokalnu zajednicu. Mnogi mladi građani svoju budućnost vide u turizmu te u skladu s time bi se trebala uspostaviti ravnoteža između života tijekom i van turističke sezone. U intervjuima na pitanje ostanka na Hvaru, svi ispitanici koji planiraju ostati na Hvaru vide turizam kao glavni izvor prihoda i shvaćaju njegovu važnost za malu lokalnu zajednicu grada Hvara. Ispitanik #5 navodi „Zbog ogromne potražnje i zbog onoga što Hvar nudi i predstavlja u svijetu, posebice u ljetnim mjesecima, najjednostavnije je zaposliti se u zaraditi u turizmu.“.

Problem sezonalnosti, a posebice sezonskog zapošljavanja raste u gradu Hvaru. Pad zaposlenosti tijekom zime 2013./2014. godine u djelatnostima tercijarnog sektora posljedica je sezonske zaposlenosti. Prilikom prikupljanja podataka, sezonski radnici nisu uključeni u područje zanimanja stoga broj zaposlenih pada i uzrokuje nestabilan osobni dohodak (Strategija razvoja grada Hvara, 2016). Učinci sezonalnosti se moraju smanjiti ukoliko Hvar želi imati stabilan rast stanovništva u budućnosti.

Osim sezonalnosti, veliki problem je ekološka degradacija. Uz prije spomenutu stihijsku izgradnju u obalnom pojasu, ogromni problem je zbrinjavanje otpada. Veliki broj turista stvara značajne količine otpada koji se zbog nepostojanja centra za zbrinjavanje otpada zadržava na području otoka Hvara. Trenutni kapaciteti nisu dovoljni te je potrebna njihova reorganizacija. Trenutna lokacija za odlagalište otpada je donesena 1959. godine kada turizam nije imao današnji opseg. Gradu Hvaru potrebno je nekoliko reciklažnih dvorišta koje ne bi zadržavale otpad, već ga privremeno zbrinjavale do prijevoza u budući županijski centar za zbrinjavanje otpada (Strategija razvoja grada Hvara, 2016).

Utjecaj sezonalnosti ne donosi samo ekonomske probleme, već i povećava prometnu izoliranost cijelog otoka. Problem povezanosti otoka izvan turističke sezone nije u nadležnosti gradskih vlasti, stoga se po pitanju brodskih linija ne može puno poduzeti. Produživanjem turističke sezone na zimske mjesece povećala bi se rentabilnost trenutnih brodskih linija pa s vremenom dovelo do uvođenja novih linija. Trenutna pomoć gradske vlasti je u subvencioniranju pojedinih brodskih linija i osim produženja turističke sezone nemoguće je promijeniti situaciju. Podizanje kvalitete života u gradu Hvaru ne ovisi samo o boljoj prometnoj povezanosti. Rad građanskih udruga, točnije inicijative *PlatFORMa* ključan je za razvijanje svijesti i akcije odozdo što pridonosi rješavanju problema nedostatka društveno-kulturne ponude i aktivnosti tijekom zimskih mjeseci. Nastavkom i jačanjem rada inicijative poboljšala bi se mogućnost dodjele prostora udruzi. Uz suradnju s građanskim udrugama, gradske vlasti će raznim projektima pokušati podići kvalitetu života svojih građana. Planirani projekti su izgradnja nove školske zgrade i projekt društveno potaknute stanogradnje za lokalno stanovništvo. Prethodno spomenuti sportsko-rekreacijski centar ne gradi se isključivo za potrebe turista već će i lokalno stanovništvo moći koristiti sportske sadržaje.

7. Zaključak

Turizam ima vrlo značajan utjecaj na cijeli otok Hvar, a posebice na sam grad Hvar. Rezultati utjecaja turizma vidljivi su na području cijelog grada zbog dugotrajnosti utjecaja turizma na grad. Grad Hvar ulazi u svoju 150.-u turističku sezonu, pri čemu se razvio u svjetski poznatu turističku destinaciju. Kroz četiri glavne hipoteze u radu se istražuju promjene u fizionomskoj, ekonomskoj i socijalnoj sferi lokalne zajednice grada Hvara uzrokovane razvojem turizma.

Prva hipoteza kako je turizam glavni faktor prostornog širenja Hvara u 20. stoljeću je u potpunosti potvrđena. U poglavlju fizionomskih promjena grada Hvara prikazano je prostorno širenje grada Hvara od kraja 19. stoljeća pa sve do danas. Sustavno širenje grada Hvara pratilo je razvoj turizma u gradu. Rast broja smještajnih kapaciteta također potvrđuje ulogu turizma u prostornom širenju grada Hvara. Prostorno širenje grada zbog potreba turizma nije prestalo. U prostorno-planskim dokumentima osigurano je područje širenja grada Hvara u budućnosti.

Druga hipoteza kako je turizam glavna gospodarska djelatnost grada Hvara i kako se u gradu Hvaru razvija monokultura turizma u potpunosti je potvrđena. Udio zaposlenih građana Hvara u tercijarnom sektoru je u stalnom rastu. Rast je konstantan te je vidljiv prijelaz stanovništva iz primarnog u tercijarni sektor, kao i prenamjena poljoprivrednog u stambeno zemljište za potrebe gradnje turističkih smještajnih kapaciteta a hipotezu potvrđuju i unutarotočne migracije iz ruralnih naselja u unutrašnjosti otoka prema Hvaru kao vodećoj turističkoj destinaciji otoka. Razvoj monokulture vidljiv je i kroz ulaganja u turizam te kroz prisutnost turizma kao jedine gospodarske djelatnosti prilikom promišljanja budućeg razvoja.

Treća hipoteza kako je turizam najveći faktor deagrarizacije i deruralizacije okolnih naselja grada Hvara djelomično je potvrđena. U prošlom stoljeću, turizam je bio najznačajniji faktor deruralizacije i deagrarizacije što je vidljivo prema unutarotočnim migracijama i odumiranjem ruralnih naselja u unutrašnjosti otoka. Zbog pojave i jačanja ruralnog turizma kao oblika turizma koji se ne može razviti u gradu, započela je revitalizacija ruralne okolice grada Hvara. Osim ruralnog turizma, ostali selektivni oblici turizma poput cikloturizma ili avanturističkog turizma vežu se na ruralni prostor kao područje manifestiranja turizma. Iako se u ruralnom području ne nalaze nikakvi značajni smještajni kapaciteti, ruralna ponuda jača sa svakom turističkom sezonom te je moguće očekivati i renovaciju napuštenih kuća u turističke smještajne kapacitete.

Četvrta hipoteza kako je sezonalnost jedan od glavnih faktora depopulacije Hvara djelomično je potvrđena. U posljednjem međupopisnom razdoblju grad Hvar zabilježio je porast ukupnog broja stanovnika te se ne može govoriti o depopulaciji u gradu. Unatoč pozitivnim stopama rasta stanovništva, koje ipak treba uzeti s oprezom zbog problema fiktivnog stanovništva, utjecaj sezonalnosti i pad kvalitete života izvan turističke sezone je veliki problem za grad. U razgovoru s lokalnom populacijom, dva ispitanika koja planiraju napustiti grad u budućnosti naveli su nedostatak društveno-kulturne ponude kao jedan od razloga odlaska. Gradske vlasti su uočile problem te se radi na širenju i podizanju kvalitete društveno-kulturne ponude grada Hvara.

Prema strateško-planskim dokumentima grada Hvara, ulaganja u turizam dokazuju svijest lokalne vlasti o važnosti turizma kao gospodarske djelatnosti za grad Hvar. Podizanje kvalitete hvarskog turističkog proizvoda vrlo je bitno zbog daljnjeg ostvarivanja visokih prihoda od turizma. U procesu podizanja kvalitete, vrlo je važno obratiti pozornost na potrebe lokalne zajednice. Djelovanje raznih građanskih udruga na podizanju kvalitete života u zimskim mjesecima samo je dokaz za potrebom ulaganja u projekte podizanja kvalitete života.

Popis literature i izvora

Literatura:

Bilen, M., 2006: *Turizam i prostor*, Veleučilište u Karlovcu, Karlovac.

Curić, Z., Opačić, V. T., Glamuzina, N., 2013: *Geografija turizma*, Naklada Ljevak, Zagreb.

Faričić, J., 2012: *Geografija sjevernodalmatinskih otoka*, Školska knjiga, Zagreb.

Hendija, Z., 2006: Kamping turizam u: *Hrvatski turizam plavo bijelo zeleno* (ur. Mikačić, V., i Čurak, S.), Institut za turizam, Zagreb, 65. – 92.

Jadrešić, V., 2010: *Janusovo lice turizma*, Plejada, Zagreb.

Kožić, I., 2013: Kolika je sezonalnost turizma u Hrvatskoj?, *Ekonomski vjesnik* 24 (2), 470. – 480.

Kušen, E., 2006: Ruralni turizam u: *Hrvatski turizam plavo bijelo zeleno* (ur. Mikačić, V., i Čurak, S.), Institut za turizam, Zagreb, 167. – 190.

Luković, T., Asić, A., Šperanda, I., 2015: Destination development for cruising tourism, *Dubrovnik International Economic Meeting* 2 (1), 839. – 850.

Magaš, D., 2015: *Geografija Hrvatske*, Meridijani, Samobor

Mihovilčević, M., Zaninović, M., Maruna, B., Wuerth, J., Fiedler, D., Alajbeg, Z., 1995: *Otok Hvar*, Matica Hrvatska, Zagreb

Mikačić, V., Horak, S., Marušić, Z., Krešić, D., 2006: Nautički turizam u: *Hrvatski turizam plavo bijelo zeleno* (ur. Mikačić, V., i Čurak, S.), Institut za turizam, Zagreb, 29. – 64.

Petrić, M., 2001: *Hvarski turistički spomenar*, Turistička zajednica grada Hvara, Hvar

Rabotić, B., 2013: *Selektivni oblici turizma*, Visoka turistička škola strukovnih studija, Beograd

Rajčić, A. M., 2006: Urbanistički razvoj grada Hvara – pregled osnovnih faza, *Prostor* 31 (1), 88 – 103

Roglić, J., 1977: Prilog geografiji Hvara u: *Hvar u prirodnim znanostima: zbornik simpozija* (ur. Miličić, D.), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 5. – 21.

Strategija razvoja grada Hvara, Ekonomski fakultet u Zagrebu, <http://www.hvar.hr/portal/wp-content/uploads/Strategija-razvoja-Grada-Hvara-do-2020..pdf>, 2015. (15.1.2018.)

Tkalec, M., Žilić, I., 2017: *Does Proximity to Conflict Affect Tourism: Evidence from NATO Bombing*, Ekonomski institut Zagreb, Zagreb

Tomljenović, R., Boranić Živoder, S., 2015: *Akcijski plan razvoja kulturnog turizma*, Institut za turizam, Zagreb

Tomljenović, R., 2006: Kulturni turizam u: *Hrvatski turizam plavo bijelo zeleno* (ur. Mikačić, V., Čurak, S.), Institut za turizam, Zagreb, 119. – 148.

Vlahović, D., 2015: *Hrvatska strana Jadrana, Turizam i transformacije*, Dalmacija papir, Zagreb

Vukonić, B., Keča, K., 2001: *Turizam i razvoj: pojam, načela i postupci*, Ekonomski fakultet, Zagreb

Vukonić, B., 2005: *Povijest hrvatskog turizma*, Prometej, Zagreb

Izvori:

Izvešće o nezaposlenosti i zapošljavanju u 2016. godini u Splitsko – dalmatinskoj županiji, Hrvatski zavod za zapošljavanje, Regionalni ured Split, Split, 2017.

Kružna putovanja stranih brodova u Republici Hrvatskoj u razdoblju od siječnja do rujna 2017, Priopćenje 4.3.5/5., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2017/04-03-05_05_2017.htm (3.12.2017)

Muzej hvarske baštine, Zbirka razglednica

Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001. (<https://www.dzs.hr/>), 15.1.2018.

Popis stanovništva i stanova 31.III.1971., Republički zavod za statistiku savezne republike Hrvatske, Zagreb, 1973.

Popis stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gospodarstva 1991, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1994.

Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981., Republički zavod za statistiku savezne republike Hrvatske, Zagreb, 1986.

Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2001., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2003.

Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2013.

Promet turista u primorskim gradovima i općinama 1994., Dokumentacija 963, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1995.

Promet turista u primorskim gradovima i općinama 1995., Dokumentacija 994, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1996.

Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1996., Statističko izvješće 1028, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1997.

Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1997., Statističko izvješće 1056, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1998.

Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1998., Statističko izvješće 1079, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1999.

Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1999., Statističko izvješće 1105, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2000.

Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2000., Statističko izvješće 1135, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2001.

Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2001., Statističko izvješće 1163, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2002.

Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2002., Statističko izvješće 1196, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2003.

Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2003., Statističko izvješće 1229, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2004.

Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2004, Statističko izvješće 1265, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005.

Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2005., Statističko izvješće 1297, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2006.

Promet turista u primorskim općinama 1988., Dokumentacija 734, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1989.

Promet turista u primorskim općinama 1989., Dokumentacija 775, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1990.

Promet turista u primorskim općinama 1990., Dokumentacija 812, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1991.

Promet turista u primorskim općinama 1991., Dokumentacija 848, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1992.

Promet turista u primorskim općinama 1992., Dokumentacija 902, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1993.

Promet turista u primorskim općinama 1993., Dokumentacija 932, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1994.

Prostorni plan uređenja grada Hvara, izmjene i dopune, http://www.hvar.hr/portal/wp-content/uploads/ID-PPUG-Hvara_kolovoz-2016.pdf, (17.1.2018)

Stavovi i potrošnja u turista u Hrvatskoj: TOMAS ljetu 2014: obilježja turističke potražnje u Splitsko-dalmatinskoj županiji, Institut za turizam, Zagreb, 2015.

Turizam u primorskih gradovima i općinama u 2010., Statističko izvješće 1437, https://www.dzs.hr/hrv_eng/publication/2011/si-1437.pdf, (25.10.2017.)

Turizam u primorskih gradovima i općinama u 2011., Statističko izvješće 1463, https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1463.pdf, (25.10.2017)

Turizam u primorskih gradovima i općinama u 2014., Statističko izvješće 1540, https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2015/SI-1540.pdf, (25.10.2017.)

Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2006., Statističko izvješće 1326, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2007.

Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2007., Statističko izvješće 1354, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2008.

Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2008., Statističko izvješće 1381, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2009.

Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2009., Statističko izvješće 1409, https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2010/SI-1409.pdf, (25.10.2017.)

Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2012., Statističko izvješće 1492, https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2013/SI-1492.pdf, (25.10.2017.)

Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2013., Statističko izvješće 1516, https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2014/SI-1516.pdf, (25.10.2017.)

Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2015., Statističko izvješće 1565, https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/SI-1565.pdf, (25.10.2017.)

Urbanistički plan uređenja sportsko rekreacijske zone Šamoreta dolac, <http://www.hvar.hr/portal/wp-content/uploads/UPU-SRC-SAMORETA-DOLAC-PPJR-SAZETAK.pdf>, 2017. (17.1.2018)

Internetske stranice:

URL 1: Državni hidrometeorološki zavod Hrvatske, <http://klima.hr/klima.php?id=k1¶m=srednjak&Grad=hvar>, (20.10.2017.)

URL 2: Bioportal, <http://www.bioportal.hr/gis/>, (23.10.2017.)

URL 3: TZ Hvar – Kalendar događanja, <http://www.tzhvar.hr/hr/hvar/kalendar-dogadanja/?y=2017>, (24.10.2017.)

URL 4: TZ Hvar – Cikloturističke rute, http://www.tzhvar.hr/hr/cikloturisticke_rute/, (3.12.2017.)

URL 5: Razuzdana zabava na Hvaru: Gole grudi i potoci šampanjca – 24sata, <https://www.24sata.hr/fun/razuzdana-zabava-na-hvaru-gole-grudi-i-potoci-sampanjca-535352>, (5.12.2017.)

URL 6: More drugs, more drink, more sex... why the Croatian island of Hvar is becoming new Magaluf for boozed-up Brits, <https://www.thesun.co.uk/travel/3767414/more-drugs-more-drink-more-sex-why-the-croatian-island-of-hvar-is-becoming-new-magaluf-for-boozed-up-brits/>, (5.12.2017.)

URL 7: 'PARTIJANERI NA HVARU SU PRETJERALI, POČINJEMO KAŽNJAVATI IZGREDE' Gradonačelnik Rikardo Novak priprema mjere za promjenu imidža destinacije – Jutarnji list, <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/partijaneri-na-hvaru-su-pretjerali-pocinjemo-kaznjavati-izgrede-gradonacelnik-rikardo-novak-priprema-mjere-za-promjenu-imidza-destinacije/6246581/>, (5.12.2017.)

- URL 8: Island Hvar – Beaches & Bays – Naturist beaches, <http://www.visit-hvar.com/tours.php?destination=0&category=18&subcategory=82>, (5.12.2017.)
- URL 9: Društvo naturista Hrvatske (DNH) – Croatian Naturist Association, <http://www.dnh.hr/dnh/arhiv/skidajte-se-do-kraja.html>, (5.12.2017.)
- URL 10: Kamp Vira je dobitnik više nagrada za kvalitetu, <http://www.campvira.com/hr/11/priznanja-kampu/>, (5.12.2017.)
- URL 11: Savršeno neobičan dom bračnog para Tudor – u kuli usred Hvara – Slobodna Dalmacija, <http://slobodnadalmacija.hr/stil/kvadrat-po-mom/clanak/id/298241/savrseno-neobican-dom-bracnog-para-tudor--u-kuli-usred-hvara>, (10.1.2018.)
- URL 12: Otok Hvar s sniženim cijenama uvjerljivo najskuplji na Jadranu – Večernji čist, <https://m.vecernji.hr/vijesti/otok-hvar-i-sa-snizenim-cijenama-uvjerljivo-najskuplji-na-jadranu-158366>, (15.1.2018.)
- URL 13: Konoba Zbondini, the Most Important Restaurant Opening in 10 Years, <https://www.total-croatia-news.com/what-s-on-this-month/7488-konoba-zbondini-the-most-important-hvar-restaurant-opening-for-10-years>, (13.1.2018.)
- URL 14: Rezultati poduzetnika u otočnim gradovima i općinama u 2016., <http://www.fina.hr/fgs.axd?id=18995>, (15.12.2017.)
- URL 15: Droga na Hvaru je kao vruća roba: tijekom vikenda pala dvojica dilera, kod otočkog dobavljača pronađeno 400 tisuća kuna – Slobodna Dalmacija, <http://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/split/clanak/id/502832/droga-je-na-hvaru-vruca-roba-tijekom-vikenda-pala-dvojica-dilera-kod-otockog-dobavljacka-pronaeno-vise-od-400-tisuca-kuna>, (16.1.2018.)
- URL 16: Oduzet heroin na Hvaru, konoplja na Braču- DALMACIJA DANAS – obala, otoci, Zagora. Najnovije vijesti iz Dalmacije, <http://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/split/clanak/id/502832/droga-je-na-hvaru-vruca-roba-tijekom-vikenda-pala-dvojica-dilera-kod-otockog-dobavljacka-pronaeno-vise-od-400-tisuca-kuna>, (16.1.2018.)
- URL 17: Hvar zabranio golotinju i uveo nova pravila ponašanja: Kazne i do 700 eura – Poslovni dnevnik, <http://www.poslovni.hr/hrvatska/rekordne-kazne-za-neprimjereno-ponasanje-u-hvaru-kazne-do-700-eura-329829>, (16.1.2017.)

- URL 18: PlatFORma Hvar – About, https://www.facebook.com/pg/platformahvar/about/?ref=page_internal (16.1.2018.)
- URL 19: Udruga Forske Užonce – About, https://www.facebook.com/pg/Udruga-Forske-u%C5%BEonce-181861688579533/about/?ref=page_internal, (16.1.2018.)
- URL 20: Udruga Pjover – Pjover, <http://www.pjover.com/o-nama/udruga-pjover/>, (16.1.2018.)
- URL 21: Lokalne linije 2018., <http://www.jadrolinija.hr/red-plovidbe/lokalne-linije-2018->, (16.1.2018.)
- URL 22: 635 Split – Stari Grad, <http://www.jadrolinija.hr/docs/default-source/2017-red-plovidbe/635-hr.pdf?sfvrsn=2> (16.1.2018.)
- URL 23: Prijedlog idejnog rješenja Zdravstvenog centra Hvar – Grad Hvar, <http://www.hvar.hr/portal/projekt/prijedlog-idejnog-rjesenja-zdravstvenog-centra-hvar/>, (17.1.2018.)
- URL 24: Plaža Franjevački – Idejno rješenje – Grad Hvar, <http://www.hvar.hr/portal/projekt/plaza-franjevacki-idejno-rjesenje/>, (17.1.2018.)
- URL 25: Gradska šetnica uz more – Grad Hvar, <http://www.hvar.hr/portal/projekt/gradska-setnica-uz-more/>, (17.1.2018.)
- URL 26: Third Military Survey (1867. – 1887.) – Mapire – The Historical Map Portal, http://mapire.eu/en/map/hkf_75e/?layers=osm%2C8&bbox=1826911.858415462%2C5336484.570929455%2C1834249.8131308388%2C5339628.043717682, (20.12.2017.)
- URL 27: Informacijski sustav prostornog uređenja, <https://ispu.mgipu.hr/> (20.12.2017.)
- URL 28: Pharos Hvar Hotel – Croatia visit – Stema Guide, <http://www.visitcroatia.com/en/tour/pharos-hvar-bayhill/>, (10.1.2018.)
- URL 29: Nevjerovatan odnos cijena stanova u Hrvatskoj – Slobodna Dalmacija, <https://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/biznis/clanak/id/466019/nevjerojatan-odnos-cijena-nekretnina-u-hrvatskoj-za-stan-od-30-kvadrata-u-splitu-pored-osijeka-mozete-kupiti-deset-kuca-s-okucnicom>, (27.1.2018.)

Popis slika, tablica i priloga

Popis slika

Sl. 1. Formalno i administrativno područje Grada Hvara 2017. godine.....	5
Sl. 2. Struktura dolazaka domaćih i stranih turista u Hvaru 1988. – 2015. godine.....	19
Sl. 3. Struktura noćenja domaćih i stranih turista u Hvaru 1988. – 2015. godine.....	20
Sl. 4. Prosječan broj noćenja turista u Hvaru 1988. – 2015. godine.....	22
Sl. 5. Struktura noćenja i dolazaka stranih turista u Hvaru prema glavnim emitivnim državama 2015. godine.....	23
Sl. 6. Prosječan broj noćenja stranih turista prema glavnim emitivnim zemljama 2015. godine.....	24
Sl. 7. Smještajni kapaciteti grada Hvara 1949., 1988., 2000., 2008. i 2015. godine.....	25
Sl. 8. Biciklističke rute grada Hvara 2016. godine.....	28
Sl. 9. Broj posjeta kruzera u hvarsku luku od siječnja do rujna 2017. godine.....	30
Sl. 10. Ugostiteljski objekt „Konoba Zbondini“ – primjer revitalizacije ruralnih područja turizmom.....	33
Sl. 11. Širenje formalnog grada Hvara između 1887. godine i 2011. godine.....	35
Sl. 12. Struktura korištenja stanova u Gradu Hvaru 2011. godine.....	36
Sl. 13. Zračni pogled na zapadni dio grada Hvara, četvrt Majerovica 1965. godine.....	37
Sl. 14. Zračni pogled na zapadni dio Hvara, četvrt Majerovica 2017. godine.....	37
Sl. 15. Predio Rive i Burka 1900. godine.....	38
Sl. 16. Predio Rive i Burka 2017. godine.....	39
Sl. 17. Predio Pjace i Dolca 1955. godine.....	40
Sl. 18. Predio Pjace i Dolca 2017. godine.....	41
Sl. 19. Predio Gojave 1910. godine.....	42

Sl. 20. Predio Gojave 2017. godine.....	43
Sl. 21. Predio Glavica i Bukainka 1920. godine.....	44
Sl. 22. Pogled na Glavicu i Bukainku 1980. godine.....	45
Sl. 23. Pogled na Glavicu i Bukainku 2017. godine.....	45
Sl. 24. Gradska četvrt Groda.....	46
Sl. 25. Revitalizirani mlin za mljevenje žita 2016. godine.....	47
Sl. 26. Gospodarska struktura stanovništva otoka Hvara od 1971. do 2011. godine.....	49
Sl. 27. Gospodarska struktura stanovništva Grada Hvara od 1991. do 2011. godine.....	50
Sl. 28. Broj nezaposlenih po mjesecima u Gradu Hvaru 2016. godine.....	51
Sl. 29. Kretanje broja stanovnika administrativnog područja Grada Hvara od 1857. do 2011. godine.....	54
Sl. 30. Kretanje broja stanovnika svih naselja u administrativnom području Grada Hvara od 1857. do 2011. godine.....	56
Sl. 31. Otvoreni (zeleno) i zatvoreni (crveno) poslovni objekti na području Grode i Pjace.....	58
Sl. 32. Otvoreni (zeleno) i zatvoreni (crveno) poslovni objekti na području Fabrike.....	59
Sl. 33. Otvoreni (zeleno) i zatvoreni (crveno) poslovni objekti na području Rive.....	60
Sl. 34. Planirane zone izgradnje nove turističke infrastrukture.....	68

Popis tablica

Tab. 1: Prosječna cijena kvadratnog metra stana u odabranim gradovima početkom 2017. godine	53
Tab. 2: Broj poslovnih objekata u području gradske jezgre grada Hvara krajem 2017. godine.....	61

Popis priloga

Prilog 1. Intervju s lokalnim stanovništvom

Prilog 2: Intervju s predstavnikom lokalne vlasti

Prilog 1: Intervju s lokalnim stanovništvom

Poštovani, ovaj intervju je anonimn. Rezultati intervjua koristit će se za izradu diplomskog rada Utjecaj turizma na preobrazbu grada Hvara. Molim vas potpuno iskrena pitanja i unaprijed se zahvaljujem na suradnji.

Koliko godina imate?

Jeste li stalno zaposlen ili sezonski radnik?

Radite li u struci?

Provodite li cijelo zimsko razdoblje u Hvaru?

Ukoliko ne provodite, navedi razlog zbog kojeg niste na Hvaru?

Kojim se aktivnostima bavite tijekom slobodnog vremena dok boravite u Hvaru?

Smatrate li da je društvena ponuda aktivnosti adekvatna za zimski period s obzirom na ljetnu ponudu? Ukratko obrazložite što bi promijenili.

Želite li se zadržati na Hvaru cijeli život?

Ako hoćete, vidite li turizam kao glavni izvor osobne zarade u životu?

Ako nemate namjeri ostati u Hvar, je li vas nedostatak društvenih aktivnosti zimi potaknuo na mogućí odlazak s Hvara?

Prilog 2: Intervju s predstavnikom lokalne vlasti

Želite li produžiti turističku sezonu?

Koje su vam konkretne mjere za produženje sezone?

Koji su budući gradski projekti za razvoj turizma s obzirom da se u vašem intervjuu spomenuli da Hvar neće dugo živjeti na staroj slavi?

Je li donesen konkretan plan što će se izvoditi na Fortici, Venjerandi i Arsenalu?

Kakvo je vaše stajalište prema ciljevima gradske inicijative PlatFORma?

Smatrate li da je gradu Hvaru potrebno bogaćenje društveno kulturne ponude u zimskim mjesecima?

Imate li u planu njima ustupiti prostor tvrđave Venjeranda?

Kako mislite aktivirati kulturnu baštinu Hvara u turističkoj ponudi? Pomoću kojih spomenika kulturne baštine i u kojem periodu turističke sezone ?

Imate li planove za poboljšanje kvalitete života u gradu Hvaru?

Kako napreduju projekti izgradnje sportskog centra, nove školske zgrade, rješavanja stambenog pitanja mladih?

Kod vaše izjave da će te pokušati poboljšati prometnu povezanost Hvara s kopnom, to se odnosi samo tijekom ljetne turističke sezone ili i u zimskom periodu?